LUCIAN
BOIA
CUM AM TRECUT PRIN COMUNISM
AL DOILEA SFERT DE VEAC
memorii

HUMANITAS

Volume publicate la Humanitas:

Istorie şi mit în conştiinţa românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011; 2017, ediţie ilustrată)
Jocul cu trecutul: Istoria între adevăr şi ficţiune (1998, 2002, 2008)
Două secole de mitologie naţională (1999, 2005, 2011)
Mitologia ştiinţifică a comunismului (1999, 2005, 2011)
Sfârşitul lumii: O istorie fără sfârşit (1999, 2007)
Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)
România, ţară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)
Mitul democraţiei (2003)
Între înger şi fiară: Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)
Jules Verne: Paradoxurile unui mit (2005)
Omul şi clima: Teorii, scenarii, psihoze (2005)
Tinereţe fără bătrâneţe: Imaginarul longevităţii din Antichitate până astăzi (2006)
Occidentul: O interpretare istorică (2007)
Napoleon III cel neiubit (2008)
„Germanofilii": Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)
Franţa, hegemonie sau declin? (2010)
Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)
Capcanele istoriei: Elita intelectuală românească între 1930 şi 1950 (2011)
Istoriile mele: Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia (2012)
Explorarea imaginară a spaţiului (2012)
De ce este România altfel? (2012)
Eugen Brote (1850–1912): Destinul frânt al unui luptător naţional (2013)
Sfârşitul Occidentului? Spre lumea de mâine (2013)
Balcic: Micul paradis al României Mari (2014)
Primul Război Mondial: Controverse, paradoxuri, reinterpretări (2014)
Dosarele secrete ale agentului Anton: Petru Comarnescu în arhivele Securităţii (2014)
Suveranii României: Monarhia, o soluţie? (2014)
Maria, regina României, *Jurnal de război* (3 vol., editor) (2014–2015)
Cum s-a românizat România (2015)
Mihai Eminescu, românul absolut: Facerea şi desfacerea unui mit (2015)
Strania istorie a comunismului românesc (şi nefericitele ei consecinţe) (2016)
Un joc fără reguli: Despre imprevizibilitatea istoriei (2016)
În jurul Marii Uniri de la 1918: Naţiuni, frontiere, minorităţi (2017)
De la Dacia antică la Marea Unire, de la marea Unire la România de azi (2018)
Cum am trecut prin comunism: Primul sfert de veac (2018)

LUCIAN
BOIA

CUM AM TRECUT PRIN COMUNISM

Al doilea sfert de veac

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Alina Dincă
DTP: Dragoș Dumitrescu
Prelucrare foto: Dan Dulgheru

Tipărit la Art Group

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Boia, Lucian
Cum am trecut prin comunism: al doilea sfert de veac /
Lucian Boia. – București: Humanitas, 2019
ISBN 978-973-50-6423-5
821.135.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

Început de carieră

ÎN 1967, LA 23 DE ANI, am intrat, cum se spunea pe atunci, în „câmpul muncii". Mi-am început cariera la Facultatea de Istorie; tot acolo aveam să o închei, aproape o jumătate de veac mai târziu.

În fond, ce urmăream? Ce voiam să fac cu viața mea? În planul ascensiunii profesionale, obiectivul era simplu: să ajung profesor universitar. O tot auzisem pe mama mea spunând că nu există poziție mai înaltă, de ordin intelectual. Atunci, așa să fie: voi ajunge profesor universitar. Cum zice francezul, *„c'etait la moindre des choses"*. Mai puțin decât atât mi s-ar fi părut nedrept; mai mult, în plan social, nu mi-am dorit nicicând. Nu m-au atras niciodată pozițiile de putere. Nu-mi place să fiu condus și, în egală măsură, nu-mi place să conduc. Când, în 1990,

eliberat din chingile comunismului, am devenit, în sfârșit, profesor, am declarat răspicat (și nu știu câți m-au luat în serios) „cu asta cariera mea s-a terminat". Unii socoteau că abia începea.

Oricum, nu profesoratul era obiectivul meu suprem. Voiam mult mai mult, sau, mai bine zis, *altceva*. Mă simțeam capabil, mă simțeam chemat să realizez o operă, să creez ceva ce avea să rămână și după mine. Visam, cum s-ar zice, la glorie. Ce tânăr eram!

Am avut totuși, dintotdeauna, un sentiment acut al nimicniciei și zădărniciei lucrurilor. Mă văd și acum – am scena în față –, să fi avut vreo 14 ani, stând de vorbă cu un coleg, la un colț de stradă, în Cotroceni, și încercând să-i explic de ce e preferabil să nu te naști decât să existi. Nu părea deloc dispus să-mi înțeleagă argumentele (după mine, absolut elementare), așa că, după o lungă și aprinsă discuție, m-am lăsat păgubaș. Și astăzi gândesc la fel. Aș fi preferat, într-adevăr, să nu fi ieșit nicicând din neant, mai ales că înțeleg din ce în ce mai puțin despre ce e vorba în lumea asta. Odată ce exist însă, mi se pare normal să intru în joc și să nu fac degeaba umbră pământului.

Macůrek

NICI NU MĂ DEZMETICISEM BINE în noua mea condiție de asistent stagiar, că am fost chemat de Dumitru Berciu, decanul Facultății (succesorul lui Moș Patrulă, arheolog, ca și acesta). „— Vine la noi un important istoric ceh, Josef Macůrek. Te vei ocupa de el în cele trei săptămâni cât va sta în București." Așa a început o poveste care mi-a schimbat în bună măsură traseul profesional, și chiar mai mult decât atât. Este uimitor ce rol poate juca întâmplarea în viața omului. Multe din cele ce aveau să se petreacă cu mine își au un punct de plecare în întâlnirea cu profesorul ceh.

Născut în 1901, Macůrek avea pe atunci 66 de ani (a trăit până în 1992). Nu prea mare de stat (ca să mă exprim cronicărește), impresiona prin

energia pe care o degaja, părea încărcat cu electricitate. Un entuziast incorigibil! La Praga tocmai înmugurise primăvara politică; se experimenta, sub direcția lui Dubček, „comunismul cu față umană". Macůrek s-a prins și el în vârtej. Profesor la Universitatea din Brno, a fost chemat la Praga, ca director al Institutului de Istorie a Țărilor Socialiste Europene, titulatură care, nu mai știu dacă oficial sau neoficial, avea să fie schimbată – din păcate pentru scurt timp – în aceea de „Institutul de Istorie a Țărilor din Europa Răsăriteană". Nimeni nu era mai potrivit decât el pentru a se afla în fruntea unei asemenea instituții. Cunoștea bine toate țările din regiune și nu cred că era vreuna dintre limbile vorbite în această parte a Europei în care să nu se poată descurca. Românește vorbea aproape fără greșeală. În tinerețe, petrecuse o vreme la noi în țară și publicase, în 1930, o carte despre România. Îi cunoscuse pe Iorga, pe C.C. Giurescu, pe P.P. Panaitescu... Își amintea, amuzat, de o vizită cu totul specială, acasă la Iorga. Fusese invitat la o oră puțin obișnuită: miezul nopții. Când mai tot omul dormea, la Iorga se lucra de zor, toată lumea fiind mobilizată, istoricul, firește, dar și soția și fiicele sale.

Cam „teatralist" de felul său, Macůrek era un specialist al „efectelor de scenă", menite să-și lase interlocutorii cu gura căscată. L-am văzut

odată îngenunchind și sărutând o carte pe care i-o oferise Ștefan Pascu, profesorul de la Cluj (măcar de i-ar fi oferit-o Iorga!). Cel mai tare se distra jucându-se cu limbile străine. Era un spectacol să-l vezi și să-l auzi, atunci când prezida lucrările unui simpozion internațional. Trecea în chipul cel mai firesc de la franceză la germană, de la română la maghiară și așa mai departe. „Dragul meu – așa mi se adresa de regulă – (mi-a mărturisit odată, luându-și un aer ușor conspirativ), asta e foarte greu de făcut, nu e la îndemâna oricui!"

Ce căuta în România? Lansase, la institutul în fruntea căruia se afla, proiectul unei lucrări privitoare la relațiile dintre români, cehi și slovaci între anii 1848 și 1918, perioadă în care atât cehii și slovacii, cât și o bună parte dintre români se aflau între hotarele monarhiei habsburgice; era de urmărit, așadar, colaborarea lor în mișcarea de afirmare națională, care a condus în cele din urmă, în condițiile înfrângerii Puterilor Centrale în Primul Război Mondial, la destrămarea Austro-Ungariei și la crearea atât a României Mari, cât și a Cehoslovaciei.

La București, Macůrek dorea neapărat să arunce o privire asupra presei românești din Transilvania, din perioada dualismului austro-ungar. Colecțiile complete se găsesc la Biblioteca Academiei. Eram, de atâția ani, un obișnuit al

locului. Am lucrat cot la cot cu el și l-am ajutat să adune cât mai multă informație. Ziarele transilvănene le vedeam și eu pentru întâia oară, după cum, pentru întâia oară aflam o mulțime de lucruri privitoare la disputele naționale din monarhia habsburgică. În presa românească erau multe referiri, într-adevăr, la cehi și la slovaci, și lui Macůrek, entuziast cum era, îi sclipeau ochii de bucurie. M-a impresionat cât de repede lucra. Învârtea foile cu o frecvență uimitoare, și nu-i scăpa nici un detaliu. Mai târziu, am căpătat și eu viteză, și mai că m-aș putea lua la întrecere cu Macůrek, dar atunci era pentru prima dată când vedeam la lucru, de aproape, un istoric experimentat.

Comentariile, de fiecare dată, le făceam la restaurant, în prelungite discuții. Locul potrivit nu era ușor de găsit, întrucât Macůrek nu agrea defel localurile mari și impersonale, iar de restaurantele de hotel nici nu voia să audă. Se simțea în largul lui „într-o cârciumioară, la șosea“, cum spune cântecul, cât mai mică și mai intimă și cu cât mai mult specific. Nu rămăseseră prea multe în București; la Praga însă, aveam să constat, „cârciuma“, în sensul elevat al termenului, făcea parte din peisajul intelectual, ca loc tradițional de socializare, în jurul unei halbe de bere.

Au fost și două ieșiri din Capitală. Mai întâi la Cluj (care nu devenise încă Cluj-Napoca).

Pentru mine, e dublă premieră: prima întâlnire cu capitala Transilvaniei și primul zbor cu avionul! Iar apoi, cu trenul, la Constanța, o excursie de relaxare, fără vreun scop „științific". Macůrek dorea să vadă marea (ceea ce, evident, n-ar fi reușit în Cehoslovacia). Pe țărm, m-am dat, discret, la o parte și l-am lăsat să privească îndelung întinderea albastră. La întoarcere, în tren, părea că ațipise. Falsă impresie: oriunde s-ar fi aflat, Macůrek nu-și pierdea vremea. „Am lucrat", mi-a spus, la capătul unei ore, deschizând ochii.

Mulțumit, se vede, de prestația mea, m-a întrebat dacă aș fi interesat să primesc o bursă la Praga, pentru a mă alătura echipei formate în jurul proiectului de istorie a relațiilor româno-cehoslovace. Cum aș fi putut să refuz? Avea să fie prima bursă de studii pe care am primit-o în viața mea. Și ultima.

Napoleon III: un subiect amânat

URMA, AȘADAR, SĂ MĂ OCUP de cehi și de slovaci și să studiez raporturile lor cu românii. Era o schimbare radicală de proiect. Privisem mai întâi spre Franța; acum mă apropiam de frontierele României. Oricum, mă aflam într-o perioadă de căutări. Îmi încheiasem socotelile cu de Gaulle și cu al Doilea Război Mondial, nu vedeam cum aș fi mers mai departe într-o cercetare cât de cât originală. Macurek a picat în momentul când îmi găsisem, tot în istoria Franței, o nouă preocupare, pe cale de a deveni o pasiune, cum de regulă mi se întâmplă; mă îndrăgostesc ușor de subiecte! Intraseră acum în viața mea Napoleon III și al Doilea Imperiu francez. Timp de câteva luni, am parcurs cam tot ce se putea găsi pe această temă la Biblioteca Academiei: destul de mult, dar și

cu destule goluri. Mi-au căzut ochii asupra colecției (completă, din fericire) a anuarelor statistice franceze din perioada respectivă. Matematica nu s-a prins deloc de mine, paradoxal însă am o slăbiciune pentru statisticile de tot felul. Mi-am propus să reconstitui, într-un tablou de ansamblu, structura și dinamica comerțului exterior al Franței în timpul celui de-al Doilea Imperiu și, pornind de aici, ponderea sa economică și politică pe mapamond. Cred că un asemenea studiu nu se mai făcuse. Mă disperau istoricii care aruncau la întâmplare date statistice fragmentare care nu se îmbinau deloc unele cu altele (de genul: Franța a produs într-un anume an atâtea tone de fontă, iar Marea Britanie atâta cărbune, câțiva ani mai târziu). Tânjeam după serii statistice coerente, cu alte cuvinte complete și comparative, pe care nu prea le găseam în cărți, în nici un caz cu privire la subiectul care mă interesa. Una peste alta, mi-a ieșit în cele din urmă un text, zic eu, destul de bun și complet (pe cât se putea), în total vreo 50 de pagini, pe care l-am prezentat într-o ședință a Catedrei de istorie universală (cu sprijinul binevoitor al lui Mihai Berza, șeful Catedrei). De publicat, n-am mai apucat să-l public. De fapt, în intenția mea, n-ar fi fost decât o etapă spre alcătuirea unei cărți cuprinzătoare despre Napoloeon III și al Doilea Imperiu. Socoteam că pot s-o închei

în vreo doi ani. Dacă n-am făcut-o, „vina", ca în atâtea privințe, o poartă Macurek, care m-a împins spre alte orizonturi. Mai bine așa; știind în prezent cum au mers aventurile mele editoriale, sunt convins că nu mi-ar fi publicat-o nimeni, atunci, în România. Împăratul a trebuit să mai aștepte, nu mult la scara istoriei, vreo 40 de ani, mai precis până în 2008, când mi-a apărut în Franța *Napoléon III, le Mal-Aimé* (*Napoleon III cel neiubit*), carte în care am inclus câte ceva și din studiul meu de pe vremuri.

Simpozion româno-cehoslovac

ÎNTRE TIMP, MACUREK NU STĂTEA DEGEABA. Pusese la cale un simpozion româno-cehoslovac, pe tema raporturilor istorice dintre cele două (sau trei) popoare. Din fericire, se deschisese atunci (nu pentru multă vreme) o fereastră în comunism, un proces de „liberalizare“, mai accentuat la ei, dar prezent cât de cât și în România. Nu cu mult timp înainte, și în curând și după, asemenea inițiative pornite de la „bază“ ar fi fost retezate din primul moment sau s-ar fi înnămolit în hățișul birocrației de partid. Întrunirea s-a petrecut la București, în decembrie 1967, așa că m-am revăzut cu Macurek la numai două luni după prima noastră întâlnire. Urma ca în curând partea cehă să-și ia revanșa, primindu-i pe istoricii români la Praga. Am prezentat și eu un scurt

text (mai curând o intervenție decât o comunicare propriu-zisă) pe tema raporturilor dintre români, cehi și slovaci reflectate în presa românească din Transilvania în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea (rezultat al investigației desfășurate la Biblioteca Academiei alături de Macůrek).

S-a organizat și o excursie la Sinaia. Înarmat cu preistoricul meu aparat Zeiss (de fapt nici nu era pe atunci chiar atât de preistoric) am făcut o serie de fotografii care mă ajută acum mai bine decât memoria să reconstitui episodul. Iată-l pe Macůrek într-o discuție animată cu C.C. Giurescu și cu slavistul Traian Ionescu-Nișcov. Iată și delegația cehă în toată splendoarea ei, cu Macůrek în frunte, cu directorul-adjunct Václav Král (comunist de încredere, fost director plin înainte de Macůrek și revenit în aceeași funcție după retragerea acestuia), precum și cei doi istorici mai tineri, specialiștii în istoria României, Tejchman și Kutina, ambii vorbind și românește, cel dintâi cam chinuit, al doilea aproape perfect. N-am s-o uit pe Sonja, o frumoasă slovacă, stabilită însă la Praga, unde lucra la un Institut al Armatei, sau cam așa ceva. Și ea o rupea pe românește, într-o manieră destul de amuzantă.

Pasul următor, în ce mă privește, era Praga. Deocamdată, mai aveam însă de făcut un drum,

ceva mai scurt..., până la Bacău. Era un cântecel pe vremuri: „La Bacău, la Bacău, într-o mahala/ S-a-ntâmplat, s-a-ntâmplat o mare dandana.“ Îmi pare a fi un motto cât se poate de potrivit pentru ceea ce urmează.

Șase luni de militărie

PE ATUNCI, ABSOLVENȚII DE FACULTATE URMAU să efectueze, după încheierea studiilor, un stagiu militar de șase luni, la capătul cărora deveneau ofițeri în rezervă. Am fost repartizat la infanterie, locul inițierii în tainele milităriei urmând să fie o unitate militară din Bacău (situată, firește, la marginea orașului, așa cum spuneam, „la Bacău, într-o mahala").

Nu-mi surâdea deloc jumătate de an de militărie. Nu-mi place să răspund la ordine și nici să decidă alții pentru mine. Parcă nu ajungea să am comunismul pe cap, mai trebuia și armata. Am luat trenul spre Bacău chiar în noaptea care a urmat zilei mele de naștere. 1 februarie 1968: împlinisem 24 de ani. Venise, pentru a înfrunta împreună vitregiile soartei, și colegul meu Hans

Schuster, neamț din Mediaș, cu care mă împrietenisem în anii de facultate. Nu a fost o călătorie prea veselă. Am descins în zorii zilei, într-o atmosferă sinistră, în gara din Bacău. Întuneric, frig, umezeală: o ambianță tocmai potrivită pentru starea mea de spirit. Ofițerii ne așteptau și ne-au mânat ca pe o turmă până la faimoasa unitate militară.

Ne-am preschimbat repede din civili în militari. Dintr-un morman de uniforme uzate, mi-am ales una care să mi se potrivească cât de cât, completând-o cu o pereche de bocanci cam deformați care aveau să-mi chinuie picioarele preț de câteva săptămâni, până au reușit să se pună de acord cu ele. E drept că aveam și o uniformă nouă-nouță, rezervată însă pentru ieșirile în oraș și pentru diverse alte ocazii mai mult sau mai puțin solemne, precum depunerea jurământului. Până la jurământ (primele 40 de zile) nu s-a putut ieși din cazarmă. Apoi, primeam învoire strict în zilele de duminică, între orele 14 și 20, cu condiția însă de a nu fi fost sancționat pentru o culpă sau alta. În oraș se putea merge oriunde (dar „oriunde" la Bacău nu însemna prea mare lucru); excepție făcea hotelul Bistrița (cred că așa se numea), care trebuia ocolit cu grijă, fiindcă acolo trăgeau de regulă străinii, iar aceștia, desigur, tare ar fi vrut să afle de la noi niscaiva secrete militare.

Dimineaţa eram treziţi la 5 şi jumătate (excepţie făcând duminicile, când ne puteam lăfăi în pat până la şase şi jumătate). Apoi, până la prânz, instrucţie, iar după prânz şi o scurtă odihnă, ne aşezam în sala de studiu, unde ne delectam cu regulamentele militare. Mâncarea nu-mi amintesc prea bine cum a fost (probabil comestibilă, dat fiind că încă sunt în viaţă), cu excepţia unei luni întregi când zi de zi ni s-a servit o carne de oaie al cărei miros deloc îmbietor bănuiesc că se simţea până departe. După masa de seară, urma stingerea, la nouă şi jumătate. Dormitoarele erau înghesuite, dormeam cam zece într-o încăpere, în paturi suprapuse. Dimineaţa, ne făceam o toaletă foarte sumară, într-un spălător înzestrat doar cu chiuvete. La duş eram mânaţi (cu turma) o dată pe săptămână. Sigur, ne cam miroseau picioarele, dar adevăratul ostaş nu se lasă doborât de asemenea inconveniente. Ofiţerii, cu grade destul de mari (de la maior în sus), ne tratau cam urâcios, pe ton de comandă, se înţelege, că doar eram la armată, şi mereu nemulţumiţi de una sau alta. Mă gândesc că erau complexaţi, având de-a face cu ditamai intelectualii, absolvenţi de facultate. Maiorul Stancu, comandantul plutonului din care făceam parte, ne privea cu silă cum nu eram în stare să aranjăm ca lumea uniformele pe noi. „Arătaţi ca nişte cobai“, ne apostrofa, invariabil. Vorbele

astea ale lui ne-au dat mult de gândit, fiindcă nu prea înțelegeam sensul lor profund. Până când unul dintre noi, mai deștept decât ceilalți, a găsit dezlegarea enigmei. Nu „cobai" voia să spună maiorul, ci „cowboy".

Ce n-am putut să suport în ruptul capului a fost îngrădirea aproape totală a libertății. Nu era obligatoriu să fie așa. Cei care și-au făcut, la București, de pildă, stagiul militar au avut parte de un regim cât se poate de relaxat. Îi observam pe unii colegi cărora tocmai lipsa de libertate li se părea un soi de avantaj. Nu mai aveau nici o răspundere, gândeau și decideau alții pentru ei.

Dacă vreți ceva ce nu mi-a reușit deloc, a fost pasul de defilare și, în general, mersul în cadență. Noroc că iar mi-a sărit rotula de la genunchiul stâng, așa că până să se dreagă am fost scutit de eforturi: mă târam, șchiop, pe lângă pluton.

Tragerile mi-au mers însă destul de bine, arma automată folosită fiind redutabilul „kalașnikov", cu 30 de cartușe în încărcător. La prima ședință, nu știu cum se face, dar am trimis toate gloanțele foarte aproape de punctul central al țintei. Ofițerul care supraveghea tragerea a pus ochii pe mine (poate că asista la nașterea unui campion!). La următoarele trageri, de tot felul: culcat, în picioare, din mers, pe lumină, dar și în miez de noapte, m-am comportat onorabil,

însă departe de vreo performanță. Aruncatul grenadei ne-a pricinuit oarecare emoții, dat fiind că ofițerii ne avertizaseră că nu-i de glumă; după ce îi scoteam inelul care ținea blocat sistemul declanșator, trebuia s-o ținem strâns dacă nu aveam gânduri de sinucidere și s-o aruncăm cât mai repede, pitindu-ne bine în tranșeea unde ne aflam, ca să nu ne atingă schijele împrăștiate. Cu emoții a fost și exercițiul din „camera de gazare", cu fața acoperită cu masca de gaze, firește. Băieți isteți, ni le aleseserăm cât mai largi, ca să putem respira în voie, atunci când trebuia să le purtăm la instrucție, așa că acum respiram din plin aerul infestat. Aproape să-mi vină rău. Timp de câteva zile nu m-a părăsit gustul scârbos al gazului toxic.

Nu era neglijată nici educația patriotică. Soldatul trebuie să știe pentru ce luptă! Am avut parte și de câteva lecții de istorie, ținute de maiorul Ungureanu, „locțiitorul politic". La una dintre ele, despre bătăliile lui Ștefan cel Mare, a apelat și la cunoștințele mele. Se pare că m-am descurcat binișor; am primit nota 8.

Cum am ajuns să înot în Siret

STINGEREA, CUM SPUNEAM, se dădea seara la nouă și jumătate. Întreaga unitate se cufunda în întuneric. Toată lumea trebuia să adoarmă: era ordin! Câțiva îndrăzneți aveau însă alte planuri. Erau atrași irezistibil de gardul de sârmă ghimpată care separa, pe una din laturi, cazarma noastră de „lumea liberă", mai precis de străduțele din preajma gării, și încă și mai precis, de o cârciumioară aflată nu departe. Nu știu cine o fi fost descoperitorul interesantului traseu; când m-am alăturat și eu curentului, erau deja destul de mulți care intraseră în acest joc. Se stătea de vorbă, la pomenita cârciumioară, la un pahar (sau la mai multe) până spre miezul nopții, când reveneam la dormitoarele noastre, trecând înapoi prin gardul de sârmă ghimpată.

Eram șapte, când ne-am trezit cu maiorul Ungureanu peste noi (același Ungureanu cu bătăliile lui Ștefan cel Mare), în noaptea respectivă, ofițer de serviciu pe unitate. Apăruse în urma unui denunț. Prima impresie – cum eram și puțin băuți – a fost aceea de irealitate. Ne-am dat însă seama, destul de repede, că era cât se poate de adevărat. Zis și făcut: la arest cu noi. Dimineața, am fost scoși în fața școlii adunate, unde comandantul cel mare ne-a „înfierat", sub acuza principală că stăteam și ne „cafeleam" (nu mai auzisem expresia; bietul comandant credea că noi cafea beam acolo), în timp ce colegii noștri se odihneau pentru a fi proaspeți a doua zi la instrucție. Drept consecință, ne-am pricopsit cu șapte zile de arest.

Am constatat, în această „încercare", o mare solidaritate din partea colegilor. Ne admirau pur și simplu pentru că am făcut ceea ce le-ar fi plăcut și lor, dar nu îndrăzniseră. Cum cădea chiar atunci și ziua de Paște, am primit din partea multora cozonac și tot felul de delicatese (primite și de ei, la pachet, de acasă), de nu mai știam ce să facem cu atâtea provizii. Partea bună e că am scăpat de rutină, pe parcursul celor șapte zile. E drept că noaptea ne odihneam cam prost, pe o laviță de lemn, fără pernă și fără saltea. În rest însă, n-aș zice că a fost rău. Mai întâi, am trecut prin experiența inedită de a nu mai saluta

nici un ofiţer. Ni se luaseră centurile, cureaua de la pantaloni și șireturile de la bocanci, ca să nu ne dea cumva prin minte să ne spânzurăm (probabil de necaz că am intrat la arest). Or militarul n-are voie să salute (așa era cel puţin pe atunci) decât dacă are echipamentul complet. Așa că ne uitam la toţi maiorii și coloneii, cu regret în suflet, dar n-aveam ce face; dacă ţineau neapărat, n-aveau decât să ne salute ei, oricum noi n-aveam cum să le răspundem.

Ni se spunea „cei șapte magnifici“, prin analogie cu eroii unui film american de succes. Pe profesii, eram un istoric, un geograf, un medic veterinar și patru absolvenţi de Arte plastice, printre aceștia din urmă Helmut Stürmer (cu o bogată carieră de scenograf) și Gerd Fabritius, cu care raporturile de prietenie au continuat și după lăsarea la vatră.

Ieșeam, în sfârșit, din rutină și făceam lucruri inedite. Am mers într-o zi – cu încă unul sau doi dintre pedepsiţi – la Siret, pentru a încărca într-un camion pietriș din albia râului. Cum vremea se încălzise – eram în aprilie – am făcut baie și am înotat. La întoarcere, tânărul ofiţer care era cu noi a oprit la o cârciumă și ne-a făcut cinste cu o bere. Așa, da, să tot faci militărie.

„Artiștii plastici“ n-au avut parte de baie în Siret, dar își aflaseră o îndeletnicire și mai profitabilă. Fuseseră puși să picteze tot felul de

panouri; își făceau singuri programul și erau lăsați în pace, să-și vadă de treabă.

Când s-a sfârșit „minivacanța", chiar că am regretat-o. Din păcate, mai aveam de dat socoteală, alături de unul dintre colegi, și în calitatea mea (n-ar mai fi fost!) de membru de partid. S-a convocat o ședință specială unde am fost strașnic scărmănați; aveam, de altfel, experiența asta din facultate. Am primit și o sancțiune, cred că „mustrare scrisă" sau ceva asemănător. Asta chiar că nu-mi plăcea, să mă întorc la facultate cu o asemenea etichetă. Nici nu m-am întors: eticheta dispăruse. N-au comunicat nimic la universitate. Fusese, cum s-ar zice, doar un joc.

Dimpotrivă, se pare că armata prinsese drag de mine. La câteva săptămâni după „liberare", am primit o convocare la comisariatul militar unde mi s-a făcut pe neașteptate propunerea de a mă integra în armată! Or fi avut nevoie și de câte un intelectual indisciplinat! Am declinat politicos oferta, asigurându-i pe cei de la comisariat că deocamdată mă simt convenabil la facultate. Totuși, de militărie n-am scăpat complet. Am și uitat numărul concentrărilor de care am avut parte, de regulă, e drept, fără „scoatere din producție" (cum se spunea pe atunci); ni se țineau niște cursuri o dată pe săptămână timp de mai multe luni; odată, m-am pricopsit totuși și cu o convocare în toată regula, în uniformă, vreme

de o lună. Totul, în inimitabilul stil comunist de a nu-i lăsa pe oameni în pace. Armata „de după armată“ se înscria în inepuizabilele procedee ale regimului comunist de a te pune să mai faci câte ceva, cu noimă sau fără noimă, pur și simplu pentru a fi ocupat și încadrat.

August 1968

LA O LUNĂ DUPĂ REVENIREA MEA ÎN VIAȚA CIVILĂ, a sosit și invitația de la cehi: scrisă în românește (cu unele greșeli mărute).

Iată textul:

Stimate tovarășe,

Direcția Institutului de Istorie a Țărilor Socialiste Europene ČSAV vă invită la ședere de studii la Cehoslovia în durată de 2 luni. Cheltuielile șederii D-voastre va achita Academia Cehoslovacă de Științe. În timpul șederii D-voastre veți primi 1.800 kčs lunar. Șederea D-voastră cazare o vă va asigura și va achita ČSAV.

Prof. Josef Macůrek
directorul Institutului

Ulterior, cele două luni au fost prelungite, devenind șase. Era însă cât pe ce să nu mai plec deloc. În noaptea de 20 spre 21 august 1968, trupele sovietice (și ale țărilor aliate din Pactul de la Varșovia, mai puțin România) au invadat Cehoslovacia, cu scopul de a pune capăt Primăverii de la Praga. „Normalizarea" a fost ceva mai complicată decât plănuiseră conducătorii de la Kremlin. Echipa lui Dubček s-a menținut încă mai bine de o jumătate de an, până în martie-aprilie 1969; dacă ar fi căzut din primul moment, mă îndoiesc că aș mai fi ajuns în Cehoslovacia (cum, evident, nici Macůrek n-ar mai fi rămas în fruntea Institutului).

Atunci s-a petrecut – pe 22 august 1968 – cel mai faimos episod din lunga domnie a lui Ceaușescu: „scena balconului", atunci când, în fața a sute de mii de oameni adunați în Piața Palatului, dictatorul comunist a afirmat cu tărie independența României, condamnând totodată intervenția Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia.

Aici apare, în ce mă privește, o curioasă problemă de memorie, sau de „gol de memorie". Nu-mi amintesc aproape deloc ce am făcut în zilele acelea. Singurul lucru pe care-l vizualizez, destul de vag, este o noapte petrecută la Universitate, fiind de gardă alături de colegi de la alte facultăți. Cineva dăduse la maximum radioul și se auzea până departe emisiunea Europei

Libere, până atunci ascultată pe furiș, cu destule precauții. Se părea, într-adevăr, că ne îndreptăm spre Europa Liberă!

Nu țin minte defel dacă am fost sau nu de față la discursul din Piață al lui Ceaușescu. Din fericire, am la îndemână o scrisoare pe care i-am trimis-o chiar atunci mamei (care era în vacanță, la mare). Aflu de aici că, într-adevăr, am asistat la „scena balconului". Reproduc câteva pasaje din această scrisoare:

Miercuri-dimineață, când voiam să mă apuc și eu de treabă, am aflat sinistrele evenimente [...]. M-am dus pe la ora 11 la Facultate, unde am aflat că decanul nu e în București și de unde am fost îndrumat spre mitingul din fața C.C. (Comitetului Central).

Acolo – mulțime mare, n-am întâlnit pe nimeni cunoscut, în schimb, în speranța că tot începe, am așteptat până la ora 13, când, într-adevăr, a început spectacolul. A fost cu adevărat impresionant, mulțimea era în delir. Cu asta s-a dus ziua; m-am întors la Facultate după ora 2, dar n-am mai găsit pe nimeni [...] După câte înțeleg, pe aici, lumea, ca lăcustele, devastează magazinele. Naivități populare.

Azi-dimineață, pe la 9 și ceva m-am dus iar la facultate. Secretara se plângea că n-a putut dormi toată noaptea, și spre dimineață, auzind

zgomot de tancuri (exerciții pentru defilare), s-a speriat cumplit. L-am întâlnit pe prietenul meu, prodecanul Gheorghiu [conferențiar la Istoria modernă a României; „prietenul meu" e, desigur, o ironie]; am discutat cu el puțină politică (antirusă) [un detaliu: își făcuse studiile în Uniunea Sovietică, iar soția lui era rusoaică] și i-am arătat fițuica cehilor. Susține că afacerea e ratată. M-a anunțat că la ora 13 e adunare cu membrii de partid la Universitate.

M-am întors acasă și de la 10 la 12 am asistat la televizor la lucrările M.A.N. (Marea Adunare Națională). Interesant, dar discursul atât de tare de ieri (care trebuia văzut, nu citit, nici măcar auzit) a făcut ca urmarea să fie ceva mai palidă.

La ora 13 mă prezint la Adunare. Printre prezenți, prietenul Iorgu [Iorgu Stoian, cu care avusesem un mic conflict de partid], șefii direcți: Lupu și Cazan, panglicarul Vianu, venerabilul Maciu, Manolescu, Velichi. I-am arătat mai întâi lui Velichi scrisoarea, omul e sigur că până în octombrie totul se va aranja. Credința lui are, desigur, un temei. Aș vrea să îl cred, mai ales că e unul din puținii oameni pe care nu i-am auzit spunând niciodată vreo prostie. Vianu, care nu e deloc prost și, în plus, mare sforar, susținea însă contrariul. Ceilalți erau mai mult de părerea sa; spuneau că invitația cehilor e o afacere frumoasă, dar... Iorgu, pripășit și el pe acolo, a

sărit la mine, spunând că nu care cumva să răspund acum la invitație, că trebuie consultat și ministerul etc., parcă asta ar fi piedica acum. Oricum, de răspuns n-am cum răspunde, cel puțin câteva zile, dat fiind că Praga e izolată.

Adunarea a avut ca scop crearea unui pluton de 100 de oameni pentru Gărzile Patriotice. Oamenii erau puțini, și în general bătrâni. Cazan m-a întrebat dacă vreau să intru în Gărzi și, ce era să zic? Să le dau apă la moară lui Iorgu și altora? Mai bine să se zică într-o zi că am participat decât că m-am eschivat. Împreună cu mine, s-a înscris și Vianu, alt semn că e o treabă bună. Alții nu aveau serviciul militar, tinerii în general lipseau (Bușe e concentrat, Zbuchea infirm, ceilalți sunt pe acasă, că sunt provinciali). Cu timpul vor intra însă aproape toți, inclusiv studenții cu stagiu militar, dat fiind că trebuie să se facă mai multe plutoane a 100 de oameni.

Cum s-ar organiza nu se știe precis. Zilele astea trebuie să ne întrunim zilnic și să nu părăsim Bucureștiul. În momentele când vom fi în exercițiul funcțiunii, vom avea și uniformă, și armă.

Mâine, la 6^{30} dimineața, la defilare [defilarea de 23 august, ziua națională a României]. Vine și Cazan care mi-a spus că vom vorbi mai mult mâine [...].

Partida e probabil pierdută 90% pentru cehi, dar 10% șanse există, cred, și ele sunt reale. Șefii lor, adoptând pasivitatea, au mizat pe două idei: 1) că nu se va produce nici o violență, nimic care să poată justifica o schimbare brutală a regimului; 2) că nu se va găsi nici un ticălos care să trădeze. De fapt, nu de un ticălos au nevoie rușii, ci de cel puțin câteva sute, să confecționeze un C.C., un guvern, uu stat-major, un parlament etc. Până acum au rezistat, dar până când?

Au rezistat exact atât cât a trebuit ca să-mi consum eu bursa de șase luni! În așteptarea plecării, am luat și câteva lecții de cehă, cu Anca Irina Ionescu, o persoană puțin mai tânără decât mine care tocmai își încheia studiile universitare și își începea cariera la Catedra de limbi slave. Așa că am plecat la Praga și cu un mic bagaj de cuvinte și expresii cehești, începând cu atât de necesarul *nerozumim*, „nu înțeleg“.

Primele zile la Praga

AM AJUNS LA PRAGA PE DATA DE 2 DECEMBRIE 1968. La aeroport mă aștepta Kutina, „românistul" Institutului, perfect vorbitor de română. El m-a condus „acasă". Aveam să locuiesc într-o vilă, la o familie, într-o încăpere pe care o descriam astfel: „Camera e foarte frumoasă. Posedă: un balcon, un calorifer, două paturi (?), o masă, o măsuță, un scaun, 2 fotolii, un dulap, etajere etc. etc. Ca dimensiuni cred că are 5/3, poate mai mult." Cu Macůrek m-am văzut a doua zi; ne-a invitat la restaurant pe Kutina și pe mine.

Iată și primele mele impresii (extrase dintr-o scrisoare adresată mamei):

Dacă vrei să-ți imaginezi Praga, pot să-ți spun că e exact inversul Bucureștiului (abia acum

înțeleg de ce cehilor le place Bucureștiul). La noi numeri pe degete clădirile mai vechi de o sută de ani, la ei pe cele mai noi. Centrul e un fel de labirint, cu case medievale, biserici, străzi înguste, întortocheate, trotuare late de un metru, uneori și mai puțin, aproape totul în pantă (până la institutul lui Macůrek te încălzești bine urcând, iar eu stau chiar pe un deal). Desigur, toate instituțiile, de la cantina mea până la ministere, sunt adăpostite în clădiri de sute de ani. Institutul lui Macůrek e o asemenea clădire, cu 3 etaje, scări înguste și tavane boltite. Tavanul cantinei nu e boltit, în schimb este prevăzut cu grinzi pictate, care Dumnezeu știe câte sute de ani vor fi având. Cred că până la urmă te poți plictisi de tot acest ev mediu. Mi-e greu să spun dacă e frumos sau nu: este o lume cu totul diferită, din alte secole. Cum naiba s-a păstrat totul, și cum viața modernă a unei capitale se poate desfășura într-un cadru din secolul XIV, ăsta e secretul cehilor.

De Sfântul Nicolae, „Svátý Mikuláš" la cehi, sărbătoare mare la ei, am primit daruri (bomboane, ciocolată, alune, plus o portocală) din partea gazdelor (cei doi părinți, o fiică și un fiu, cel din urmă inginer) și am luat masa cu ei. Discuția cu șeful familiei s-a dovedit foarte interesantă, el neștiind altă limbă decât ceha, iar eu știind în cehă să spun mai ales *nerozumim*! Mi-a

trebuit ceva timp până să mă lămuresc că Mikuláš e totuna cu Nicolae, mă tot întrebam cine o mai fi și Mikuláš ăsta, un sfânt de care nu auzisem până atunci. „Șocul civilizațiilor" s-a produs însă pe fond cinematografic. Văzusem în oraș afișe mari care anunțau filme cu actrițe celebre: Gina Lollobrigidova și Brigitte Bardotova. I-am spus gazdei că, după mine, persoanele respective s-ar numi mai curând Gina Lollobrigida și Brigitte Bardot. Nu, mi-a replicat el, greșești, le cheamă așa pentru că sunt femei. Eu o țineam una și bună, că nu-i corect. Bine, să-ți explic, m-a luat el cu duhul blândeții. Ești căsătorit? Nu sunt, am răspuns. Nu face nimic, a zis el, să admitem că te vei căsători. Cum își va spune soția ta? Boia, cum altfel? Nu e adevărat, se va numi Boiova. Imposibil, i-am zis. Ba da, odată ce e femeie. N-are cum să-și zică Boia, fiindcă Boia e nume de bărbat. Am mai continuat un timp disputa pe această temă, dar în cele din urmă m-am lăsat păgubaș. Degeaba încearcă omul să le dea o mână de ajutor; n-au decât să vorbească după cum le place!

...Și următoarele câteva luni

JUMĂTATEA DE AN PETRECUTĂ LA PRAGA s-a scurs destul de monoton. Mă apucase un dor nebun de București. Ce oraș încântător! Cum de nu-l apreciasem până atunci!

Îmi petreceam cea mai mare parte din zi la marea bibliotecă „Klementinum", luptându-mă în principal cu ziarele cehe și slovace de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Am adunat până la urmă o informație destul de bogată și puțin cunoscută. Masa o luam la una din „cârciumile" istorice atât de caracteristice peisajului praghez. Renunțasem la cantina care-mi fusese recomandată, și aceasta, firește, istorică, instalată undeva în imensul palat Waldstein (care aparținuse cândva lui Waldstein, zis și Wallenstein, eroul Războiului de 30 de ani). N-aveam nimic împotriva lui Waldstein ca personaj istoric, dar

mâncarea servită acolo – foarte ieftină, e drept – era mult prea cehească, din punctul meu de vedere, cu tot felul de arome care nu mă atrăgeau prea tare. La micul restaurant unde mâncam de regulă, meniul complet, plus o halbă de bere, fără a uita bacșișul, se ridica la vreo 20 de coroane (oarecum echivalentul a 20 de lei românești), cu alte cuvinte, neașteptat de ieftin. Bursa pe care o primeam însuma 1.800 de coroane lunar (cam 1.500 în mână). Viața la Praga era sensibil mai ieftină ca în România.

Și încă un aspect caracteristic: „viața de noapte" (aproape inexistentă la București) se afla la Praga în plin avânt. Peste tot, localuri de tot felul, multe dintre ele cu program de striptease. Inedit pentru o țară „socialistă", dar în deplin acord cu ofensiva spiritului de libertate, care nu mai cunoștea opreliști.

Cu „socializarea" nu am progresat prea mult. Cehii nu sunt prea expansivi, ba chiar deloc, și, cum nici eu nu sunt, vă puteți imagina rezultatul. La Institut se organiza uneori câte o agapă, cu ocazia Anului Nou sau a vreunei susțineri de doctorat. Se bea atunci vârtos! Românește puteam vorbi cu Kutina și cu Tejchman, și încă și mai bine cu Libuše Glotzmanová (devenită între timp Valentová), pe atunci documentaristă, iar mai târziu o foarte apreciată profesoară de lite-

ratură română (și autoare a unui excelent dicționar de scriitori români).

Macůrek rămânea principala mea relație. Continua să locuiască și să predea la Brno, venind la Praga săptămânal sau la două săptămâni. De fiecare dată mă invita la restaurant. Ce pot să spun, cu mine s-a purtat ireproșabil.

Proiectul însă cam scârțâia din încheieturi. Eu lucram intens la partea ce-mi revenea, dar nu sunt chiar sigur că Tejchman și Kutina (specialiști, oricum, în altă problematică) făcuseră măcar un prim pas.

Mai grav era faptul că Macůrek se iluziona asupra relațiilor româno-cehe. Cu slovacii, nici o dificultate. Se aflau, în cadrul Ungariei, într-o situație similară cu românii transilvăneni și, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, ajunseseră să coopereze strâns cu aceștia în mișcarea de emancipare națională. Cehii însă, cum se zice în sport, jucau în altă ligă. Cehia (Boemia) era regiunea cea mai dezvoltată economic din întreaga Austro-Ungarie. Nu numai burghezia germană, dar și burghezia cehă profitase de acest avânt. La 1900, din cei 223.000 de locuitori ai Pragăi, 195.000 erau cehi și doar 18.000 germani. Simțindu-se puternici, cehii pretindeau nici mai mult, nici mai puțin decât transformarea dualismului austro-ungar în „trialism" austro-ungaro-ceh. O alianță cu românii nu-i interesa

defel, la ce le-ar fi folosit? Mergând pe linia lui Macůrek am fi ajuns să facem din țânțar armăsar, amplificând fără temei unele mici episoade de colaborare. Nu însemna că cehii trebuiau excluşi din proiect, dar trebuiau, cum să zic, puşi la „locul lor".

Am ajuns astfel, păstrând desigur măsura, la unele „confruntări" istoriografice cu „patronul" proiectului. Iată un extras dintr-o scrisoare datată 18 februarie 1969:

Cred că ajung la cu totul alte concluzii decât Macůrek. I-am comunicat, cu ocazia ultimei noastre vizite comune la restaurant, un lucru banal: că, până la Primul Război, relații directe, politice, *româno-cehe nu au existat. Vorbeam cu un istoric, nu cu preşedintele Asociației (Asociația de Prietenie Româno-Cehoslovacă). A sărit în sus 10 poşte, mi-a comunicat că după părerea lui nu prea cunosc cum stau lucrurile şi că aşa relații ca ale noastre, mai rar; că trebuie multă răbdare, nu trebuie să-mi pierd entuziasmul. Că se vede că nu am citit ultimul lui studiu (care va apărea în* Slovansky přehled, *dar pe care n-a vrut să mi-l arate) dacă susțin asemenea lucruri. Că nu putem să-i lăsăm la o parte pe slovaci (dar eu vorbeam de români şi de cehi) şi nici pe Urban Jarník cu activitatea lui culturală (eu vorbesc de relații politice).*

Şi, mai departe: „Prietenia şi admiraţia mea pentru om rămân intacte“, rezervele îl privesc, scriam eu, strict pe „omul de ştiinţă“. „Macůrek crede ce vrea să creadă, şi, la urma urmei, fericiţi sunt oamenii ăştia. Eu, dacă izbutesc să fac tot ce-mi propun, voi avea suficient material pentru a scrie o carte întreagă.“

Cu ceha am progresat, încetul cu încetul. Spre sfârşit citeam bine şi vorbeam binişor (astăzi, cred că am ajuns să citesc ca vai de lume, iar de vorbit am uitat complet). Mi-a încolţit şi ideea că, odată ce mă ocupam de monarhia austro-ungară, n-ar fi rău să învăţ şi ungureşte. Din aceeaşi scrisoare adresată mamei: „Ţi-am scris că vreau să mă apuc de maghiară. Zis şi făcut. Mi-am cumpărat manualul şi am făcut deja 5 lecţii. Ştiu vreo 150 cuvinte şi câteva reguli gramaticale.“

Intermezzo slovac

ÎN APRILIE 1969 AM FĂCUT O CĂLĂTORIE de două săptămâni în Slovacia. Să treci „brusc“ de la Praga la Bratislava poate fi o experiență memorabilă. Pe cât de bine seamănă limbile vorbite, ceha și slovaca, pe atât de deosebiți între ei sunt oamenii, cehii și slovacii. Cei dintâi, extrem de „rezervați“, ceilalți deschiși la maximum și expansivi. Notam la sfârșitul șederii mele:

Surpriza cea mare sunt slovacii. Vorbesc o limbă aproape identică cu ceha, însă asta e singura asemănare. Sunt oameni foarte vioi, comunicativi, amabili etc., în totul exact opusul cehilor. De altfel, relațiile între ei se pare că nu sunt prea cordiale. Desigur, mie mi-a plăcut mult mai mult aici decât la Praga. Orașul, fără a fi extraordi-

nar, este totuşi destul de interesant. Unde mai pui că trece Dunărea prin el, ca Dâmbovița la noi.

Da, m-am simţit foarte bine printre slovaci. Am lucrat cu spor la arhivele din Bratislava. Iar în a doua săptămână, am luat trenul și am vizitat mai multe orașe: Trnava, Martin, Žilina, Mikuláš, mergând până spre nord, în munţi. La Žilina am avut o întâlnire mai specială cu episcopul Ruppeldt, înrudit cu Gustav Augustini, jurnalistul slovac care a trăit mai mulţi ani în România şi în Transilvania spre sfârşitul secolului al XIX-lea, un personaj care îmi devenise simpatic și despre viaţa căruia aveam să scriu. Încă nu-i cunoșteam chipul și am fost încântat când episcopul mi-a dăruit o fotografie de-a lui.

Într-un compartiment de tren, o familie, destul de numeroasă, m-a „cooptat" de cum mi-am făcut apariţia și, înșirând merindele de tot felul, m-a invitat la un adevărat ospăţ, stropit cu palincă din belşug. Nu mai avusesem parte de relaţii umane atât de „facile". A urmat un bogat repertoriu de cântece slovace. Când te întâlneai cu un slovac, parcă îi erai prieten de când lumea.

„Mă simt mult mai bine la Budapesta decât la Praga", mi-a mărturisit un tânăr coleg slovac! Probabil că nu era singurul care gândea așa.

Sfârșitul Primăverii

CEHII ȘI SLOVACII AU REZISTAT CÂT AU PUTUT. Forța nu era însă de partea lor. Au fost episoade dramatice, cel mai emoționant fiind sinuciderea (prin foc) a studentului Jan Palach, în ianuarie 1969. Am fost în piața Týn, când a trecut pe acolo cortegiul funerar, dar nu se vedea nimic, doar o mare de oameni.

Decisiv însă, în plan politic, a fost, spre sfârșitul lunii martie 1969, meciul de hochei pe gheață Cehoslovacia–Uniunea Sovietică. Mă întorceam acasă după o zi de lucru. Gazdele, dimpotrivă, tocmai se pregăteau să plece: familia completă! Mi-au spus că merg la marea manifestație care va avea loc în piața Václav, pentru a sărbători victoria. Nu vin și eu? Eram obosit, nici nu știam ce va fi, așa că am preferat să rămân acasă. Am

ieşit în oraş a doua zi dimineaţa. Peste tot era scris pe clădiri, cu cretă albă, scorul meciului: 4 la 3 pentru Cehoslovacia. Se imaginaseră reprezentări amuzante: câte un 4 imens alături de un 3 minuscul, sau 4 alături de un 3 răsturnat... Piaţa Václav, ca după o tornadă. Din sediul Aeroflotului (liniile aeriene sovietice) nu mai rămăseseră decât pereţii. Manifestanţii l-ar fi făcut arşice. Aşa am crezut şi eu; mai recent ni s-a spus – şi e cu siguranţă varianta corectă – că a fost pur şi simplu o provocare, pentru a da apă la moară sovieticilor, şi nicidecum o acţiune violentă a manifestanţilor paşnici. Cert este că, pornind din acest moment, „normalizarea" s-a precipitat, în scurt timp căzând şi capul lui Dubček, înlocuit la conducerea partidului de Husák, un fidel al Moscovei.

Pentru a urmări mersul evenimentelor, citeam zilnic *Lidová Demokracie* (*Democraţia populară*), organul de presă al Partidului Popular (creştin democrat). Spre deosebire de România, regimul comunist din Cehoslovacia acceptase supravieţuirea unor partide-satelit, precum socialiştii sau creştin-democraţii. Odată cu Primăvara de la Praga, acestea câştigaseră o oarecare autonomie, iar ziarele lor nu mai cântau toate aceeaşi arie. Cel mai de „dreapta", adică cel mai departe de comunişti, era *Lidová demokracie* (de altfel, nici comuniştii nu mai erau chiar

comuniști!). Am publicat aici, pe data de 10 martie 1969, un articol, nu prea lung, dar consistent, în care rezumam istoria raporturilor româno-cehoslovace.

Lovitura jurnalistică cea mare ar fi urmat să o dau însă la *Reporter*. Aceasta era revista cea mai independentă și deosebit de combativă, care dădea fiori „normalizatorilor". Am scris pentru ei un articol destul de întins, pe care îl intitulasem „Preistoria Micii Înțelegeri", în mare parte, tot o istorie a raporturilor româno-cehoslovace, dar mult mai detaliată decât în articolul precedent. Până să apară, „săptămâna viitoare", *Reporter* a fost suspendat. Și suspendat a rămas! Odată cu *Reporter* (și cu articolul meu nepublicat) s-a încheiat și Primăvara de la Praga.

Românii la Praga

SE APROPIA ÎNTOARCEREA ÎN ȚARĂ, și ca întotdeauna lucrurile se îngrămădeau spre sfârșit. Cele șase luni s-ar fi împlinit în primele zile ale lui iunie, dar decisesem să-mi iau rămas-bun de la Praga imediat după mijlocul lunii mai. Spre sfârșitul lui aprilie s-a inaugurat Asociația de Prietenie Româno-Ceho-Slovacă, cu Macůrek, firește, în frunte, ca președinte. Zice-se că eram și eu pe acolo, dar nu mai țin minte nimic. Găsesc însă (tot în scrisorile mele) informații amuzante despre pregătirea simpozionului româno-cehoslovac; primul, vă amintiți, se desfășurase la București în decembrie 1967; acum urma replica, la Praga.

Comentariile mele (de atunci):

Macůrek pregătește simpozionul din mai, în stil chermeză. A comandat 3 portrete mari ale lui Mihai Viteazul, după Sadeler (unul pentru ambasador, altul pentru Oțetea, al treilea să-l atârne în institut) și a făcut vreo 15 fotocopii după un articol al lui despre același Mihai Viteazul, să le împartă în dreapta și în stânga. Îi va preda lui Oțetea și un plic cu documente privind istoria României, și scoate un număr special închinat României în Slovanský přehled. *[...] Trebuie recunoscut că are un geniu miraculos al reclamei.*

Slovanský přehled se deschidea cu un lung articol al lui Macůrek despre istoria raporturilor româno-cehoslovace (cu materialul strâns împreună cu mine la Biblioteca Academiei). Urma articolul meu (la loc de cinste, imediat după Macůrek), intitulat „Dvě návštěvy, Rumuni v Praze a Slovaci v Bukurešti (1891 a 1895)“ („Două vizite: Românii la Praga și slovacii la București“), cum arată și titlul, referitor la două episoade ale raporturilor româno-cehoslovace.

Într-una din scrisori dau peste o schiță a programului conferinței: „Sâmbătă, 3 mai, vine delegația. Duminică – o excursie. Luni, o petrecere încă nedefinită (eu am propus striptease, dar mi s-a zis că nu sunt bani destui); marți și miercuri «lucrările» (trebuie să pregătesc și eu o discuție

de vreo 10-15 minute). Tot miercuri, se pare, cocteil la ambasadă."

Din primul moment, membrii delegației române mă chestionaseră cu privire la localurile unde se putea petrece seara. Le-am oferit toate informațiile de rigoare. A doua zi dimineața păreau că ezită să-mi dea raportul. Până la urmă, unul dintre ei și-a luat inima în dinți și mi-a mărturisit că au fost cu toții (mai puțin Oțetea, șeful delegației) la un prea frumos spectacol de striptease (pe cheltuiala lor, nu a Institutului, dar oricum, nu era prea scump). M-ar fi mirat să nu ajungă acolo. De altfel, trebuia profitat, fiindcă sezonul se apropia de încheiere. „Normalizarea" avansa cu pași repezi, și printre victimele sale se va afla în curând și viața de noapte, cu barurile ei deșănțate.

Ce s-a discutat la simpozion mi-a ieșit complet din minte. Îmi amintesc doar cum l-am însoțit pe Oțetea într-o lungă plimbare prin Praga. Andrei Oțetea era încă, la 75 de ani, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga". Ardelean de fel, fusese profesor la Universitatea din Iași în anii interbelici și rămăsese în comunism unul dintre puținii supraviețuitori ai istoriografiei anterioare. Asta i-a ridicat cota, ajungând, în lipsă de concurență, să fie considerat un istoric de nivel înalt. Nu era, desigur, o nulitate, dar nici chiar atât de important! Una peste alta, ziceam

că m-am plimbat cu el; îl interesa Praga, nu zic nu, dar îl preocupa în primul rând să găsească undeva un articol rar (inexistent la București), și anume „siguranțe automate“. Cred că de asta mă luase cu el, nu atât ca ghid, cât ca „vorbitor de cehă“, capabil să explic prin diverse magazine cam ce dorim noi să cumpărăm. Învățasem între timp ceva cehă, dar nu ajunsesem încă la lecția despre siguranțele automate, așa că n-aveam nici cea mai mică idee cum li se zice în limba locală. Ne-am lămurit totuși până la urmă că nici cehii nu aveau așa ceva. Putea să mai încerce Oțetea în alte capitale europene!

Imediat după simpozion, am primit și vizita mamei mele. Se înscrisese într-o excursie, trezindu-se în respectivul grup și cu câteva persoane de la Facultatea de Istorie, printre care secretara-șefă și Ion Șendrulescu, un lector ceva mai vârstnic și nu chiar strălucitor în profesie, care a reușit să creeze o confuzie totală prin faptul că n-a vrut în ruptul capului să-și potrivească ceasul, trecându-l de pe ora României la ora Cehoslovaciei. N-aveam să mai întâlnesc vreodată o asemenea manifestare de patriotism și de legătură indestructibilă cu țara. Necazul e că, aflat în permanență la altă oră, numai a lui, dădea informații nu tocmai corecte. Bine că totuși nu au pierdut avionul! Mai vreți să știți dacă au avut la rândul lor parte de un spectacol erotic?

Întrebarea e inutilă, evident că au avut. Și nu unul oarecare, ci susținut de un travestit. Lasă că vine „normalizarea“ și în viața de noapte!

La câteva zile după plecarea mamei, am luat trenul spre București. Peste puțin timp, Macůrek a fost debarcat de la Institut. Întregul lui proiect româno-cehoslovac s-a pierdut în neant.

Descoperirea Transilvaniei

S-AR PUTEA CREDE CĂ JUMĂTATEA MEA de origine ardelenească (din partea tatălui) m-ar fi orientat spre Transilvania. Nu este deloc așa. La Transilvania, am ajuns prin Praga. Raporturile româno-cehe și româno-slovace la care începusem să lucrez, sub impulsul lui Macůrek, se petrecuseră aproape în totalitate (până la 1918) în interiorul monarhiei habsburgice. Așa că era firesc – și chiar necesar – să mă ocup temeinic de mișcarea națională a românilor transilvăneni, îndeosebi în jumătatea de secol (1867–1918) a regimului dualist austro-ungar. Ardeam de nerăbdare să reiau mai sistematic presa românească din Transilvania (începutul îl făcusem cu Macůrek la București) și să intru în cât mai multe fonduri de arhivă ardelenești. Începuse să mă intrige

un personaj, pe numele lui Eugen Brote, la un moment dat (în anii mișcării memorandiste) vicepreședinte al Partidului Național Român din Transilvania; el a condus și tratativele cu slovacii și cu sârbii, în vederea înfăptuirii „alianței naționalităților" din Ungaria. Asta aflasem deja. Dar în rest nu știam nimic despre el, absolut nimic; nici măcar când s-a născut și când a murit. M-am înverșunat și am decis să-i reconstitui viața întreagă, pas cu pas. I-am ales viața și activitatea ca teză de doctorat. Maciu, căruia m-am adresat (el patrona „Istoria modernă a României"), a fost de acord să-mi conducă lucrarea și mi-a dat mână liberă în toate privințele. Între timp, nu mai știu ce mică „lucrătură" a făcut decanul Berciu, că m-am trezit mutat de la Catedra de istorie universală condusă de Berza (care s-a cam supărat pe mine, deși nu eu solicitasem așa ceva) taman la Catedra lui Maciu, de istorie a României. Într-un fel lucrurile se legau, odată ce, măcar pentru un timp, renunțasem la vastele orizonturi universale, concentrându-mă asupra Transilvaniei.

La Facultate, în calitate de preparator, nu făceam mare lucru. Erau de altfel mai mulți colegi aflați în aceeași situație care se plângeau de... lipsă de ocupație. Unul dintre ei, pe care îl uitase Dumnezeu în postul de preparator, a declarat într-o ședință că rostul nostru ar fi acela de a păzi

paltoanele lăsate la cuier. Foarte bine, dar asta doar pe timpul sezonului rece. Vara, ce mai păzeam?

Nu vreau să exagerez. Apăreau uneori diverse treburi administrative, iar în ce mă privește am fost un timp secretar de Catedră, în care calitate, Maciu, ca șef direct, m-a bătut insistent la cap cu ideile lui fixe. Instituise un adevărat ceremonial al proceselor-verbale. În timpul ședinței, eu, ca secretar, luam notițe; apoi, elaboram textul, iar la ședința următoare, îl citeam în fața participanților; aceștia își dădeau cu părerea, mai propuneau una, alta și, în sfârșit, completat, aprobat, puteam să-l trec în registrul de procese-verbale.

Teoretic, după trei ani de stagiatură (ca asistent stagiar, termen schimbat apoi în cel de preparator) ar fi trebuit să urmeze titularizarea, pe un post de asistent. Doar că aceasta era condiționată de orele disponibile pentru a alcătui o normă (care, pentru un asistent, era destul de mare: 12 ore). Or normele nu prea aveau de unde să iasă. De altfel, nici profesorii, nici conducerea facultății nu făceau mari eforturi pentru a rezolva problema. Riscul era să rămân toată viața preparator sau să fiu la un moment dat eliminat din facultate. Cert e că visurile mele de avansare rapidă s-au dovedit complet iluzorii. Până la urmă, am stat preparator „doar" șase ani (în

loc de trei), oricum mai puțin decât alții – vom vedea cum a căzut norocul peste mine; evident, cu fiecare an care se adăuga, fără să se între-vadă vreo schimbare, adunam în mine tot mai multă insatisfacție și nesiguranță.

Proiectele mele (cele care depindeau doar de mine) se mișcau însă repede și destul de bine. În vara anului 1969, abia întors din Cehoslovacia, am inaugurat seria de „expediții“ în Transilvania. Totul pe cheltuiala mea (și nu eram foarte bogat). Am găsit însă o soluție destul de ieftină: biletele în circuit. Puteai, timp de o lună, să te oprești în mai multe locuri pe traseul convenit, iar costul era sensibil mai mic decât dacă ai fi plătit bilet de fiecare dată. Iar în ce privește „cazarea“, cel puțin în orașele universitare, cu legitimația mea de preparator, puteam trage la câte un cămin studențesc. Așa am călătorit în mai multe rânduri: la Brașov și la Sibiu, la Cluj și la Arad... și așa mai departe. La 21 iulie 1969, când Neil Armstrong punea piciorul pe Lună (evenimentul s-a transmis în direct și la Televiziunea Română), eu puneam piciorul în Transilvania. Am fost unul dintre românii care n-au văzut aselenizarea. Fiecare cu proiectul lui! Cele mai mari satisfacții le-am avut la Arhiva Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu, unde am descoperit o mulțime de scrisori ale lui Brote și fel de fel de alte documente privitoare la mișcarea națională

a românilor (cu sprijinul, atât de binevoitor, al părintelui Ioan Beju, directorul Arhivei). Treptat, Brote prindea o nouă viață, dar nu numai el, ci întreaga mișcare națională românească, în detaliile căreia pătrundeam tot mai adânc.

Trebuia neapărat să învăț și ungurește. Am găsit în persoana lui Avram P. Todor un profesor de excepție. Era trecut de 70 de ani și fusese toată viața funcționar la Biblioteca Academiei. Ardelean, desigur, știa perfect ungurește și avea în mod evident (lucru destul de rar pe meleagurile românești) o vie simpatie pentru cultura maghiară și pentru unguri în genere. Tradusese întreaga operă a lui Petőfi. Nu m-a luat cu binișorul, cu primele cuvinte uzuale, ci am început să descifrăm direct o carte de istorie. Era sinteza lui Makkai László, din 1948: *Magyar-román közös mult* (pe românește, *Trecutul comun maghiaro-român*). Greu, nu glumă! Se întâmpla să înțeleg toate cuvintele (luate separat) dintr-o frază, dar să nu dibuiesc sensul frazei. Ca limbă din afara familiei indo-europene, maghiara își are logica ei, cu totul alta. Nu poți să o gândești pe românește!

Era necesar să ajung și în Ungaria. Mi se părea obligatoriu să completez informația românească privitoare la mișcarea națională a românilor transilvăneni măcar prin câteva sondaje în arhivele maghiare. Și mai aveam de rezolvat o chestiune punctuală care îl privea pe Eugen

Brote. Studiase agronomia la Academia de Agricultură de la Magyaróvár, un orășel din vestul Ungariei. Speram să-i dau de urmă. Dacă nu reușeam, rămânea un gol destul de supărător în reconstituirea vieții sale.

Dar cum să ajung în Ungaria? Nu mai eram în 1968, când, odată cu „scena balconului", a existat un moment iluzia unei „deschideri" românești, în spiritul Primăverii de la Praga. Independența, de altfel relativă, față de blocul sovietic nu s-a combinat deloc cu un plus de libertate, ci cu un minus. În privința fidelității față de comunismul „ortodox", Ceaușescu s-a dovedit mult mai aproape de Brejnev decât de Dubček. Așa se face că, începând din 1968, an după an, șurubul n-a încetat să se strângă, iar libertățile, așa firave cum erau, au devenit și mai anemice. S-au restrâns și deplasările în străinătate, iar birocrația obținerii vizelor a ajuns să fie sufocantă. N-aș fi reușit să plec (nu mă lua nimeni în seamă, cui îi păsa de Brote?) dacă n-ar fi intervenit pentru mine o persoană influentă (așa funcționau lucrurile în comunism). Nicolae Totu era în plină ascensiune politică; asta îl va aduce până în Comitetul Politic Executiv al Partidului și, inevitabil, pentru un timp, la închisoare după decembrie 1989; a sfârșit prin a se sinucide. Îl avusesem profesor de economie politică în anul II de facultate și eram coleg de

Catedră cu soția lui, care era asistenta lui Maciu. A fost un scurt lanț al slăbiciunilor: doamna Totu i-a spus o vorbă soțului, iar tovarășul Totu a spus la rându-i o vorbă... acolo unde trebuia. De unde inițial n-aveam nici o șansă, am primit urgent două luni la Budapesta, pe cheltuiala Ministerului Învățământului, se înțelege, în cadrul schimburilor culturale dintre cele două țări „prietene".

Povestea primei mele cărți

ÎNAINTE DE A PORNI SPRE ALTE ORIZONTURI, aveam de încheiat socotelile cu Cehoslovacia. Cum altfel decât cu o carte? Cu atât mai mult cu cât cehii nu mai aveau cum să o scrie, iar eu adunasem material suficient. Am lucrat fix două luni: ianuarie–februarie 1970, iar rezultatul a fost o lucrare de aproape 200 de pagini, pe care am intitulat-o *Relații între români, cehi și slovaci, 1848–1914*. M-am adresat Editurii Academiei, unde a fost inclusă în portofoliul colecției „Bibliotheca Historica Romaniae“, specializată în versiuni ale cărților românești în limbi de largă circulație, în principal engleză și franceză. În cazul cărții mele s-a optat pentru engleză. Redactoare de carte mi-a fost Angara Niryi, o doamnă deosebit de drăguță atât la propriu, cât și la

figurat, una dintre soțiile rusoaice aduse în România de tinerii trimiși la studii în Uniunea Sovietică, în anii '50.

Lucrarea a primit mai întâi un referat negativ din partea slavistului Traian Ionescu-Nișcov, care nu se iubea prea mult cu Macůrek și probabil nici nu vedea cu ochi buni apariția unui intrus pe teritoriul său. Redacția nu a fost prea impresionată de opinia lui Nișcov (a mai fost și un alt referat, favorabil), așa că a dat lucrarea la tradus. Și cu asta... punct. Ar fi trebuit să apară în 1970 sau 1971. Imposibil însă, din înalte rațiuni politice. După mereu pomenita „scenă a balconului" și afirmarea în continuare a independenței României, se vede că Ceaușescu n-a vrut să-i mai irite în mod suplimentar pe sovietici punând în evidență mai știu eu ce legături cu Praga. Așa că Cehoslovacia a devenit pentru un timp un subiect „tabu". Publicarea cărții a fost amânată de la an la an. În sfârșit, când toate lucrurile astea s-au mai liniștit, a venit și rândul ei. A apărut în 1977, după o așteptare de 7 ani. Cel puțin nu mi s-a umblat în mod supărător pe text. Angara Niryi m-a întrebat totuși, cu vădită jenă, dacă sunt de acord să includă în „Introducere" un scurt pasaj din *Programul Partidului Comunist Român*. Ce era să-i spun? Să nu-l includă? L-a inclus.

Pentru mine însă, apariția, în sfârșit, a cărții (sub titlul *Relationships between Romanians, Czechs, and Slovaks, 1848–1914*), a primei cărți pe care o scrisesem, de fapt, n-a mai prezentat mare interes. Îmi devenise aproape indiferentă. Aveam deja cu totul alte preocupări.

Budapesta

LA BUDAPESTA AM STAT DOUĂ LUNI: din 26 aprilie până la 23 iunie 1971. M-a întâmpinat la aeroport un istoric, nu-i rețin numele, conferențiar la Universitate. Primire, așadar, la nivel de conferențiar: începea promițător pentru un pârlit de preparator ca mine. Locuința semăna oarecum cu cea de la Praga: tot o cameră, în apartamentul unei familii, soț și soție, destul de vârstnici. Și acum, ca și în cazul Cehoslovaciei, tentativa mea de reconstituire a perioadei respective se bazează în mai mare măsură pe corespondența schimbată cu mama decât pe ceea ce mi-a rămas în memorie. Mă amuz acum recitindu-mi scrisorile: vedeam peste tot ciudățenii!

Ghidul meu, mai întâi:

La ora 13 a venit omul (e conferențiar la Istoria modernă a Ungariei) și m-a luat cu el. Merge foarte repede. N-am cunoscut niciodată un om care să meargă așa repede. Mereu era cu vreo doi pași înaintea mea. O fi puțin șui. Altfel, a avut multă grijă de mine; de la 1 la 5 m-a purtat prin biblioteci, arhive, librării, anticariate, mi-a arătat orașul. Partea cea mai interesantă e că individul nu știe franțuzește, așa că ne înțelegem în maghiară, singura limbă pe care o posedăm amândoi într-o măsură mai mică sau mai mare. Cum ne înțelegem, îți închipui.

Prima impresie asupra Budapestei:

Orașul nu mă entuziasmează de fel. Praga e simțitor mai frumoasă. Clădirile de aici sunt și mai negre ca la Praga. De altfel, și atmosfera mi se pare încărcată cu nu știu ce, are un miros specific. Parcă ar fi un imens oraș minier. Casele sunt mari, unele monumentale. Cred că Buda (pe malul drept al Dunării), unde n-am fost încă, e mai frumoasă. E așezată pe dealuri, și încă niște dealuri destul de înalte.

Curioasă descriere, cu atât mai mult cu cât impresia finală cu care am rămas până azi este aceea a uneia dintre cele mai arătoase capitale europene. Pesemne nu-mi reușea mie primul

contact. Veţi vedea puţin mai încolo cum a fost cu Parisul.

Despre locuitori însă, numai de bine:

Oamenii mi s-au părut foarte amabili, în orice caz mai amabili ca la Praga. De fapt, la asta mă aşteptam; sper să nu mă bucur prea devreme.

Se confirmá, câteva zile mai târziu:

Oamenii par foarte politicoşi şi serviabili. Până acum, din punctul ăsta de vedere n-am de ce mă plânge.

Greu de comunicat, din motive de ordin lingvistic:

Cu limba e încurcătură mare; nu înţeleg mai nimic din ce se vorbeşte şi mă exprim ca un înapoiat mintal. Era de aşteptat. Am mai vorbit însă şi franţuzeşte şi chiar româneşte (sunt într-adevăr destui care ne ştiu limba).

Făceam eforturi disperate să leg două cuvinte (oricum stâlcite) în maghiară și aveam surpriza că mi se răspundea adesea românește, și chiar foarte corect. Erau, firește, maghiarii (nu puțini) de origine ardelenească. Într-un restaurant cu autoservire, am încercat să-i zic ceva casierului.

„Sunteţi spaniol?“, m-a întrebat. L-am asigurat că nu. „Atunci înseamnă că sunteţi român“, mi-a zis el pe româneşte. Şi ne-am înţeles foarte bine. Am avut de fiecare dată impresia că le făcea chiar plăcere să schimbe câteva vorbe în română.

Toate ca toate, dar mi s-a părut aproape neverosimil faptul că multe femei (nu şi bărbaţi) mergeau prin oraş fumând. De unde am tras următoarea concluzie (nu ştiu cât de corectă, probabil puţin exagerată!):

Deosebirea esenţială între Bucureşti şi Budapesta stă probabil mai ales în atitudinea femeilor pe stradă. Merg şi trag din trabuc. Bărbaţi n-am văzut încă fumând pe stradă; la femei se vede însă că e o modă.

Ce să mai zici, când şi Poşta funcţiona după alte reguli:

Scrisorile nu se plătesc potrivit greutăţii lor, ci după dimensiuni; asta înseamnă că, în loc să le pună pe cântar, le măsoară cu centimetrul. Nenorocirea este că plicurile mele măsoară cu vreo doi milimetri mai mult decât trebuie, ceea ce este foarte grav... Sunt unele lucruri foarte greu de priceput pentru un cap de indoeuropean.

În sfârșit, intrarea la bloc era la rându-i supusă unor ritualuri speciale:

Nu mi s-a dat nici o cheie pentru poartă. După ora 11 (zice-se că e un obicei vechi de câteva sute de ani) suni frumos, trezești din somn pe un cetățean care face și pe portarul de noapte, îi pui doi forinți în palmă și intrarea e liberă.

Ce am mai făcut în Ungaria

LĂSÂND MICILE ANECDOTE LA O PARTE, important rămâne faptul că am lucrat cu spor în capitala Ungariei. La Arhivele Statului din Budapesta, am dat peste numeroase dosare cu informații despre mișcarea națională românească. Am făcut și unele „descoperiri“ punctuale (o corespondență a lui B.P. Hasdeu, plus o fotografie inedită a acestuia; o foarte interesantă convenție româno-maghiară din 1865...).

În sfârșit, am călătorit și prin țară. Puteam, precum prevedeau schimburile româno-maghiare, să vizitez trei orașe. Primul – trebuia neapărat să ajung acolo – a fost Magyaróvar (în germană: Ungarisch Altenburg), în românește ar fi „Vechea cetate maghiară“, spre vestul țării, nu departe de frontiera cu Austria. Slavă Domnului, am

avut aici satisfacția de a găsi tot ceea ce căutam cu privire la Brote: foaia sa matricolă, cu indicarea materiilor studiate și cu calificativele obținute. Dosarul Brote era astfel complet! Am mers apoi la Pécs, în sudul Ungariei, de data asta strict în plimbare. Mi-a plăcut mult orașul, cu tenta lui orientală, încă prezentă: stătuse aproape un secol și jumătate sub turci (între 1543 și 1686). Impresii mai neutre, la Debrețin, aproape de granița cu România.

Peste tot, lume amabilă. Ungurilor le place să se comporte aristocratic. Mai bine așa decât țopește, nu credeți? Totuși, relații prea strânse n-am înnodat. La Universitate, în tot cazul, am simțit o rezervă. Au ezitat să mă invite la activitățile sau reuniunile lor. O singură excepție, spre sfârșitul șederii mele, la Catedra de limbă și literatură română. Veniseră cu toții (inclusiv Ladislau Gáldi, un specialist acum destul de vârstnic, cu mare autoritate în filologia românească). Veniseră să-l asculte pe un emisar (să-i zic ambasador itinerant) al lui Victor Eftimiu. Își mai amintește cineva de Eftimiu? Aproape uitat astăzi, și-a avut momentele lui de glorie în prima jumătate a secolului trecut. Ca dramaturg în primul rând, însă a practicat toate genurile: și poezie, și proză... A rămas faimos prin faptul că și-a comandat propria statuie, mai precis un bust pe care l-a așezat la una din

intrările în Cişmigiu, lângă propria-i locuinţă. Pornea, se vede, de la ideea că nu e prudent să-ţi laşi celebritatea pe mâna altora; e mult mai sigur să ţi-o cultivi singur. Trimisul său întreprindea un turneu prin mai multe ţări europene, rostind pretutindeni o conferinţă din care rezulta explicit că maestrul Eftimiu e de departe cel mai de seamă scriitor român, comparabil doar cu Eminescu. M-am crucit, nu alta. Am fost de-a dreptul scandalizat. Membrii Catedrei, politicoşi cum ziceam că sunt ungurii, n-au avut însă nici o reacţie. Ar fi trebuit să-l scoată afară, în şuturi. Au ascultat însă, cu răbdare: doar nu era să facă ei ordine în literatura română!

Nu mai am nimic important de spus cu privire la şederea în Ungaria. Gata, mă întorc la Bucureşti. Într-o familie, din păcate, îndoliată. În lipsa mea, murise Victor, soţul mamei. Cancer pulmonar. 58 de ani.

Alte preocupări

ÎN AFARĂ DE ISTORIE, mă mai bântuia o pasiune, de cu totul altă natură: îmi plăcea să înot, la nebunie. Cum se încălzea vremea și se deschideau ștrandurile, mă aflam și eu acolo, printre cei dintâi care inaugurau sezonul. Lacurile Băneasa și Floreasca erau în întregime amenajate pentru iubitorii de plajă și de scăldat, într-o apă, ce-i drept, de o puritate aproximativă. Eram capabil să mă bălăcesc ore în șir și, înotând, mă simțeam complet detașat de grijile cotidiene.

Cam tot atunci, în 1970 mai precis, s-a încheiat și cariera mea de „alpinist“, cu o ultimă expediție în munții Ciucaș (drept mărturie, o poză unde mă aflu alături de doi simpatici măgăruși). De acum înainte, vară după vară, aveam să merg la mare, renunțând la „cățărat“ de dragul înotului.

Serile, le petreceam adesea în „mediul artistic". Mă împrietenisem, așa cum am mai povestit, în timpul stagiului militar, cu Helmut Stürmer și, prin el, cu alți scenografi, graficieni și actori. Ne întâlneam serile, fie la familia Stürmer (Helmut și soția sa, Vicky, asistentă de regie), fie la Radu și Miruna Boruzescu, un talentat și agreabil cuplu de scenografi (Radu Boruzescu lansându-se în aceeași perioadă și ca actor, în rolul lui Felix din filmul *Felix și Otilia*, după romanul *Enigma Otiliei* al lui G. Călinescu). Printre obișnuiți, actorii Valeria Seciu, Ovidiu Schumacher, Costel Constantin... Se discuta ore în șir, până după miezul nopții. Subiectele nu lipseau, era o perioadă de efervescență artistică, ilustrată, printre altele, de curajosul film *Reconstituirea* al lui Lucian Pintilie (și, câțiva ani mai târziu, prin punerea în scenă, de către același regizor, a piesei lui Gogol *Revizorul*, spectacol interzis în cele din urmă de cenzură). În oraș, locul predilect de adunare era restaurantul *Berlin* (aproape de intersecția străzii Sărindar cu Calea Victoriei). Se bea acolo bere germană (fie ea și din Germania Răsăriteană) și se puteau comanda unele feluri de mâncare „inedite". Acolo am mâncat, după multe ezitări, carne crudă, sub forma unui „biftec tartar".

Toate s-au pierdut în „negura vremurilor": și ștrandurile de pe lacuri, și întâlnirile noastre,

și restaurantul *Berlin*... Doamne, cât timp a trecut! Oare eu însumi oi mai fi același cu cel de acum o jumătate de veac?

Eugen Brote şi doctoratul

PRINTRE CURIOASELE LEGENDE CARE CIRCULĂ pe seama mea, este aceea că nu prea m-am omorât cu scrisul până în 1989; am izbucnit apoi aşa, deodată. Nimic mai fals. Dacă numărăm paginile scrise, nu ies deloc puţine, iar problemele abordate sunt multe şi variate. Ceea ce mi-a lipsit a fost vizibilitatea. Mi-a lipsit un editor precum, mai târziu, Humanitas. Am bătut zadarnic la porţile multor edituri. Mai mult succes am avut cu revistele de specialitate, îndeosebi *Revista de istorie* (numită iniţial *Studii. Revistă de istorie*, în prezent *Revista istorică*) şi *Analele Universităţii Bucureşti*, seria *Istorie*. Dacă s-ar pune cap la cap articolele publicate (adesea studii de dimensiuni considerabile), ar ieşi sigur câteva volume.

Primii ani i-am consacrat în cea mai mare parte mișcării naționale românești din Transilvania, în strânsă legătură și cu pregătirea tezei de doctorat. Astfel, au apărut în *Revista de istorie*: „Activitatea ziaristului slovac Gustav Augustini în Transilvania (1893–1900)", nr. 5/1970; „Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la activism la pasivism (1893–1905)", nr. 3/1971; „Contribuții privind mișcarea-națională a românilor din Transilvania în anii 1910–1914", nr. 4/1972. Toate pun în circulație o cantitate apreciabilă de material inedit, extras din numeroase fonduri de arhivă; sunt totodată interpretări, zic eu, destul de originale, fiindcă nu m-am mulțumit niciodată doar să înșir documente.

Cu Brote, treaba mergea ca pe roate. Am avut și șansa de a da, chiar la București, peste una din fiicele sale, pe numele ei Ana Dogaru (o doamnă frumoasă și distinsă, în jur de 70 de ani), care mi-a pus la dispoziție documente prețioase. În sfârșit, teza a fost gata în 1972; am susținut-o la Facultatea de Istorie, pe data de 25 noiembrie 1972. Alături de Maciu, conducător științific, din juriu au mai făcut parte Vasile Curticăpeanu (imediat vine vorba și despre el), Constantin Nuțu, prorector și director al Bibliotecii Universitare din București, și Carol Göllner, istoric german din Sibiu. Iată-mă „preparator doctor"; cred că

nu a mai existat un caz similar în Universitate. Eram deja de cinci ani preparator și neliniștea pe care mi-o stârnea viitorul meu profesional era în creștere. Göllner mi-a propus să vin la Sibiu, unde aș putea, având acum doctoratul, să ocup un post de lector la recent înființata Facultate de Filologie–Istorie. Nu mă încânta să plec din București, dar aș fi făcut-o, la nevoie, și pe asta. Doar că totul a căzut baltă, fuseseră niște vorbe, atâta tot. În același timp, Maciu credea că mi-ar sta foarte bine la Craiova, la Facultatea de Istorie–Geografie. Dar la București nu mă dorea nimeni? Răspunsul la întrebare, ceva mai încolo. Deocamdată, să termin cu Brote.

Voiam neapărat să-mi public teza. Aici, m-am lovit de un zid. Nici o editură nu părea să fie dispusă să-mi întindă o mână de ajutor. Editura Dacia din Cluj, care ar fi fost cea mai potrivită, îmi dădea următorul răspuns, la 10 martie 1973: „Referitor la oferta Dvs. privind editarea lucrării *Eugen Brote (1850–1912)*, vă facem cunoscut că, în conformitate cu unele dispoziții recente ale forurilor noastre tutelare, asemenea lucrări nu mai intră în profilul editurii noastre." Semna Șerban Polverejan, istoric și el. Ce însemna „asemenea lucrări", Dumnezeu știe. De fapt, nu însemna nimic; orice editor care te refuză zice câteva vorbe, așa, de politețe.

Până la urmă, am recurs la Editura Litera. Fusese înființată ca să dea o oarecare satisfacție autorilor nepublicați. Cine dorea să-și tipărească opera aici plătea prețul cuvenit și apoi, în funcție de vânzare, își recupera banii în totalitate sau parțial (sau deloc, dacă nimeni nu cumpăra cartea). Bani nu aveam, așa că m-am împrumutat; cred că a costat vreo 10.000 de lei, cam patru salarii de-ale mele. Redactor mi-a fost Radu Albala, o figură destul de cunoscută a vieții literare din epocă; își găsise și el un refugiu la faimoasa editură! Am redus textul cât am putut, fără să-i afectez conținutul. Fiecare rând mă costa! A urmat însă și a doua reducere, mai dureroasă. Încă mai funcționa Direcția Presei. Fiecare carte, fiecare articol, fiecare text tipărit treceau, înainte de apariție, pe la cenzură. (Câțiva ani mai târziu această instituție avea să dispară, responsabilitatea publicării trecând la edituri și redacții. Aparent un act de liberalizare, în realitate însă un control și mai sever: „noii cenzori" suflau și în iaurt de teamă să nu greșească, lăsând să se strecoare mai știu eu ce „năzbâtie" care i-ar fi costat scaunul.) Așa că, atunci când au venit observațiile de la Direcția Presei, am fost convocat la o discuție cu directorul (nu mai știu cine era) și cu redactorul, și vreo două ore am stat cu ei să punem textul la punct. Erau chestiuni delicate: mișcarea națională, unguri, mai știu eu

ce. Multe fraze, dovedindu-se de nerecuperat, au fost eliminate fără milă. Altele s-au pretat, de bine, de rău, la formule de compromis. Așa masacrată, cartea a apărut în 1974. Tiraj modest, desigur: 1.500 de exemplare. Difuzare slabă; doar în câteva librării. Până la urmă, s-au vândut vreo 1.000 de exemplare, așa că mi-am recuperat o parte din bani și am putut cel puțin să-mi plătesc datoriile.

O șansă neașteptată: istoriografia

ÎNTRE TIMP, O DISCIPLINĂ NOUĂ SE INTRODUSESE la Facultate: istoriografia (mai explicit spus ar fi „istoria istoriografiei", și încă și mai explicit, evoluția gândirii și scrierii istoriei de-a lungul timpului). Inițial, a fost doar istoriografia românească. Asta însemna un post de conferențiar, croit („cu dedicație", cum s-ar spune astăzi) pentru Vasile Curticăpeanu. L-am pomenit deja ca membru al comisiei mele de doctorat. Ardelean de origine, Curticăpeanu scrisese o carte despre mișcarea culturală pentru unirea Transilvaniei cu România; era redactor și șef de secție la Editura Academiei și, se spunea, un protejat al lui Miron Constantinescu, liderul de partid care, după o lungă dizgrație, revenise acum pe scena politică, ocupând, printre alte funcții, și pe aceea

de președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice. Grație înaltei protecții, abia instalat la Facultatea de Istorie, Curticăpeanu a fost numit consilier cultural la ambasada României din Germania Federală. Orele de istoriografie rămâneau descoperite. Cine ar fi putut să le predea? Oamenii își aveau cu toții normele lor. Doar preparatorii nu aveau ore, dar n-aveau nici doctoratul, cu excepția mea. A fost de fapt singura soluție și astfel am primit, în toamna anului 1973, întreaga normă de istoriografie, cursul, precum și seminarele. Vreo două luni, am predat în calitate de asistent stagiar doctor, apoi, în sfârșit, în noiembrie 1973, am fost avansat la gradul de „asistent titular“. Câtă luptă pentru un biet post de asistent! În ce privește salariul, săream de la 1.910 lei lunar la 2.300 de lei (după cum constat acum, uitându-mă pe o copie a cărții de muncă).

N-aveam nici un fel de pregătire în materie de istoriografie. Nici măcar ca student nu trecusem prin disciplina asta, nu se preda așa ceva. Tot ceea ce știam erau frânturi de istoriografie, din cultura mea generală de istoric. M-am pus pe lucru, desprinzându-mă de tot ceea ce făcusem până atunci. Cu atât mai mult cu cât după un an s-a adăugat și istoriografia universală (care nu figurase în norma moștenită de la Curticăpeanu). Inițial, aveam doar un semestru de istoriografie românească, acum, din toamna anului

1974, erau două semestre, unul de istoriografie românească, altul de istoriografie universală.

Adio, așadar, Transilvaniei, adio monarhiei habsburgice, adio tuturor proiectelor care răsăreau de aici. Aș fi vrut să scriu o istorie a presei românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar; mă tenta, după Brote, și o nouă reconstituire biografică: ar fi putut fi Ioan Russu-Șirianu, nepot al lui Slavici, un foarte interesant ziarist și luptător național. Gata cu toate. Treceam la cu totul altceva.

Îndrăznesc să spun că m-am „recalificat" destul de repede. În 1975 publicasem deja prima parte a cursului de istoriografie românească, iar în anul următor, 1976, apărea cursul întreg, un volum de aproape 400 de pagini, sub titlul *Evoluția istoriografiei române* (la Tipografia Universității, așa cum vor apărea și alte lucrări de-ale mele, în lipsa unui alt editor). Un tratat similar de istoriografie universală nu-mi era la îndemână, materialul fiind aproape nesfârșit. Așa că am optat pentru formula unui dicționar de istorici reprezentativi. I-am zis *Mari istorici ai lumii*; a apărut în 1978, tot la Tipografia Universității. Eram conștient de limitele și de lacunele unei asemenea lucrări. Cum să acoperi de unul singur atâtea epoci, țări și culturi? Soluția ar fi fost aceea a unei largi colaborări internațio-

nale. Încetul cu încetul, ideea aceasta mi-a încolțit în minte. Urmările se vor vedea curând.

Parcurgerea întregii istoriografii, de la Herodot până în prezent, m-a pus în fața unei extraordinare diversități. O singură istorie „adevărată“, dar câte reprezentări ale ei! Au început să mă preocupe problemele teoretice ale domeniului: cum și de ce se scrie istoria într-un fel sau altul.

Privind spre America

LA FEL CA PE MULȚI ALȚI ROMÂNI, mă obseda gândul de a ajunge în Occident. Mai întâi pentru a respira un alt aer, dar și din motive pur profesionale. Nu aveam de gând să renunț la problematica românească, dar nici să mă închid între marginile ei. Visam, s-ar putea spune, la o istorie „fără frontiere". Dacă aș fi așteptat ca statul român să-mi ofere o bursă, în Franța, de pildă, cred că aș fi apucat calendele grecești, sau, pe românește spus, paștele cailor. N-aveam nici „origine sănătoasă" (ăsta era un criteriu important: să fii fiu de țăran sărac, Doamne, ce șansă!), mai eram și necăsătorit (ceea ce nu dădea bine; în logica comunistă, un celibatar se rupea mai ușor de țară decât un om cu familie, care și-ar fi lăsat zălog nevasta și copiii) și nu aveam nici atât de

utilul obicei de a mă gudura pe lângă un profesor sau altul. Ce să mai zicem: dacă până și pentru Ungaria avusesem nevoie de o pilă!

Așa că, singur, de capul meu, am desfășurat ofensiva spre Occident. De capul meu, într-un regim totalitar, unde totul era controlat (și care se închidea tot mai tare, de la un an la altul), sună oarecum neverosimil. Totuși, așa a fost.

Prima direcție: Statele Unite ale Americii. Aveam deja câțiva cunoscuți americani, printre ei bunul prieten Philip Eidelberg (omul cu răscoala din 1907), despre care am mai pomenit în aceste amintiri. În septembrie 1972 i-am scris lui Keith Hitchins, informându-l cu privire la apropiata susținere a tezei mele de doctorat. El se ocupa de ani buni cu mișcarea națională a românilor transilvăneni, așa că aveam un teren comun de cercetare. Mi-a răspuns imediat, înștiințându-mă că în octombrie va veni în România. Ne-am întâlnit la București cu acest prilej și astfel a început o trainică prietenie, care ne leagă și astăzi. Aveam în minte și o temă de cercetare româno-americană, în prelungirea studiilor mele transilvănene: emigrația românească în Statele Unite la începutul secolului XX, marea majoritate a emigranților fiind români transilvăneni. Hitchins m-a sprijinit în acest sens pentru a obține o bursă, pe care până la urmă n-am mai căpătat-o. Va fi părut subiectul puțin marginal?

Oricum, bine că n-am primit-o, fiindcă nu cred că mi s-ar fi permis să ies din țară și până la urmă ne-am fi încurcat degeaba, și unii, și alții. A rămas cel puțin un articol pe care l-am scris în legătură cu acest subiect (tradus de Philip Eidelberg din română în engleză): „On the History of Rumanian Immigration to America, 1900–1918“, apărut în volumul III (1973–1975) din *Rumanian Studies*, publicația îngrijită de Hitchins. Este, zic eu, un articol bine documentat și cât se poate de interesant, cu multe informații inedite. Din păcate, cred că nimeni nu mai știe de existența lui!

Un al doilea proiect, nedus la rându-i până la capăt, ar fi fost o carte cu titlul *Zece istorici americani despre România*. O carte? Evident, nici o editură românească n-ar fi publicat-o. Până la urmă, textul, într-o versiune restrânsă, și-a găsit adăpost în *Revista de istorie* (nr. 6/1974), sub titlul „Istoriografia americană despre România“.

Noua istorie franceză

TOT FRANȚA MĂ ATRĂGEA MAI TARE. Pe la mijlocul anilor '70, am descoperit „noua istorie franceză", ilustrată de „Școala de la *Annales*". Aceasta a fost, probabil, cea mai amplă și mai radicală revoluție istoriografică a secolului trecut, începând, în anii interbelici, cu Lucien Febvre și Marc Bloch, continuând cu Fernand Braudel, imediat după al Doilea Război Mondial, și, în sfârșit, în deceniile următoare, cu o a treia generație, o întreagă pleiadă de istorici, de la Pierre Chaunu la Jean Delumeau, de la Georges Duby la Emmanuel Le Roy Ladurie... Cu toții au extins teritoriul istoriei în multiple direcții, detașându-se de simplismul abordării evenimențiale și politico-naționaliste, în favoarea unei istorii „structurale" și tratate multidisciplinar, o istorie cu ambiții de „totalitate", din care nimic nu avea să lipsească, nici

dimensiunea materială, dar nici mentalitățile și imaginarul.

Am citit cu pasiune o bună parte din operele acestor istorici. Cei din prima generație erau din fericire prezenți, cu toate scrierile lor importante, și în bibliotecile noastre. M-a captivat Lucien Febvre, cu talentul lui de polemist, pus în slujba unei reînnoiri totale a istoriei. Dintre cei în viață, Pierre Chaunu m-a atras mai întâi, îndeosebi cu îndrăznețele lui interpretări demografice (declinul Occidentului, explicat prin scăderea natalității: după el, o adevărată sinucidere!). Am devenit apoi un admirator al lui Emmanuel Le Roy Ladurie, impresionat de capacitatea acestuia de a inventa, pe bandă rulantă, noi și noi teme de cercetare, de la istoria climatului (incontestabil, o operă de pionierat în domeniul climatologiei istorice), până la Montaillou, satul pierdut în Pirinei, readus la viață prin reinterpretarea unei anchete a Inchiziției. Cu Chaunu, cu Le Roy Ladurie, dar și cu alți istorici (Georges Duby, Bernard Guenée...) am schimbat multe scrisori în anii respectivi; mi-au trimis și din cărțile lor.

Probabil că sunt primul care a scris la noi în detaliu despre această revoluție istoriografică. În principal, o suită de articole apărute în revista *Contemporanul*. Lui Le Roy Ladurie, de pildă, i-am recenzat atât *Montaillou*, cât și *Le*

Territoire de l'historien, precum și atât de interesantul lui studiu privitor la „unificarea microbiană a lumii". Erau articole consistente, o pagină de revistă corespunzând cu vreo șapte pagini dactilografiate.

Analele Universității

ÎN 1975, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU A FOST NUMIT DECAN al Facultății (fiind în același timp și director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga“). Era destul de tânăr (născut în 1929), ajunsese însă deja profesor titular, și mai era pe deasupra și membru în Comitetul Central al Partidului. Ce a făcut sau ce n-a făcut în toate aceste funcții nu e treaba mea acum să apreciez. Pe mine îndrăznesc să spun că m-a apreciat și m-a simpatizat.

Odată cu această schimbare de „garnitură“, am primit și eu funcția de secretar de redacție la *Analele Universității*, seria de *Istorie*, Ștefan Ștefănescu, ca decan al Facultății, fiind redactor responsabil. Din 1975 până în 1985, am făcut cam tot ce-am crezut de cuviință cu această revistă. Ștefănescu mi-a delegat practic întreaga răspundere. Dispărând, cum am mai spus, Di-

recția Presei, „cenzura" trecea în totalitate în seama redacției. Pot să spun cu siguranță că n-am cenzurat pe nimeni, și nici alții nu m-au cenzurat pe mine. Explicația stă, în bună măsură, în caracterul oarecum „confidențial" al publicației. Era destinată mai ales schimbului cu universitățile străine și, desigur, bibliotecilor mai importante din România. Nu se difuza „pe piață". Colaboratorii puteau primi, în funcție de comenzile noastre, un anumit număr de exemplare. Așa stând lucrurile, am decis, Ștefănescu și cu mine, să publicăm strict articole în limbi de circulație, franceză și engleză în principal. Asta făcea ca revista să fie și mai puțin solicitată în România, dar nici străinii nu se îmbulzeau ca să și-o procure! Scriam la ea, cum s-ar zice, în bună măsură, ca să ne aflăm în treabă. M-a amuzat o vorbă a lui Ștefănescu: „Bine că n-are difuzare, putem în felul acesta să scriem ce vrem, nimeni nu ne controlează." În felul lui, Ștefănescu era un liberal: atât cât puteai fi în comunism, și în plus cu statutul lui politic (ajunsesem mai târziu să-l compar, păstrând proporțiile, cu Gorbaciov!). Era extraordinar totuși să te bucuri că nu citește mai nimeni revista, fiindcă asta îți asigura o anumită libertate. Bineînțeles că funcționa „autocenzura", știam unde să ne oprim. Fapt este că am scos revista fără nici un fel de aprobare (alta decât a lui Ștefănescu). Am publicat și istorici străini, din proprie inițiativă și,

se înțelege, pe răspunderea mea. Firește, o gafă de proporții l-ar fi atins și pe Ștefănescu. Câtă încredere a putut să aibă în mine!

Tot la Facultate își avea sediul și revista intitulată *Studii și articole de istorie* (editată de Societatea de Științe Istorice, care îi aduna în special pe profesorii din învățământul preuniversitar). Am publicat la ei un articol despre Lucien Febvre, pe atunci istoricul meu preferat, și un altul, care a avut un oarecare impact, despre Gheorghe Brătianu. A fost primul articol apărut în România comunistă cu privire la acest important istoric, a cărui „reabilitare" a trebuit să aștepte mai mult decât aceea a colegilor săi de generație. Prea îl chema Brătianu și, pe deasupra, mai murise și într-o închisoare comunistă. În ce mă privește, i-am precizat data morții: 1953, dar nu și locul. Toată lumea știa că a murit în închisoare, dar era o informație care nu se putea tipări.

Și cu privire la Școala de la *Annales*, am vrut să scriu o carte, și chiar am scris-o, sub titlul *Istorici de la Annales*; firește, ca și altele, a rămas nepublicată. Am extras însă din ea un text destul de mare (cred că vreo 80 de pagini), pe care l-am tradus în franceză și l-am publicat în două numere consecutive din *Analele Universității București*, seria *Istorie*. Însemna, desigur, să cam îngrop textul... Dar în lipsa altor soluții!...

Cum se falsifică un text

LE SPUN UN MIC SECRET CELOR CARE STUDIAZĂ fenomenul comunist și îndeosebi atitudinea intelectualilor față de regim: nu tot ceea ce apare sub o anume semnătură aparține neapărat autorului respectiv. Mai cu seamă în presa de mare tiraj, ziare sau reviste, redacțiile își permiteau să intervină brutal, eliminând pasaje întregi și așezând altele în locul lor, de multe ori fără a mai cere, măcar formal, consimțământul celui în cauză. Voi da câteva exemple, din „bogata" mea experiență în materie.

Când eram încă student, am participat la o anchetă a *Vieții studențești*, nu mai țin minte cu ce temă. Era ceva despre literatură, probabil, fiindcă eu spuneam la un moment dat că îmi place foarte mult Marin Sorescu, cu bine-cunoscutul său poem *Eminescu*. Toate bune

şi frumoase, doar că la data respectivă Marin Sorescu îmi era cu totul necunoscut, la fel, bineînţeles, şi poezia sa. Nu rostisem nici unul dintre cuvintele care mi s-au pus în seamă.

În ianuarie 1974 a apărut în *Magazin istoric* un interviu pe care i l-am luat lui Keith Hitchins. Mi-au arătat totuşi, înainte de publicare, forma finală pe care o căpătase textul. Pur şi simplu, m-am luat cu mâinile de păr! Fusese complet rescris, cu mai multe pasaje eliminate şi cu altele, nu puţine, adăugate. Printre altele, Hitchins era pus să-l laude pe un confrate american, pe care de fapt nu-l aprecia deloc, şi să mai laude, de-a valma, şi câţiva istorici români, despre care nici vorbă nu fusese în interviu. Printre ei figura, cu neruşinare, până şi directorul revistei. Nu cred că Cristian Popişteanu va fi pretins aşa ceva, probabil că cineva din redacţie s-a gândit că n-ar fi rău să se pună bine cu şeful. Din fericire, Hitchins se afla chiar în acele zile la Bucureşti. Ne-am apucat, împreună, să reparăm textul. Ce era chiar de neadmis a fost scos; restul, până la urmă, a rămas. Hitchins n-a vrut să comită impoliteţea de a-i elimina pe istoricii români, deşi nu el îi invitase să participe la interviu. A rămas şi Cristian Popişteanu, despre care se spunea că „în urmă cu doi ani a conferenţiat la Boston College". Ce mai ştia Hitchins pe unde au conferenţiat românii! Dar încheierea vă place?

„Numărul mare al lecturilor cititorului român, receptivitatea lui față de știința și literatura autohtonă și universală sunt, pentru un străin, semne prețioase ale gradului de înaltă emancipare culturală a societății românești.“ Recunoașteți stilul lui Hitchins? Eu mărturisesc că nu prea. Tot e bine că nu l-au „obligat“ să spună câteva vorbe și despre academicianul doctor inginer Elena Ceaușescu!

Aveam o ambiție, aproape un „legământ“, să nu pomenesc nicăieri numele lui Ceaușescu. Cam naivă formă de protest, dar, în sfârșit, atâta m-a dus capul! Am publicat pe atunci câteva articole în *Munca* (ziarul sindicatelor), strict pe teme de istorie. Pentru unul dintre ele (nu mai știu, ceva despre vreun eveniment istoric sau vreo personalitate) găsisem o încheiere pe cinste: un pasaj din Dimitrie Bolintineanu, care îmi plăcuse foarte mult. Bănuiesc că intuiți urmarea. Fără să-mi zică nimeni nimic, l-au înlocuit pe Bolintineanu cu un pasaj din vasta operă a lui Ceaușescu. Ce era să le fac? Să dau foc la redacție? Să public un comunicat în care să spun că nu-l vreau în ruptul capului pe Ceaușescu? Din păcate, nu voi mai intra în istorie ca omul care nu l-a citat niciodată pe marele conducător!

Anul marelui cutremur

MULTE S-AU ÎNTÂMPLAT ÎN 1977. Mai întâi, am devenit în sfârșit lector, începând din februarie 1977. Mai devreme nu s-a putut, fiindcă regula era să rămâi trei ani pe un post (în cazul meu, cel de asistent) pentru a putea avansa. A fost funcția cea mai înaltă pe care am obținut-o în comunism!

A fost și anul marelui cutremur (4 martie 1977). Tragicul eveniment nu ne-a mai prins în Cotroceni. Devenise greu de locuit acolo: prea multe persoane pe metrul pătrat! Așa că m-am înscris la nu mai știu ce serviciu al Universității (totul se făcea centralizat, pe instituții) pentru a obține, de fapt pentru a cumpăra, un apartament în regim de proprietate personală. Cred că am așteptat un an de zile, până am găsit ceva

cât de cât convenabil. Un apartament cu patru camere în Militari! Mama mea prefera această zonă, aproape de Cotroceni, putând astfel ţine mai uşor legătura cu cealaltă jumătate a familiei rămasă în vechea casă. Chiar şi aşa, în reprezentările ei, cartierul Militari însemna, în fond, tot vechea comună Militari, un tărâm nu tocmai recomandabil, Bucureştiul, cum se ştie, terminându-se acolo sus, la Leu. M-am mutat şi cu mama, şi cu bunica, şi cu un căţel negru, pe numele lui Gavroche. Asta s-a petrecut în octombrie 1976. Mutarea s-a dovedit spectaculoasă; am reuşit să închiriez un camion, ne-au ajutat verii mei, cei rămaşi în Cotroceni; aveam mobilă grea, cum se făcea pe vremuri, în bună parte din casa de la Câmpulung, aşadar de secol XIX, de urcat la etajul VI! Şi cărţi, nenumărate (un localnic ne-a întrebat dacă se instalează cumva o librărie!).

Şi a urmat cutremurul de la 4 martie 1977 (ora 21). Nu eram acasă în momentul respectiv, ci în vizită undeva, la o casă cu curte. Am ieşit în faţa casei şi am simţit cum pământul de sub picioarele mele se mişca valuri-valuri. Blocul din Militari s-a clătinat teribil, dar a rezistat; s-au prăbuşit însă bucăţi din zidărie, plus că ar fi putut fi afectată structura de rezistenţă a clădirii. Aşa că am fost evacuaţi, la mai puţin de şase luni după ce ne mutaserăm, şi trimişi să

locuim într-un bloc din cartierul Giulești; era un apartament cu trei camere, terminat, dar încă nedat în folosință. Am stat aici până s-a consolidat blocul, operație terminată în luna august, când a urmat a treia mutare, adică revenirea în Militari. Ne specializaserăm: ultima mutare a mers incomparabil mai repede decât prima. Cea mai încântată de noua locuință a fost bunică-mea; scăpase de toate servituțile din Cotroceni: nu mai era obligată să facă focul în toate camerele, nici să pregătească de mâncare pentru un trib întreg.

Eram încă în „refugiu“ în Giulești, când am prezidat prima mea comisie de bacalaureat (ca asistent nu avusesem acest drept). S-a petrecut la un liceu din Tulcea, unde am rămas mai bine de o săptămână. Am avut parte de un tratament special, dat fiind că, printre absolvente, se afla fiica șefului Securității din județ. Așa se face că ni s-a pus la dispoziție celor din comisie o șalupă care, în orele libere, ne-a plimbat cam peste tot prin Delta Dunării. Iar la plecare am primit plocon cea mai mare cantitate de pește pe care am văzut-o vreodată adunată la un loc. Multe zile la rând, aveam să mâncăm pește cu nemiluita.

Surpriza cea mare a venit însă de la Ministerul Învățământului. Se vede treaba că le rămăsese un rest din schimburile pe care le făceau cu diverse universități din străinătate. Două

săptămâni la Praga! Nu știu cum și-au amintit de mine: într-adevăr, numele meu se lega într-un fel de Cehoslovacia. Așa că, pe nepusă masă, fără să cer nimic și fără să am vreun proiect de cercetare, am primit acest cadou: o vacanță de două săptămâni la Praga.

Vacanță la Praga

A FOST POATE CEA MAI FRUMOASĂ și cea mai fără de griji călătorie din câte am avut parte în anii comunismului. De data asta eram o persoană ceva mai importantă, venită „oficial", așa că mi s-au acordat toate onorurile! Am fost primit și însoțit de Josef Haubelt, un coleg de la Universitatea pragheză. Pe lângă plimbările prin Praga, m-a dus cu mașina lui mai întâi la Karlovy Vary și Mariánské Lázně (pe vremuri, mai cunoscute sub denumirea lor germană: Karlsbad și Marienbad, printre cele mai vestite stațiuni balneare din Europa), apoi la Brno, unde m-am revăzut cu Macůrek (plin de vitalitate, ca întotdeauna). S-au adunat și câțiva universitari pentru a mă primi cum se cuvine, iar Macůrek mi-a făcut o laudatio cum numai el știa să facă; de data asta

chiar cu un motiv întemeiat, fiindcă tocmai îmi apăruse (în sfârșit!) cartea despre relațiile cu cehii și slovacii.

Am ajuns și la Austerlitz, scena celei mai celebre victorii a lui Napoleon, la vreo 15 kilometri de Brno (denumirea cehă a localității este Slavkov). Știam bătălia asta pe de rost, în toate detaliile ei. Pe teren n-am mai recunoscut însă nimic. Am tot căutat un deal, dealul Pratzen, unde se instalase inițial Kutuzov și de unde coborâse, lăsându-se păcălit de o falsă manevră a lui Napoleon. S-ar părea că dealul dispăruse, sau n-am privit eu acolo unde trebuia!

Într-o dimineață, Haubelt m-a invitat să merg cu el la Strahov, vestita bibliotecă pragheză. Cât timp și-a rezolvat niște treburi pe acolo, m-a lăsat de capul meu în sala cataloagelor. Dar ce să caut în cataloage? Nu mă mai interesa nimic: terminasem cu Cehoslovacia. Mai era o persoană acolo, la fel de nedumerită și fără de rost ca mine. Am intrat în vorbă și am aflat că o chema Helga Abret, nemțoaică la origini, dar căsătorită în Franța; locuia la Nancy, unde lucra la Universitate, în calitate de conferențiar, și era specializată în literatură germană, cu o teză despre Gustav Meyrink, autorul romanului fantastic *Golem*, de inspirație pragheză. A fost, ca să reiau o replică celebră, „începutul unei frumoase prietenii". O săptămână întreagă la Praga, am fost

nedespărţiţi. O ceaţă deasă se lăsase peste oraş, învăluind totul: uliţele medievale, turlele bisericilor, râul Vltava... Ne-am promis să ne revedem.

Întoarcerea a fost cu peripeţii. Din pricina ceţii (se vedea doar la câţiva metri în faţă), avionul nu a putut decola. Ne-au dus undeva într-o pădure, la o pensiune sau ceva similar, unde ne-au dat să mâncăm, am primit chiar și bere, și ne-am culcat seara, claie peste grămadă. A doua zi, iar la aeroport: tot ceaţă, n-aș zice că era mult mai bine ca în ziua precedentă. Pilotul și-a luat în cele din urmă inima în dinți și a decolat. Am ajuns cu bine la București.

Prietenia cu Helga s-a dovedit indestructibilă. Aveam să ne întâlnim de nenumărate ori. Între 1978 și 1985, a venit an de an la București (câte o săptămână, peste vară), iar din 1980, de câte ori am mers eu însumi în „lumea liberă“ am aranjat lucrurile în așa fel încât să ne putem vedea măcar câteva zile.

Inspecții și sacoșe

AJUNS LA ÎNALTA DEMNITATE DE LECTOR, am intrat automat în sistemul inspecţiilor de grad. Pentru a căpăta gradul I (poziţia „supremă“ în învăţământul preuniversitar), profesorul respectiv trebuia să elaboreze o lucrare ştiinţifică (sub conducerea unui universitar) și să fie inspectat la ore de o comisie formată din doi universitari și un inspector sau profesor delegat de inspectoratul judeţean. Universității din București îi revenea toată partea de sud a ţării: Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Banatul și sudul Transilvaniei (judeţele Sibiu și Brașov).

Președintele Comisiei era neapărat profesor sau conferențiar. Nu era cazul meu. Am condus însă lucrări de grad și am fost „numărul doi“ în numeroase comisii: cam între 12 și 15 în fiecare

an; socotind din 1977 și până în 1989, rezultă în total peste 150 de inspecții. Am ajuns în colțuri de țară de care abia auzisem. În termeni „turistici", a fost interesant. Dar încă și mai interesant din punct de vedere „alimentar".

Totul se petrecea potrivit unui ritual de la care, în principiu, nimeni nu se abătea. Profesorul primea aproape sigur nota 10. Or fi fost și vreo doi de 9, dar nu mai mult, în cele 150 de inspecții ale mele. 9 era socotită a fi o notă slabă, o trecere la limită, aproape rușinoasă. Cât despre vreun profesor care să fi picat la inspecție, asta era o situație rarisimă, cu care, personal, nu m-am întâlnit (vor fi fost câteva cazuri în toată țara). Pe partea cealaltă, noi, inspectorii, primeam sacoșe încărcate cu cele mai reprezentative produse locale, alimentare în primul rând: carne, brânză și ce mai doriți, lista rămâne deschisă. Desigur, examenul nu era condiționat de asemenea „atenții". Profesorul, dacă s-ar fi prezentat bine, ar fi obținut probabil nota 10, chiar dacă nu ne-ar fi oferit nici măcar un pahar cu apă! Doar că lucrurile se fixaseră într-un mecanism invariabil, și nimeni nu s-ar fi hazardat să inventeze un alt scenariu, cu mai puține note de 10 și mai puține sacoșe.

Prada, în cea mai mare parte, și-o împărțeau de la bun început profesorii titulari. Unii dintre ei ajungeau să aibă vreo 30 de inspecții anual.

Socotind și drumurile, asta însemna vreo două luni. Unul dintre ei (n-are rost să dau și nume) a murit, pur și simplu, la întoarcerea dintr-o inspecție. Era bolnav în ultima fază, dar la inspecții nu renunța. Și cu ce grijă le alegea! Cât mai variate, să cuprindă toate zonele de relief și de vegetație, fiecare cu specificul său turistic și mai ales alimentar! Cu un profesor, bine specializat în chestii din astea, am fost într-o comisie, undeva, pe Valea Prahovei, cred că la Sinaia; când s-a terminat inspecția, eu m-am dus cuminte acasă, el a mai rămas încă un număr de zile la Bușteni, într-o cameră de hotel plătită firește de profesorul inspectat.

Mărturisesc că și mie, în anii '80, când s-a declanșat criza alimentară, inspecțiile mi-au asigurat, parțial, aprovizionarea cu ceea ce n-aș fi putut cumpăra din magazinele fie complet goale, fie asaltate de cozi interminabile. N-am avut nici un moment sentimentul unei vinovății. Atunci când statul însuși înfometa populația, ce reguli mai puteau fi respectate?

Este interesant că toate se făceau cu nonșalanță, în văzul lumii. Nimeni n-a fost vreodată luat la rost pentru acest gen de trafic, în care într-un fel sau altul întreaga societate era implicată (și profesorii care ne „dădeau" nouă se aprovizionau la rândul lor prin părinții elevilor). De altfel, în orașele de provincie, oamenii ajungeau

mai ușor la surse decât noi, cei din București, așa că părea o chestiune de solidaritate națională să ne transmită și nouă câte ceva. Actuala corupție din România își are în bună măsură originea în comportamente deprinse în anii comunismului.

În unele orașe, am stat uneori, peste noapte, și la hotelurile partidului (rezervate activiștilor de partid). Aveau bufete, de unde puteam cumpăra diverse produse care (în anii '80) dispăruseră de mult de pe piața „vizibilă". Dădeam iama mai ales în crenvurști, care deveniseră într-un fel o specialitate de partid. Da, a fost o vreme când oamenii visau la crenvurști. (Asta îmi amintește de o colegă de facultate, pe care am auzit-o tânguindu-se că îi era dor de câteva felioare de parizer! „Dor", cuvântul românesc intraductibil, cu atâtea tainice înțelesuri, iată, își găsea locul și la taraba de mezeluri!)

Dar inspecțiile de-a dreptul fabuloase erau cele făcute în compania lui Gheorghe Ioniță, istoric, însă, sufletește vorbind, mai mult activist de partid, o vreme la Comitetul Central, venit apoi la Facultate, unde a ajuns profesor și chiar decan (între 1985 și 1989). Fieful lui Ioniță era Banatul, unde avea de fiecare dată parte de o primire „regească" (dacă se poate folosi, în context comunist, acest termen). Era de spaimă cât se putea mânca și bea, masa era pusă în perma-

nență, și de la masa de prânz, mult prelungită, se trecea, pe nesimțite, la masa de seară. Odată, după inspecție, ne-au dus undeva la munte. O pensiune ne era rezervată (o fi fost tot un hotel al partidului). Un grup de fete, îmbrăcate folcloric, ne-au prezentat un program artistic și apoi ne-au luat la dans. S-a aprins și un foc de tabără. Doar venise Ioniță în județ!

Când ne-am întors cu trenul, în vagonul de dormit, eram singuri în compartiment. Dar abia mai aveam loc să ne mișcăm. Nu cele două sacoșe ale mele deranjau, ci nenumăratele sacoșe ale lui Ioniță, o duzină, sau câte or fi fost. Când a intrat conductorul, a rămas cu gura căscată. „N-aveți dreptul – i-a spus lui Ioniță – să transportați atâtea sacoșe." Adevărul e că nu știu dacă exista vreo lege sau vreo reglementare care să limiteze numărul de sacoșe admis pe calea ferată. Probabil că nu. Așa că Ioniță era în dreptul lui. Luându-și aerul de „comitet central", l-a făcut cu ou și cu oțet pe bietul om, care n-a mai avut ce să zică și s-a lăsat păgubaș. Sacoșele au ajuns cu bine la București.

„Cercetează, dragă, cercetează“

DE PE LA MIJLOCUL ANILOR '70 și până în decembrie 1989, am fost târât prin toate birourile organizației de bază a partidului de la Facultatea de Istorie. Nomenclaturist sadea! Pe aceeași treaptă ca Emil Constantinescu, la Geologie. Dacă îmi aduc bine aminte, s-a spus despre el că ar fi fost „mai nomenclaturist“ decât Ion Iliescu, dat fiind că a ocupat funcții în partid, pe când celălalt le pierduse pe toate. În fapt, birourile organizației de bază (BOB) erau structura cea mai de jos a partidului, „forța conducătoare“ care îi aduna pe toți cei aproape 4 milioane de membri de partid. La Istorie, toți profesorii, conferențiarii, lectorii și asistenții eram membri de partid, facultatea fiind considerată cu profil ideologic. Spre sfârșit, rămăseserăm puțini, sub 30 de per-

soane, întregul corp profesoral, așa că aproape fiecare avea câte o funcție: câțiva la nivel superior (precum Ștefănescu în Comitetul Central), alții în biroul de partid de la Istorie, iar după fuziunea celor două facultăți, Istorie și Filozofie, unii ajungând și în comitetul de partid al facultăților reunite. Funcții, nu glumă. În realitate, nimeni n-avea nici cea mai mică putere, și ne prefăceam și noi că făceam ceva. Eu am fost când secretar cu sectorul organizatoric, când cu partea profesională, când cu propaganda. Acum îmi chinui mințile să găsesc ceva concret de povestit, și nu-mi vine în minte nimic, absolut nimic! Erau, desigur, adunările lunare ale organizației de bază, când se prezenta câte o dare de seamă, în genere copiată după una mai veche, cu o ușoară actualizare, urmând firește ceva discuții, toate acestea neînsemnând până la urmă nimic. Cum nu eram prea priceput la limba de lemn, nu cred că am luat cuvântul de mai mult de trei ori în toată cariera mea de membru de partid la Facultatea de Istorie. Alții aveau talentul să vorbească, să vorbească oricât de mult, despre nimic. Îți trebuie un anume fel de talent pentru a ține discursuri pe teme fictive.

A fost mare fierbere ideologică, atunci când a trebuit să explicăm ceea ce se hotărâse la nivelul cel mai de sus, și anume de ce partidul și-a încheiat misiunea de „detașament de avangardă

al clasei muncitoare“ pentru a deveni „centru vital al naţiunii“. Vorbele astea trebuiau dezbătute şi răsdezbătute, analizate şi răsanalizate...

Vremurile deveneau tot mai vitrege. Mereu se mai strângea puţin şurubul. Odată cu fuziunea Istorie–Filozofie, rămăsesem o jumătate de facultate (secţia de Istorie–Filozofie, ceilalţi fiind secţia de Filozofie-Istorie). Scăzuse şi numărul studenţilor, de la vreo 100 în fiecare an de studiu, la 50, şi în final la 40...

În acelaşi timp, s-au reintrodus, în recrutarea studenţilor, norme discriminatorii în funcţie de dosar, care dispăruseră de la începutul anilor ’60. Înscrierea pentru examenul de admitere se făcea cu o lună mai devreme, timp în care dosarele erau verificate, cele necorespunzătoare fiind date la o parte. Slavă Domnului, n-am făcut parte nicicând din comisia însărcinată cu această penibilă misiune. Criteriile erau clare: nu aveau dreptul să dea examen de admitere la Facultatea de Istorie cei care nu erau utecişti (membri ai Uniunii Tineretului Comunist) sau membri de partid, cei cu rude în străinătate, de asemenea, copiii de preoţi şi cei cu condamnări în familie. Iniţial, la categoria „rude în străinătate“ au intrat nu doar „transfugii“ care fugiseră de comunism, ci şi cetăţenii cu rude în ţările vecine, de pildă în Basarabia, ca şi când ei ar fi fost vinovaţi pentru anexarea acestei provincii de către sovietici.

S-a reintrodus, și încă din plin, și munca patriotică, după ce dispăruse câțiva ani, spre mijlocul anilor '60. Ca student n-am făcut muncă patriotică decât o singură dată, la sfârșitul anului I; în schimb, ca asistent, apoi ca lector am mers „în agricultură" în repetate rânduri. Studenții, în genere, se distrau, și puțin le păsa de ordinea și disciplina cerute de conducerea întreprinderilor agricole respective. Neînțelegerile ivite se spărgeau în capul nostru, al celor care reprezentam Facultatea.

Odată, cred că eram prin Teleorman, am prins și o duminică, așadar o zi liberă, și am pornit într-o plimbare spre Turnu Măgurele, împreună cu o colegă de la Litere. Am ajuns în port și ne-am așezat alături, pe iarbă, chiar pe malul Dunării. Mi-a venit ideea să „încerc" apa, așa că m-am descălțat și m-am cufundat în Dunăre... până la glezne. Imediat a apărut o mașină militară cu câțiva grăniceri. Ne-au comunicat că suntem arestați și ne-au dus cu ei. Am ajuns la o unitate militară, unde ne-a luat în primire un ofițer, nu-mi amintesc ce grad avea. Interogatoriul s-a desfășurat în jurul întrebării „de ce am intrat în Dunăre". Am răspuns cu toată sinceritatea că nu știam că e interzis. Este o lege, ne-a explicat ofițerul, care interzice „scăldatul în ape publice". Am ajuns astfel la teoria și practica scăldatului. I-am spus că nu consider că m-aș fi scăldat, odată

ce am intrat în apă doar până la glezne, la câțiva centimetri de mal. Asta l-a descumpănit, se vede că i se raportase că noi chiar ne scăldam (de altfel, colega mea nici nu se atinsese de apă). A devenit mai înțelegător. Ne-a întrebat unde lucrăm, i-am zis că la Universitate, ne-a spus că și el are acolo pe nu știu cine, chestii din astea. După care, firește, ne-a dat drumul, ce era să facă cu noi? La rândul nostru, i-am promis că vom fi mai atenți când vom mai da în drumurile noastre de „ape publice".

În ultimul deceniu de comunism, tocmai când munca patriotică se întețise, noi, cei de la Istorie, am avut și noi o dată noroc și am scăpat de agricultură. Începuse, la ordinul lui Ceaușescu, dărâmarea vechiului București. S-a permis, în acest context, Muzeului de Istorie al orașului București, să întreprindă o cercetare arheologică peste tot unde se dărâmase și urma să se construiască. Și cum pentru treaba asta era nevoie de muncitori care să dea cu sapa, s-a recurs la Facultatea de Istorie. În loc să culeagă struguri sau porumb, studenții noștri aveau să facă munca patriotică pe șantierele din București. Iar noi, lectori sau asistenți, nu mai plecam cu ei pe ogoarele patriei, câte o săptămână sau două, ci îi vizitam, așa, de formă, în diversele locuri din oraș, unde se mai dărâmase câte ceva.

Nu știu dacă trebuie să-mi pară bine sau rău, dar am ratat, în acest context, o întâlnire de neuitat cu familia Ceaușescu. Nu eram eu „de serviciu“ în ziua aceea, era o colegă. Iar locul acțiunii a fost Lacul Morii, care tocmai căpăta contur. Studenții noștri dădeau cu sapa, undeva, pe un dâmb, doar-doar or găsi ceva. Ceaușescu venise în inspecție, cu nevastă cu tot (se vede că ea nu-l slăbea din ochi). Cum a văzut grupul de studenți s-a repezit în ei, avusese impresia că îi deteriorează bunătate de lac. Colega mea i-a explicat că ei nu strică nimic, întreprind doar o cercetare arheologică. La auzul acestei justificări, intervine Elena Ceaușescu, dându-i completa dezlegare: „— Cercetează, dragă, cercetează.“ Doar și ea era cercetătoare, om de știință și eminent savant!

Linia Mușat–Ardeleanu

PARTIDUL AVEA MARE GRIJĂ DE NIVELUL IDEOLOGIC al membrilor săi, care trebuia să se mențină la înălțime. Cu toții urmam seminarele de învățământ ideologic. Mă exasperau pur și simplu. Ca să te descurci, trebuia să fi deprins limba de lemn, în toate subtilitățile ei. Îi admiram pe unii cum reușeau să țină discursuri întregi (pe teme fictive), eu abia de izbuteam să îngân câte ceva. Așa că n-a fost rău când am devenit, din „cursant", „propagandist". Asta s-a întâmplat în momentul când „istoria patriei și a partidului" a fost inclusă în sistemul de învățământ ideologic (alături de disciplinele „clasice": filozofie marxistă și socialism științific). În sfârșit, nu mai trebuia să răspund, puneam eu întrebări (colegilor de la alte facultăți). Se dădea în încheiere și un soi

de examen: evident, toţi cursanţii îl luau cu „foarte bine“!

De pe la începutul anilor ’80, s-a introdus o amplă dezbatere ideologică în deschiderea anului universitar. Ne adunam, în aula Academiei „Ștefan Gheorghiu“ (universitatea de partid), toată suflarea istoricilor, din facultate, institute de cercetare, istorici militari... pentru a afla cum trebuie interpretată Istoria. Mereu apăreau interpretări noi, unele de-a dreptul amuzante, pentru cine se simțea capabil să facă haz de necaz. Scena era dominată de vestitul cuplu Mușat și Ardeleanu și de generalul Ilie Ceaușescu, fratele „istoric“ al conducătorului iubit. Mușat și Ardeleanu (așa trebuie zis, rareori separat: Mușat sau Ardeleanu, funcţionau de regulă în cuplu, e drept, cu preeminenţa lui Mușat), Mușat și Ardeleanu, așadar, reprezentau linia oficială a partidului; erau, pentru istoria „naţional-comunistă“, ceea ce fusese cândva Roller pentru viziunea opusă, „antinaţională“. Mi-l amintesc pe Mușat (iată-l totuși separat, fără Ardeleanu) cum ne-a declarat triumfător că, în sfârșit, a pus ordine în domeniul informaţiilor meteorologice. De acum înainte nu avea să se mai spună că ninge în Moldova sau plouă în Dobrogea, ci, mult mai adecvat, că ninge în nord-estul ţării și plouă în sud-est. Se interziceau numele de provincii. Exista o singură Românie, perfect sudată, fără frontiere

regionale! Decizia asta a picat tocmai în momentul când apăruse în Ungaria o *Istorie a Transilvaniei*, scrisă, evident, din punct de vedere maghiar, cu interpretări intolerabile pentru partea română. Soluția ar fi putut să fie, în replică, o altă istorie a Transilvaniei, scrisă „corect", de istoricii români. Din păcate, nu se mai putea, Transilvania încetase să mai existe, nu exista decât România, cu toate provinciile la un loc. „Dar ce ne facem cu Dobrogea", a întrebat cineva, „bulgarii se cam agită în această chestiune, pretinzând că ar fi fost cândva a lor". „Într-adevăr – a răspuns Mușat (și de data asta fără Ardeleanu), poate că ar trebui să se facă ceva, însă, în orice caz, nu sub titlul de *Istoria Dobrogei*, odată ce Dobrogea nu mai există, să-i spunem eventual *Românii din sud-estul țării*". Până la urmă, doar Banatul cred că a beneficiat de această nouă orientare. A apărut, într-adevăr, o istorie a Banatului, sub titlul de *Românii din sud-vestul țării*.

Nici Ilie Ceaușescu nu se lăsa mai prejos cu interpretările originale. Avea și el o dorință: ca românii să se tragă doar din daci, nu și din romani. Argumentul avansat era extrem de clar: românii existau de 2.000 de ani, ceea ce ne trimitea, în raport cu anii 1980, spre 20 înaintea erei noastre, așadar cu mai bine de un secol înainte de cucerirea romană. „Realitatea" aceasta, insista el, e confirmată documentar. „Cum, prin

ce document?" „Prin documentul de partid", a răspuns imperturbabil generalul istoric. Luați *Programul Partidului* și veți vedea: scrie acolo negru pe alb că poporul român are o vechime de 2.000 de ani!

Tot în anii '80, s-au introdus „dezbateri ideologice" și la Centrul Universitar de Partid (organizația de partid a tuturor institutelor de învățământ superior din Capitală). Temele cu profil istoric erau asigurate de facultatea noastră. Îmi amintesc de una dintre ele, la care au ieșit ceva scântei. Tema era: „Caracterul unitar al istoriei românești", se putea altfel? Discuția o conducea Gheorghe Ioniță. Un cercetător de la Institutul „Iorga" (Apostol Stan, dacă nu mă înșel) s-a trezit să pună sub semnul întrebării caracterul strict unitar al Revoluției române de la 1848. Nu nega faptul că a fost în ansamblu una singură, spunea doar că trebuie luate în considerare și unele trăsături specific regionale. La auzul acestor vorbe, Ioniță aproape că a făcut o criză de isterie. Cum îndrăznește cineva să spună așa ceva? Doar la Europa Liberă se mai pot auzi asemenea vorbe.

E dovedit, am fost întotdeauna perfect „unitari", între granițe neschimbate de mii de ani. Unii mai cred și acum în această ficțiune. Doar n-au trecut degeaba prin comunism.

Trebuie să recunosc, totuși, că nimeni nu mi-a impus să le vorbesc studenților într-un fel sau în altul. Nimeni nu m-a vizitat la vreo oră de curs sau de seminar. Singura limită a fost propria autocenzură (destul de „blândă“, îmi permit să spun).

Parisul, în sfârșit...

DOUĂ GÂNDURI NU-MI DĂDEAU PACE; cu timpul, adevărate obsesii. Occidentul, în primul rând. Cum puteam să fac un salt până acolo? Și apoi, alcătuirea unui dicționar al marilor istorici, realizat printr-o colaborare internațională cât mai largă.

Se anunța un moment interesant. Congresul Internațional de Științe Istorice (eveniment care se petrecea o dată la cinci ani) urma să aibă loc la București, în vara anului 1980. Alegerea României ca țară-gazdă era rezultatul deschiderii spre Occident a regimului Ceaușescu, chiar dacă de câtva timp semnele erau mai curând de închidere decât de deschidere. Avea să fie, de altfel, ultimul eveniment de acest gen și de asemenea amploare găzduit de România. Comitetul Internațional de Științe Istorice, organizatorul

Congresului, își desfășura activitatea, pe de o parte, prin intermediul comitetelor naționale (inclusiv în România), iar pe de altă parte prin diverse comisii internaționale, specializate fiecare pe o anumită problematică. Exista astfel o Comisie de istorie a orașelor, alta de istorie a universităților, alta de istorie a Revoluției Franceze (sper că nu greșesc, citez din memorie) și așa mai departe. Până acum, adică „până la mine“, nu se gândise nimeni la înființarea unei Comisii de istorie a istoriografiei. Istoricii se arătau preocupați de tot felul de subiecte, dar prea puțin de propria lor istorie. Din punctul meu de vedere, primul obiectiv al unei asemenea asocieri a specialiștilor în istoriografie ar fi trebuit să fie pomenitul dicționar al marilor istorici. Tot prin Comisie, aș fi reușit și eu să ies, în sfârșit, din țară, măcar câteva zile pe an...

I-am scris lui Michel François, secretarul general (din vremuri „imemoriale“) al Comitetului Internațional de Științe Istorice. Era un specialist de „școală veche“, preda la École des Chartes, școala de arhivistică a francezilor. Un istoric riguros și, pe deasupra, un bun organizator. Timp de decenii, pe el s-a bazat Comitetul Internațional. Mi-a trimis un răspuns entuziast; îmbrățișa cu totul proiectul meu. Mi-a recomandat să iau legătura și cu Charles-Olivier Carbonell, profesor la Universitățile din Toulouse și Montpellier,

care era preocupat de un proiect similar, dar nu prea ştia de unde să-l apuce. Aveam să-l cunosc bine pe Carbonell: era preocupat de multe! Aveam însă nevoie şi în România de cineva cu mai multă greutate decât umila mea persoană (un lector oarecare de la Facultatea de Istorie). N-a fost greu de găsit persoana potrivită. Era Mihai Berza, profesor la Facultatea de Istorie, director al Institutului de Studii Sud-Est Europene, şi mai ales fost coleg, cândva, cu Michel François, cu sprijinul căruia căpătase şi un loc în biroul Comitetului Internaţional de Ştiinţe Istorice. A acceptat, fireşte, să reprezinte România în acest proiect, rămânând ca eu, în continuare, să trag sforile „din umbră". Prea mult nu ne-am bucurat însă de prezenţa lui Berza; a murit pe neaşteptate în octombrie 1978 (avea 71 de ani). Aşa că tot eu am rămas şi cu munca, şi cu reprezentarea; în fond, aşa şi era drept, fusese doar ideea mea. Am alcătuit un comitet de iniţiativă, format din trei persoane, alături de Carbonell şi de mine cooptându-l pe Georg G. Iggers, profesor la Universitatea statului New York din Buffalo şi specialist recunoscut în istoriografie (îndeosebi în cea germană). O primă reuniune, la Paris, s-a ţinut spre sfârşitul anului 1979, fără mine însă, dat fiind că Ministerul Învăţământului n-a binevoit să-mi aprobe participarea. Ministru era Aneta Spornic, un personaj în

plină ascensiune (avea să-și frângă însă gâtul în scandalul „Meditației transcendentale", acuzată de lipsă de vigilență). Cineva i-a atras atunci atenția că ne facem de râs, cu respingerea participării mele. „Ne-am mai făcut și altădată de râs", a căzut replica ei, în fond o constatare plină de bun-simț!

Ca să mă aducă totuși și pe mine, Comitetul Internațional a repetat invitația, în vederea unei întâlniri suplimentare, tot la Paris, programată în februarie 1980. De data asta, mi s-a aprobat (cred că, pe lângă minister, a mai trebuit un aviz și de la Comitetul Central al Partidului). Aprobarea a ieșit exact în dimineața zilei când s-a desfășurat reuniunea. Am alergat la consulatul Franței, unde am dat peste un diplomat înțelegător, care mi-a aplicat viza într-un timp record. Apoi, repede, la agenția Tarom, pentru biletul de avion. Și din nou, cât se poate de repede, la aeroport. Important e că nu am ratat avionul. E drept, am ratat reuniunea care tocmai se încheiase când am ajuns eu la Paris. E greu în viață să le ai pe toate. Românii deveniseră proverbiali prin faptul că ajungeau în Occident sau în ultima zi a unei reuniuni, sau în ziua imediat următoare. Helga mă aștepta la aeroport, o anunțasem că (probabil) voi veni. Îmi rezervase cameră la un hotel lângă Luvru. Eram într-o stare jalnică: răcit cobză, obosit peste măsură, cu nervii

întinși la maximum. Parisul mă primea cu o vreme rece și umedă, învăluit în ceață. Mi s-a părut un oraș îngrozitor. Nu mi-a plăcut deloc. (Între timp, mărturisesc că mi-am schimbat opinia. N-am văzut toate capitalele lumii, dar din câte am văzut, nu puține, e cu siguranță cea mai frumoasă. Nu te pui însă cu răceala și cu ceața.)

Cel puțin Carbonell nu plecase încă din Paris, așa că, în dimineața zilei următoare, am putut sta de vorbă cu el. M-a invitat să vin, după ce voi încheia programul parizian, (întâlnirea cu Helga în principal) la el acasă, la Toulouse, pentru o relaxare de două-trei zile. El și soția lui (istoric de artă) s-au ocupat de mine cu desăvârșită amabilitate. M-au plimbat și prin împrejurimi, la Albi, locul de naștere al lui Toulouse-Lautrec, și la Carcassonne, orașul medieval fortificat. Carbonell era un francez din Sud, din „Extremul Sud", aș zice, de fapt un catalan (doar că în Franța nu există oficial minorități, toți francezii sunt francezi). Se simțea la el pecetea meridională; era volubil și se entuziasma ușor. În sfârșit, s-a dovedit colaboratorul ideal în ceea ce privește realizarea planurilor mele.

Să nu uit: la Paris l-am vizitat și pe Mihai, primul soț al mătușii mele, cel care reușise să fugă din țară în 1948. Se recăsătorise, avea un copil și era proprietarul unui mic atelier de blănărie situat în inima Parisului, la doi pași de

Operă. Mă gândisem de multe ori la aventura lui; fusese, pentru mine, un soi de erou. Aveam să-l văd și în anii următori, de câte ori am ajuns în Franța.

Comisia de istoriografie

LA CONGRESUL MONDIAL AL ISTORICILOR (august 1980), totul a mers strună. Din păcate, memoria, imprevizibilă ca întotdeauna, mi-a șters din minte detaliile ședinței de constituire a Comisiei. Prefer să citez dintr-o prezentare pe care am făcut-o atunci, pentru primul număr al revistei noastre de istoriografie. Lucrurile s-au petrecut cam așa:

La 9 august 1980, Adunarea Generală a CISH (Comitetul Internațional de Științe Istorice) și-a dat acordul pentru înființarea unei comisii de istoriografie, care să funcționeze în cadrul Comitetului Internațional de Științe Istorice. Trei zile mai târziu, cu ocazia ședinței constitutive, aproape o sută de istorici din diverse țări s-au

reunit în sala 206 a Facultății de Istorie a Universității din București, umplând atât localul respectiv, cât și culoarele. Această afluență depășea previziunile organizatorilor reuniunii, care contaseră pe o participare de 35-40 de persoane, număr socotit suficient pentru o comisie care era doar pe punctul de a se constitui. Or această masivă participare, cu totul neprevăzută, dovedea interesul special atașat istoriei istoriografiei, justificând pe deplin eforturile depuse în vederea creării unei asemenea comisii.

La ședința de constituire, precum și în zilele următoare, adeziunile au venit din partea a 106 istorici din 26 de țări, și anume: Argentina, Belgia, Bulgaria, Canada, China, Cuba, Egipt, Spania, Statele Unite, Franța, Marea Britanie, Ungaria, Israel, Italia, Nigeria, Olanda, Polonia, Republica Democrată Germană, Republica Federală a Germaniei, România, Senegal, Suedia, Elveția, Cehoslovacia, URSS, Iugoslavia. Mai târziu, aveau să se înscrie istorici din câteva alte țări: Australia, Brazilia, Noua Zeelandă...

Iată ce ispravă am reușit să fac: la scară mondială! Dar, cum spuneam, nu mai țin minte nimic: nici măcar propriul meu discurs. În schimb, am și azi în fața ochilor scena finală. S-a ciocnit câte o cupă de șampanie. Apoi, participanții s-au

retras, și am rămas doar doi: Andrzej Grabski, un polonez masiv și volubil, și organizatorul, adică eu, iar împreună cu noi, vreo trei sticle de șampanie. Le-am dat gata de-a lungul unei conversații prelungite (purtată în franceză), cu o contribuție minoră din partea mea, cel puțin două treimi reprezentând contribuția lui Grabski care, la capătul acestui tur de forță, nu părea câtuși de puțin afectat. S-a dovedit, încă o dată, că *boire comme un Polonais*, cum zic francezii, nu sunt chiar vorbe în vânt.

Plecările în străinătate: fabrica de măcinat nervii

A URMAT ODISEEA PLECĂRILOR ÎN STRĂINĂTATE. Demersurile durau aproape un întreg an universitar. Era prudent să le încep în octombrie pentru a le încheia în vara următoare (ședințele Comisiei, respectiv colocviile organizate de noi se petreceau de regulă în iulie sau august). Aveam nevoie mai întâi de o invitație, mi-o trimitea Carbonell (deși, în calitatea mea de secretar general, ar fi fost cât se poate de natural să mi-o trimit eu însumi! Mă îndoiesc totuși că mi-ar fi luat-o cineva în considerare pentru obținerea vizei).

Bine, venea invitația. Prima aprobare trebuia să o dea Facultatea. Desigur, o dădea: nici un risc la acest nivel. Urma aprobarea numărul 2: Universitatea. Aici cădeau primele capete. În ce

mă privește, nu riscam prea mult nici la acest nivel: eram totuși secretarul general al unei Comisii internaționale. Mai departe, a treia etapă: Centrul Universitar de Partid. A patra: Comitetul de Partid al Municipiului București. A cincea: Ministerul Învățământului. A șasea (adăugată la un moment dat): Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, condus de însăși Elena Ceaușescu („cercetează, dragă, cercetează“); desigur, cei care semnau erau adjuncții ei. Dacă reușeai să depășești întreaga serie de obstacole, urma faza ultimă: serviciul de pașapoarte, care îți aproba sau nu cererea de viză; în principiu, potrivit legii, în termen de două luni; în fapt, așteptarea se putea prelungi până la trei-patru luni. Toate astea, la un loc, alcătuiau o foarte eficientă mașinărie de tocat nervii.

Rareori mi s-a întâmplat – din vreo zece ieșiri din țară în intervalul 1980–1989 – să meargă totul lin, încet, foarte încet, desigur, dar fără vreo poticnire. De regulă, trebuia să se poticnească undeva. Îi durea în cot, pe unii sau pe alții, de funcția mea internațională. Ei știau că e mai puțin riscant să respingi decât să aprobi. Dacă omul pleca din țară, se puteau întâmpla multe (inclusiv să nu se mai întoarcă; „rămasul în străinătate“ era marea teamă a tuturor politrucilor). Dacă nu-l lăsai să plece, nu se întâmpla nimic!

Un exemplu. În vara anului 1983, Comisia a organizat un mare colocviu la Montpellier (în fieful lui Carbonell). Am participat și eu, pe cât puteam, la organizarea acestui eveniment; pregătisem și un număr special din *Analele Universității*. Am reușit de asemenea să introduc în program mai mulți istorici români, printre ei Ștefan Ștefănescu și Ștefan Pascu (rectorul Universității din Cluj). Propria mea invitație a fost însă respinsă, la nivelul Comitetului de Partid al Municipiului București. Fără explicații, respinsă, atâta tot. Am stat la decanat, zile după zile, pe capul lui Ștefănescu, pentru a încerca să dregem lucrurile. Telefonând fără încetare, cu greu l-a găsit pe „șeful" sau pe „șefulețul" respectiv, care avea în grijă aprobările (și mai ales respingerile). Abia i-a spus despre ce e vorba, că *nu*-ul a și fost schimbat în *da*. La nici cinci minute după intervenția lui Ștefănescu, au telefonat la Rectorat, și Rectoratul a telefonat la mine acasă, unde i-au comunicat mamei că am primit avizul favorabil. N-avuseseră nici un motiv să mă respingă; pur și simplu, așa le fusese mai la îndemână.

N-a fost singura situație de acest gen. Cum nimeni nu se grăbea să dea o aprobare, mai era și riscul unor întârzieri. Noroc cu telefoanele lui Ștefănescu!

Noroc și cu Carbonell. A intrat fără reticențe în jocul meu. Viza pe pașaport se acorda strict pentru țara unde te duceai și pe intervalul de timp care rezulta din invitație. Pentru un colocviu de trei zile, se îndurau să dea cel mult o săptămână, socotindu-se și timpul consumat pe drum. Or chiar că nu aveam de gând, după chinul de un an de zile pentru obținerea vizei, să-mi petrec aproape tot timpul în reuniuni sau în colocvii, iar restul în tren. Ar fi fost teribil de frustrant. Trebuia neapărat să stau mai mult, să iau contact de adevărat cu lumea occidentală și mai ales să ajung de fiecare dată și în Franța, chiar dacă întâlnirea „reală" din anul respectiv se desfășura în altă țară. Carbonell m-a înțeles perfect. De fiecare dată, invitația pe care mi-o trimitea cuprindea, pe lângă locul și data întâlnirilor efective, un adaos (consistent!) cu totul fictiv care înșiruia activități imaginare la care aș fi fost invitat în Franța (nu e frumos să minți într-o societate liberă, dar să minți un regim totalitar e adesea necesar și chiar lăudabil). Dispuneam așadar de un supliment de două-trei săptămâni, uneori până la o lună, în deplină libertate, zile pe care le petreceam, parte cu Helga, o dată la Nancy, de cele mai multe ori prin Munții Vosgi (între Alsacia și Lorena), desigur și la Paris unde, de fiecare dată, un obiectiv important era Biblioteca Națională

(aflată încă în vechiul ei sediu, pe strada Richelieu). Cât despre muzeele de artă (Luvru, Musée d'Orsay și atâtea altele), le-am vizitat în nenumărate rânduri.

Încerc acum să reconstitui șirul întâlnirilor „adevărate". Cea dintâi, cu biroul Comisiei, la Paris, în februarie 1981. Tot în 1981, peste vară, o nouă întâlnire la Milano, invitați de Bianca Valota, profesoară la Universitatea din Milano și, nu în ultimul rând, nepoată, prin mamă, a lui Nicolae Iorga. S-a discutat, printre altele, editarea unei reviste, ajungându-se la semnarea contractului cu editura Jaca Book; primul număr avea să apară în 1982; o revistă bianuală, purtând nu mai puțin de patru titluri, de fapt același titlu în patru limbi: *Storia della Storiografia. Histoire de l'Historiographie. History of Historiography. Geschichte der Geschichtsschreibung* (în primul număr mi-a apărut articolul „Romantisme et esprit critique dans l'historiographie roumaine à la fin du XIXe et au début du XXe siècle"). De la Milano am trecut, prin munți, cu trenul, până la Nancy, dar asta era deja în afara programului oficial!

Următoarea reuniune a biroului a avut loc în vara anului 1982, la Göttingen, la invitația lui Karl-Dietrich Erdmann, președintele Comitetului Internațional de Științe Istorice. Anul următor, în iulie 1983, primul colocviu organizat de Co-

misie, la Montpellier, a avut tematica „Istoriografia în lume la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX". Cu această ocazie m-am retras din funcția de secretar general, aproape imposibil de îndeplinit de la București, primind-o în schimb pe aceea de vicepreședinte (cum se știe, vicepreședintele, de regulă, nu are prea multe de făcut). S-a instalat ca secretar general Wolfgang Mommsen (un descendent al marelui Mommsen, el însuși un istoric apreciat). Fiind director al Institutului de Istorie German din Londra, ne-a invitat în 1984 în capitala Marii Britanii. Am traversat atunci cu vaporul Canalul Mânecii (nu exista încă tunelul feroviar). În 1985 ne-am întâlnit la Stuttgart, locul de desfășurare al Congresului Internațional de Științe Istorice. (Am reușit să pun pe masă cu acest prilej un volum intitulat *Etudes d'historiographie*, pe care Universitatea din București a binevoit să mi-l publice, în condiții grafice satisfăcătoare; Carbonell și Iggers se numărau printre colaboratori, alături de numeroși alți istorici din diferite țări.) În 1986, reuniunea s-a desfășurat la Düsseldorf, unde era profesor Wolfgang Mommsen. În 1987, din nou la Milano și la casa de vacanță din munți (dincolo de lacul Como) a Biancăi Valota. În 1988, un nou colocviu, la Paris, organizat de Carbonell. Și, în sfârșit („în sfârșit" în ceea ce mă privește), în 1989, tot la Paris, în cadrul unui

simpozion consacrat bicentenarului Revoluției Franceze.

Deja însă, programul meu personal se desfășura, în cea mai mare parte, pe cont propriu, în afara Comisiei, îmbinând latura turistică (eram „însetat" să văd cât mai mult: peisaje, orașe, muzee...) cu preocupările mele profesionale de tot felul. Franța am parcurs-o în lung și-n lat. În 1987 a venit rândul Italiei; dispuneam de vreo zece zile între reuniunea de la Milano și întâlnirea cu Helga, în Austria. Am descins de la Milano la Florența, unde timp de trei zile am vizitat temeinic muzeele. Apoi am petrecut încă vreo trei zile la Orvieto, unde țineam neapărat să ajung pentru a vedea, în Catedrala orașului, celebra frescă a „sfârșitului lumii" pictată de Luca Signorelli (între 1499 și 1504). Am vizitat apoi, în mare goană (și pe o căldură înăbușitoare), Roma, inclusiv Vaticanul, și, în sfârșit, Napoli, reușind să merg, în încheiere, și la Pompei. De la Napoli, o nesfârșită și chinuitoare călătorie cu trenul (o noapte întreagă în picioare pe culoar), până în Austria, la Innsbruck, unde era stabilită întâlnirea cu Helga.

În 1988, am realizat un circuit rapid prin Spania. Fusese vorba de o reuniune a Comisiei la Madrid. Invitația reală a devenit însă fictivă, fiindcă, pur și simplu, s-a renunțat la această întâlnire. La mine figura însă, cu acte în regulă,

pe cererea de pașaport, în consecință am primit viză și pentru Spania. Ar fi fost păcat să o ratez, așa că de la Paris am pornit cu trenul spre sud, până la Madrid. Am vizitat nu numai Madridul (și muzeul Prado, în primul rând), ci și locurile celebre aflate în apropiere: fabulosul Toledo și Escorialul, magnifica reședință a lui Filip II. Apoi, din nou cu trenul, la Barcelona (unde, firește, mai întâi de toate am admirat Sagrada Familia). Și, în sfârșit, revenirea în Franța.

Axa principală a călătoriilor mele a fost aproape de fiecare dată București–Paris, traseul clasic al Orient Expresului. De ce cu trenul? Din mai multe motive. Mai întâi, nu sunt un mare amator de călătorii cu avionul (deși am zburat, mai ales după 1989, de sute de ori). Sigur, era și mai ieftin. Un motiv temeinic era însă și acela că mă puteam opri în câteva locuri interesante: Viena, Salzburg, München, Strasbourg... Austria, cel puțin, așa am vizitat-o, în repetate rânduri, când singur, când cu Helga. Salzburg a devenit orașul nostru preferat, nu doar din Austria, ci dintre toate locurile unde ne-am aflat împreună. Și, în sfârșit, iarăși un argument important (chiar „vital“) în favoarea trenului, erau „cumpărăturile“. Mă întorceam cu un număr impresionant de valize și sacoșe, greu de transportat cu avionul! (Semănam oarecum cu Gheorghe Ioniță, la întoarcerea din inspecție). Erau, desigur, multe

cărţi, dar şi o gamă întreagă de produse de strictă necesitate, care se cam „rarefiaseră“ în România. Cafeaua, în primul rând, înlocuită în ţară cu faimosul „nechezol“. Ajunsesem să mă întorc cu nu mai puţin de zece kilograme de cafea, cam cât ar fi fost, cu oarecare economie, raţia anuală (pentru două persoane: mama şi cu mine). În rest, ce nu aduceam? (În funcţie şi de conjunctură.) Într-un an, timp de câteva luni, dispăruse săpunul din magazinele bucureştene; am adus, în consecinţă, o duzină de săpunuri. Altă dată nu se mai găseau becuri; am adus şi becuri. Am venit odată încărcat şi cu câteva pungi de făină (nu ştiu dacă dispăruse până şi făina, sau voia mama mea o făină de mai bună calitate, pentru cozonaci!). Să nu uit lâna; maică-mea tricota (pulovere, pleduri...), iar materia primă necesară o aduceam tot eu, din „lumea liberă“.

Călătorii, aproape toţi, aveau pregătit câte un mic cadou pentru vameşi. Eu nu le-am dat niciodată nimic, iar ei, chiar şi aşa, m-au lăsat să intru în ţară cu tot ce aduceam. O singură dată, mi s-a confiscat un obiect „suspect“. Cumpărasem un pistol de jucărie (e drept, o bună imitaţie de pistol adevărat); îmi fusese solicitat pentru un copil. Cum l-a văzut, vameşul l-a pus deoparte. „E de jucărie“, am intervenit eu. „Poate fi adaptat“, a venit răspunsul. Adaptat, pe naiba! Bănuiesc că i l-a dat lui fiu-su.

Ruta Orient Expresului oferea o suită de priveliști cât se poate de instructivă. Văzută din tren, România arăta ca vai de ea. Primul șoc era la trecerea în Ungaria: satele, câmpurile se înfățișau aproape ca în Occident. Iar Austria, pentru cineva venit din România, arăta de-a dreptul incredibil: totul era curat și zugrăvit în culori vii, casele cu flori la ferestre, multe dintre ele cu piscine, mașini pretutindeni... Am călătorit odată alături de un mic grup de copii care, însoțiți de profesoara lor, mergeau în Franța, invitați nu mai știu de cine și unde. Printre ei, un băiețaș care, odată trecută frontiera austriacă, nu-și mai dezlipea ochii de la fereastră; spera să vadă canguri, și a fost tare dezamăgit să afle că Austria și Australia sunt totuși țări diferite. Le spusesem dinainte să privească cu atenție cum se schimbă peisajul trecând din România în Ungaria și din Ungaria în Austria. Am fost luat deoparte de profesoară, care mi-a spus, pe un ton destul de sever, să nu mai vorbesc așa în fața copiilor. Într-adevăr, îmi defăimasem țara: cum să arate Occidentul (și până și Ungaria) mai bine decât România?

Dacă m-am gândit vreodată să nu mă mai întorc? Bineînțeles că m-am gândit, ca mai toți românii care treceau granița. N-am făcut însă nici un pas concret în această direcție. Pe de o parte, nu puteam să o las singură pe maică-mea

(cum apartamentul era pe numele meu, risca să fie dată afară), pe de altă parte, nici nu eram convins că Occidentul mă va primi cu brațele deschise. Cred că am ales varianta cea mai bună. Până la urmă, mi-am împlinit mai bine cariera în România, e drept, într-o Românie eliberată la un moment dat de comunism și deschisă spre Occident. Ce s-ar fi ales din viața mea și din „ambițiile" mele dacă nu s-ar fi prăbușit comunismul?

Dicționarul marilor istorici

ODATĂ ÎNFIINȚATĂ COMISIA, etapa următoare, din punctul meu de vedere, era marele dicționar al istoricilor. Nu mă gândisem prea mult la dificultățile unei asemenea întreprinderi. Trebuia să-mi găsesc colaboratori, cel puțin unul pentru fiecare țară, urmând ca aceștia, la nevoie, să se adreseze și altor colegi sau să mi-i recomande. Asta presupunea un schimb epistolar aparent interminabil (încă nu exista Internetul!). Aș fi avut nevoie de un secretariat, și nici așa n-ar fi fost ușor. Eram singur, eu făceam totul și, firește, strict pe banii mei, care nu erau prea mulți. În plus, ca în orice stat totalitar care se respectă, corespondența mergea ca vai de lume (bănuiesc că o mai studiau și alții). O scrisoare trimisă din București putea să facă vreo două săptămâni

până în Franța sau trei săptămâni pentru a ajunge în Statele Unite; și tot atât scrisoarea de răspuns. Așa că îi scriam unui istoric, care îmi fusese sau nu recomandat, întrebându-l dacă ar fi interesat să colaboreze la măreața operă. Dacă accepta, era minunat. Putea însă să accepte și apoi să se răzgândească, încurcându-mă de-a binelea. Sau să nu accepte, și eventual să-mi recomande pe altul. Acesta putea, la rândul lui, să accepte, sau să nu accepte, să se răzgândească și să recomande sau să nu recomande pe altul... Cam așa am dus-o, ani la rând. S-au adunat, în cele din urmă, peste 200 de colaboratori. Nu cu toți am ținut legătura direct, probabil însă că numărul celor cu care am schimbat scrisori se apropie de o sută (și, de regulă, nu o singură scrisoare, ci un du-te-vino epistolar permanent, fiindcă mereu mai apărea câte o nedumerire sau câte ceva de pus la punct).

Mai trebuia ținut seama și de dimensiunile fiecărei istoriografii naționale. În mod evident, nu toate țările puteau fi puse pe același plan. Pentru România, am ales soluția de mijloc (în cea mai bună variantă a ei): 23 de istorici, aproape toate articolele fiind scrise de mine (spre comparație, germanii figurează cu 66 de istorici, francezii, cu 65..., ungurii, cu 21..., islandezii, cu 2). Ce s-ar fi întâmplat dacă nu un român ar fi dirijat lucrarea? Ce să se întâmple? Ar fi apărut

probabil doar doi-trei istorici români, și încă și mai probabil, nici unul!

O problemă complicată s-a arătat a fi uniformizarea textului. Dacă l-aș fi lăsat pe fiecare să scrie în legea lui, am fi avut în cele din urmă o duzină de abordări diferite. Am stabilit, de la bun început, dimensiunea articolelor și structura fiecăruia dintre ele (biografia istoricului, opera, ideile, o succintă bibliografie...). Trei pagini (de câte 2.000 de semne) erau acordate celor mai importanți dintre istoricii avuți în vedere; urma categoria celor cu două pagini, și, în sfârșit, a treia categorie (cei mai „mici" dintre cei mari) cu o singură pagină. Am scris și am trimis fiecărui colaborator trei articole „model", pentru a ilustra categoriile respective. Aproape „mură-n gură", s-ar zice. Cei mai mulți s-au conformat și mi-au trimis, adesea, articole excelente.

Spre mirarea mea, am avut mult de furcă cu unii colaboratori care n-au reușit, în ruptul capului, să scrie fix o pagină, două sau trei. Am primit și articole de șase pagini sau chiar mai lungi, pentru nume de importanță secundară. Pe unele le-am returnat cu rugămintea de a fi amputate; pe altele le-am masacrat eu însumi, cu mare satisfacție.

Pe lângă destule motive de enervare, aveam parte din când în când și de câte o întâmplare amuzantă. Multă vreme n-am găsit pe nimeni

în Australia, în schimb apăruse un colaborator din Noua Zeelandă. L-am întrebat, în disperare de cauză, dacă n-ar putea să ia asupra sa și articolele privitoare la istoricii australieni. Mi-a răspuns aproape indignat și pe un ton sarcastic, atrăgându-mi atenția asupra faptului că neozeelandezii nu sunt australieni, ci o nație distinctă! Până la urmă, am rezolvat și cu Australia, cu colaboratori australieni get-beget.

Nici faza ultimă nu a fost mai relaxată. Erau enorm de multe greșeli, pe care n-am fost capabil să le înlătur singur, în întregime. Simțeam pur și simplu că nu mai pot! Iar corecturile care veneau, în pachete destul de voluminoase, urmau un traseu diferit față de corespondența obișnuită, ajungând la vamă, de unde trebuia să le recuperez; iar când le trimiteam eu îndărăt, trebuia să merg la un oficiu de poștă special, unde aveam de completat un formular în patru exemplare și așteptam apoi să-mi vină rândul la o coadă adesea respectabilă.

Cel puțin căutarea unei edituri nu mi-a dat prea multă bătaie de cap. Prin Iggers, am ajuns la Greenwood Press, o editură americană destul de cunoscută, specializată în tot felul de dicționare. S-a convenit ca eu să fiu „Editor-in-Chief", iar alături de mine să apară numele lui Iggers și al lui Keith Hitchins (la cel din urmă apelasem eu, știindu-i bine competențele și seriozitatea).

S-a mai alipit pe parcurs și Ellen Nore, profesoară la o universitate mai modestă (cum sunt multe în Statele Unite), care ar fi trebuit să se ocupe de forma finală a lucrării. Din păcate, n-a fost o alegere prea fericită; contribuția ei la „desăvârșirea“ dicționarului s-a dovedit aproape nulă.

Lucrarea a apărut până la urmă în două volume, materia fiind decupată cronologic. Cel dintâi, *Great Historians from Antiquity to 1800* (417 pagini) în 1989, iar cel de-al doilea, *Great Historians of the Modern Age* (840 de pagini), în 1991. Din păcate, prea multe greșeli s-au strecurat în forma finală (nici Ellen Nore, nici editura n-au făcut nimic pentru a le remedia). În compensație, informația adunată e enormă și multe articole sunt excelente.

Peste Ocean

ÎN 1986 AM FĂCUT ȘI MARELE SALT PESTE OCEAN, cheltuielile călătoriei în Statele Unite fiind suportate de Greenwood Press; scopul urmărit era acela de a mă consulta cu principalii colaboratori ai *Dicționarului marilor istorici*. Viza americană am căpătat-o fără dificultăți, nu înainte însă de a primi o „derogare", dată fiind calitatea mea de „comunist". Era încă în vigoare în America o lege din anii '50 care interzicea intrarea comuniștilor pe pământ american. În sfârșit, a fost doar o formalitate în plus!

Mai înainte participasem la ședința Comisiei de la Düsseldorf, de unde trecusem în Franța, așa că spre America am pornit de la Paris. Dată fiind diferența de fus orar, a fost cea mai lungă zi din viața mea! Mai întâi, șase ore de la Paris

la New York, apoi încă o oră sau două de la New York la Buffalo, unde mă aștepta Iggers. În continuare, acasă la Iggers, de fapt nu chiar în casa lui, ci a unui coleg plecat în Japonia pentru un an de zile; Iggers o ocupa provizoriu, dar se simțea ca la el acasă (am putut constata cât de ușor, în orice caz mult mai ușor decât noi, europenii, se mută americanii dintr-un loc în altul; în fond, așa s-a făcut America). După o scurtă odihnă, ne-am îmbarcat în mașina lui Iggers și am pornit-o spre Niagara, la vreo 30 de kilometri distanță de Buffalo. Un mic vapor făcea curse pe lângă cascadă. N-am vrut să ratez această aventură și m-am îmbarcat, Iggers așteptându-mă la mal. Am primit și o pelerină cu glugă, care s-a dovedit foarte utilă, în apropierea cascadei (desigur, nu chiar sub ea!) apa căzând peste noi ca o ploaie torențială. În sfârșit, masa de seară, la un restaurant, tot lângă cascadă. Și toate astea, într-o singură zi, de la Paris la Niagara!

N-are rost să reamintesc toate detaliile sejurului la Buffalo. Ne-a vizitat și Ellen Nore, cu care ocazie am avut o mică „ședință" privitoare la *Dicționar*. În rest, „program de voie". La capătul unei săptămâni, am luat avionul spre Chicago. Și, din Chicago, trenul, spre Urbana, orașul lui Hitchins. Universitatea din Urbana e una dintre cele mai mari și mai renumite din Statele Unite. Ocupă jumătate din oraș, risipită

în nenumărate pavilioane. Semn distinctiv: peste tot veverițe, le vedeai cățărându-se pe ziduri, păreau a fi la fel de numeroase ca studenții. Hotelul meu – un turn înalt – era de-a dreptul luxos. Am ținut la Universitate o conferință, nu mai știu despre ce, probabil ceva legat de istoria României. Într-o seară am fost invitat, alături de Hitchins și de alți câțiva prieteni de-ai lui la o familie de universitari. În toiul conversației, o doamnă m-a întrebat ceva despre cutremurul din România. Am început să-i povestesc: cum s-a cutremurat Bucureștiul în 1977. Ce 1977, a replicat doamna, vă întreb despre cutremurul de azi! Așa am aflat de seismul din august 1986, aproape la fel de puternic ca acela din 1977, din fericire cu efecte mult mai puțin dramatice. Toată seara am fost copleșit de grijă. Ajuns la hotel, am încercat, ore în șir, să telefonez la București; în zadar, liniile erau supraaglomerate. În sfârșit, am reușit, spre dimineață; slavă Domnului, mama m-a asigurat că nu se petrecuse nici o nenorocire.

La Urbana, am lucrat în câteva rânduri în biblioteca universității. Tocmai pregăteam cartea despre „sfârșitul lumii“, și am găsit aici lucrări interesante, privitoare îndeosebi la apocalipsa nucleară și la catastrofele ecologice. M-a uimit faptul că biblioteca era deschisă tot timpul, inclusiv peste noapte. Și, nu mai puțin, posibilitatea

de a merge singur în depozit și de a alege cărțile pe care le doream. Aveam o boxă rezervată, cu cheia respectivă, singura obligație fiind aceea de a lăsa cărțile acolo, adică de a nu le mai duce îndărăt în depozit (unde, dacă le-aș fi așezat greșit, cu greu le-ar mai fi găsit cineva).

După o săptămână, drumul înapoi. Mai întâi, din nou, cu trenul, la Chicago. Am vizitat rapid marele oraș, în două rânduri, la ducere și la întoarcere, doar câteva ore de fiecare dată. Mi-am făcut însă o idee despre cum arată; am fost la Muzeul de Artă și m-am plimbat pe lângă impunătorii zgârie-nori aliniați de-a lungul lacului Michigan.

În sfârșit, două-trei zile petrecute la New York (și prin împrejurimi, invitat de un coleg american). Am vizitat Muzeul Metropolitan, m-am plimbat prin Central Park și am urcat într-unul din cele două turnuri gemene ale World Trade Center care aveau să cadă victime atacului terorist din 11 septembrie 2001.

Așa s-au scurs 15 zile. La capătul lor, înapoi la Paris.

Cum am ajuns pe planeta Marte

DE CÂTVA TIMP, HELGA ŞI CU MINE ne tot gândeam să scriem ceva împreună. Dar ce? René Guise, un coleg de-al ei, de la Universitatea din Nancy, alcătuise o echipă cu care îşi propunea să cerceteze călătoriile pe Lună (călătoriile fictive, se înţelege). Ce-ar fi să ne alăturăm şi noi acestui grup?, mi-a propus Helga. „Poate găseşti ceva pe această temă în literatura română." Cum să nu? Aveam chiar în biblioteca proprie *Un român în Lună*, romanul „astronomic" publicat în 1914 de Henri Stahl. Tatăl meu fusese – cred că am mai scris despre asta – un apropiat al lui Stahl. Am recitit romanul, nu chiar strălucit în plan literar, dar construit pe o ipoteză interesantă: românul se întâlneşte pe Lună cu un marţian. Ce căuta marţianul acolo? Era în căutarea unei

planete mai primitoare, condiţiile de viaţă pe Marte, o lume îmbătrânită, aflată spre sfârşitul ciclului său vital, devenind tot mai greu de suportat. Nu știam pe atunci că tema era frecventă în epocă; se „descoperiseră" faimoasele „canale" de pe Marte, și ele păreau să susţină existenţa unor „locuitori" mult mai evoluaţi, biologic şi tehnologic, în comparaţie cu pământenii noștri. M-a străfulgerat o idee. „Lăsăm Luna în seama lui René Guise", i-am scris Helgăi, „noi ne vom ocupa de marţieni". Și am început să mă documentez (pentru început la Biblioteca Academiei, foarte bogată în cărți de secol XIX), descoperind atât texte de ficţiune (nenumărate, *Războiul lumilor* al lui H.G. Wells fiind cel mai cunoscut), cât și lucrări de popularizare științifică, precum cele ale lui Camille Flammarion, susținător neobosit al „pluralităţii lumilor locuite", cu accent special tot pe planeta Marte. Mi-am completat lecturile la Biblioteca Naţională de la Paris, în timp ce Helga identifica la rândul ei tot felul de alte cărți pe aceeași temă, îndeosebi în spaţiul cultural german. Am scris o primă versiune, în franceză, căreia ea i-a adăugat contribuţia germană, traducând apoi totul în germană, editura cu care se înţelesese fiind Heyne Verlag din München (într-una din călătoriile mele, am mers și eu cu ea la München, unde am stat de vorbă cu îngrijitorul colecţiei, Wolfgang Jeschke,

foarte încântat de ideea noastră cu marțienii). În sfârșit, cartea a apărut în 1984, sub titlul *Das Jahrhundert der Marsianer* (*Secolul marțienilor*). Unii au văzut-o ca pe o contribuție în domeniul science-fiction; în ce mă privește, am considerat-o în primul rând o investigație istorică, plăsmuirile marțiene de tot felul avându-și sursa în imaginarul nostru, al oamenilor de pe Terra. Marte era ecranul pe care se proiectau visuri, proiecte, ideologii... cât se poate de terestre. A fost primul meu pas în „istoria imaginarului", domeniu pe care l-am descoperit „de capul meu", fără vreo pregătire teoretică sau metodologică. Mai târziu, aveam să citesc lucrarea clasică a lui Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, ca și alte contribuții în acest vast domeniu, punându-mi eu însumi întrebări de ordin teoretic. Deocamdată, a fost o aventură intelectuală, desfășurată în deplină libertate.

Venise, în sfârșit, vremea să public o carte în franceză (limba mea de cultură!). Așa am trecut de la „secolul marțienilor" la „explorarea imaginară a spațiului", cu alte cuvinte, pe lângă Marte, alăturând și celelalte planete, fiecare cu imaginarul său, precum și alte ficțiuni cosmice, precum catastrofele de tot felul și scenariile apocaliptice.

Am oferit *L'Exploration imaginaire de l'espace*, mai întâi, editurii Flammarion (înființată de fratele lui Camille Flammarion, astronomul

și teoreticianul „pluralității lumilor locuite“). După o primă reacție încurajatoare, a urmat scrisoarea de refuz. Trebuia neapărat să-mi schimb tactica, altminteri, contactând editurile una câte una, riscam să treacă anii din refuz în refuz. Am scris simultan la cinci edituri. Patru m-au refuzat (una cred că nici nu mi-a răspuns). În schimb, de la editura La Découverte am primit un răspuns de-a dreptul entuziast (scrisoarea din 6 mai 1985 semnată de Fanchita Gonzalez Batlle, cea care avea să se ocupe de redactarea cărții). În sfârșit, după unele amânări, *L'Exploration imaginaire de l'espace* a apărut, în toamna anului 1987. Recenzii au fost destul de multe, toate binevoitoare, unele elogioase... Vânzările însă, din păcate, mai curând mediocre...

Între timp, cu punct de plecare tot în imaginarul cosmic, dar lărgind mult problematica, am abordat, într-o nouă carte, tema „sfârșitului lumii“, urmărind-o sub toate aspectele (și nu sunt puține!) din Antichitate până în prezent. Avea să apară, tot la Découverte, sub titlul *La Fin du monde: Une histoire sans fin*, în toamna anului 1989, cu câteva săptămâni înainte de „sfârșitul comunismului“.

Autor de science-fiction

LA FEL CA DOMNUL JOURDAIN, personajul lui Molière, care făcea proză fără să-și dea seama, se pare că și eu, fără să știu, am devenit pentru unii cititori autor de science-fiction. Adevărul e că *L'Exploration imaginaire de l'espace* se sprijină, în bună măsură, pe acest gen de literatură, în parte, și câteva dintre cărțile ulterioare (*La Fin du monde*, *La Mythologie scientifique du communisme*, *Entre l'Ange et la Bête: Le mythe de l'Homme différent*...). Din punctul meu de vedere, literatura SF era numai o sursă pentru istorie, pentru un anume gen de istorie, pe care am încercat mai târziu să o teoretizez, sub titulatura „istoria imaginarului". Ceea ce își imaginează oamenii nu e mai puțin semnificativ decât ceea ce fac, și de multe ori fac una sau alta în

funcție de ceea ce își imaginează. Cert este că am citit în acei ani o mulțime de cărți de science-fiction, mai mult de nevoie, aș spune, decât din plăcere. Cine vrea să vadă latura SF a demersului meu e liber s-o ia în considerare. Probabil că, indiferent de intențiile mele, *L'Exploration imaginaire de l'espace* a stârnit mai mult interes printre amatorii de science-fiction decât printre istorici. Chiar, cum să se ocupe istoria de extratereștri? Sunt întru totul de acord, istoria n-are a se ocupa de extratereștri, care, între noi fie vorba, nici nu există, dar de imaginarul extratereștrilor, de ce nu, în măsura în care acesta exprimă idei, proiecte, fantasme cât se poate de omenești. I-am studiat nu de dragul lor, ci pentru a-i înțelege mai bine pe oameni.

Cert este că, spre sfârșitul anilor '80, am fost „adoptat“ de mișcarea SF din țară și am participat chiar la un simpozion, la Timișoara, cu puțin înainte de Revoluție. SF-ul câștigase teren în România și pentru că, mai curând decât literatura „realistă“, putea să exprime idei și atitudini mai puțin convenționale, uneori chiar de-a dreptul „subversive“, cu scuza sau alibiul că sunt ficțiuni, și atâta tot.

Mulți ani mai târziu, în 2000 mai precis, am primit un telefon (neașteptat) de la Cristian Tudor Popescu, care m-a solicitat să-i prefațez o carte cu povestiri SF. Prima mea reacție a fost

să-i explic că n-am competenţe în materie. Dimpotrivă, mi-a spus, unii au murit, alţii au plecat din ţară ori s-au lăsat de genul ăsta de literatură, în concluzie, asta era ideea, „sunteţi singurul care a rămas!". Ce era să mai spun, m-am executat. Sper să nu-l fi dezamăgit prea tare prefaţa mea!

În anii '80, în acest context „ştiinţifico-fantastic", a revenit şi Jules Verne în preocupările mele. M-am înscris în Societé Jules Verne, luând legătura cu doctorul Olivier Dumas, preşedintele acesteia, şi cu doamna Cécile Compère, secretarul general. Am şi publicat o serie de articole în revista societăţii (*Bulletin de la Societé Jules Verne*). Primii paşi spre ceea ce va fi, mulţi ani mai târziu (în 2005), o carte despre Jules Verne, care, îndrăznesc să spun, cred că mi-a ieşit destul de bine.

Câţiva francezi

ÎNTÂMPLAREA E STĂPÂNĂ PE DESTINELE NOASTRE. Ce-ar fi fost dacă nu m-aş fi întâlnit cu Macůrek? Fără el, n-aş fi ajuns la Praga şi nu m-aş fi ocupat ani de zile de mişcarea naţională a românilor transilvăneni. Şi, cu siguranţă, n-aş fi revenit la Praga în 1977, n-aş fi cunoscut-o pe Helga, n-aş fi avut revelaţia planetei Marte şi nu m-aş fi cufundat în istoria imaginarului. Probabil că, spre liniştea multora, n-aş fi ajuns să scriu nici *Istorie şi mit în conştiinţa românească.*

Spuneam că am găsit singur calea (calea mea proprie) spre miturile istorice, alegând ca teren de încercare planeta Marte, demers aparent curios pentru un istoric, dar care s-a dovedit în cele din urmă pe deplin justificat. De la *Explorarea imaginară a spaţiului*, drumul a fost neted până la

Istorie și mit. Ceea ce nu înseamnă că n-am avut de învățat și de la alții. Carbonell mi-a întărit convingerea în relativitatea construcțiilor istoriografice, pe care, desigur, o observasem și eu, urmărind mersul studiilor istorice, de la o perioadă la alta și de la un istoric la altul. Poți afirma – spunea el – cu egală îndreptățire: „Franța este o țară mare" și „Franța este o țară mică". Știa prea bine că istoria se scrie în multiple feluri și nu poate fi desprinsă de ideologie și de întregul complex sociocultural.

În materie de mitologie istorică, m-au interesat cu deosebire contribuțiile lui Christian Amalvi (un apropiat al lui Carbonell, inițial conservator la Biblioteca Națională din Paris, apoi profesor de istorie contemporană la Universitatea din Montpellier). Începând cu cartea sa despre eroii istoriei Franței (*Les Héros de l'Histoire de France: Recherche iconographique sur le panthéon scolaire de la troisième République*, 1979), Amalvi a studiat sistematic și pe baza unei întinse documentații procesul de „mitificare" prin care au trecut diverse personalități și evenimente. M-am bucurat să-i pot publica chiar eu (în *Etudes d'Historiographie*, 1985) un interesant studiu despre „mitul celor două Franțe". Am reținut de la el încurajarea că așa ceva se poate face. Sigur, se face în condiții mai bune în Franța decât în

România, unde prea mulți români se sperie dacă te atingi de istorie, dar asta e deja o altă chestiune.

Mi-au folosit în demersul meu și repetatele discuții pe teme de imaginar pe care le-am avut de-a lungul anilor cu Jean-Bruno Renard. Și el profesor (de sociologie) la Universitatea din Montpellier, mi-a fost recomandat de Carbonell (cu ocazia colocviului din 1983 desfășurat la Montpellier) pe motiv că se ocupa, ca și mine, de extratereștri! Nu era de altfel singura lui preocupare; a scris și o carte despre „benzile desenate“ și a abordat o varietate de „legende urbane“.

Funcționa în Franța o extinsă rețea de Centres de Recherche sur l'Imaginaire (părintele lor fondator fiind Gilbert Durand), care reunea, în mai multe universități, sociologi, antropologi, profesori de literatură... mai puțin istorici. Aveam să devin eu „istoricul“, dar asta după 1989. Gilbert Durand se certase strașnic cu Jacques Le Goff pe teme de imaginar și, una peste alta, să nu vadă istorici în fața ochilor! M-am întâlnit în câteva rânduri cu el, la diverse colocvii. Ajunsese la o vârstă înaintată și tocmai se căsătorise cu o tânără chinezoaică, specializată și ea, firește, în imaginar. „Domnule istoric“, așa mi se adresa, malițios.

Un deceniu cumplit

CÂTE S-AU PUTUT ÎNTÂMPLA ÎN ANII '80! Toate s-au adunat și s-au complicat. Ani de zile îmi făcusem norma exclusiv cu orele de istoriografie. Două ore de curs săptămânal, în calculul normei ora de curs fiind socotită dublu, așadar patru ore, și tot două ore de seminar, la patru grupe, așadar opt ore. În total, 12, exact atât cât era norma. Situația s-a degradat treptat. Cele patru grupe s-au redus la două, iar baza de calcul pentru ora de curs a scăzut la o oră și jumătate. Asta însemna: 3 + 4 = 7. Norma trebuia acum „peticită", ca să ajungă la 12 și chiar mai sus, adăugându-se tot felul de ore suplimentare, cândva plătite, acum doar „muncite". Se introdusese la toate facultățile, indiferent de profilul lor, un curs de Probleme fundamentale ale istoriei patriei și

partidului (în vederea educării studenților în spirit patriotic). N-am avut încotro și a trebuit să preiau un asemenea curs, și nu oriunde, ci tocmai la Facultatea de Fizică, instalată la Măgurele, alături de reactorul nuclear. Studenții la Fizică erau extraordinar de mulți, cred că două serii de fizică „pură“ și una de fizică tehnologică, așa că trebuia să repet cursul pentru fiecare dintre ele. Mergeam la Măgurele, de două ori pe săptămână, luând un autobuz hodorogit de la marginea Bucureștiului (din Ghencea) pentru a parcurge cei câțiva kilometri. Era o plăcere să-l aștepți, uneori destul de mult, pe ploaie sau pe viscol. Am încercat să fac un curs decent, evitând pe cât posibil concesiile ideologice. Teribile erau și examenele, care îmi înghițeau cel puțin o săptămână, fiindcă trebuia să stau de vorbă cu vreo 400 de studenți! Am răsuflat ușurat când, după câțiva ani, am reușit să revin în Capitală, predând același curs la Facultatea de Biologie, pe cheiul Dâmboviței. Am rămas uimit cât de puțină istorie știau studenții de la diverse facultăți. Unii n-aveau nici cea mai mică idee despre istoria românească, deși o parcurseseră la școală.

Nici cu orele astea nu mai reușeam să-mi fac norma întreagă, așa că am primit și alte cursuri, opționale, facultative... mai știu eu? Singurul „adaos“ care mi-a folosit întru câtva a fost un curs de „Geografie istorică“. L-am conceput ca

pe o istorie a raporturilor dintre om și mediu, cu capitole referitoare la climă, la resurse naturale, la epidemii... În această privință m-a ajutat mult familiarizarea cu „Școala de la *Annales*“ (Lucien Febvre scrisese o carte clasică pe teme de geografie istorică: *La Terre et l'évolution humaine*, Fernand Braudel acordase un spațiu larg geografiei atât în *Le Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, cât și în *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*, iar Emmanuel Le Roy Ladurie scrisese o istorie a climei, *Histoire du Climat depuis l'an mil*, și un important studiu despre factorul microbian: „L'unification microbienne du monde“). Din toate astea, a ieșit o carte: *Probleme de geografie istorică*, pe care, în lipsă de editor (ca întotdeauna), am publicat-o, în 1985, tot la Tipografia Universității București; n-a fost nici măcar tipărită, ci litografiată, în 100 de exemplare. Mai târziu, am folosit o parte din material în cartea, publicată în Franța, *L'Homme face au climat*, 2004 (în traducere românească, *Omul și clima*, 2005).

La Facultate, n-am putut depăși condiția de lector până la sfârșitul epocii comuniste. „Blocajul“, de altfel, nu mă privea doar pe mine. Începând din 1980, nu s-au mai făcut nicăieri avansări în sistemul universitar. Era o nedreptate flagrantă, care, în ce mă privește, se traducea și printr-o jenă financiară permanentă.

Aproape toți banii mi se duceau pe ratele plătite pentru cumpărarea apartamentului.

De la un an la altul, viața devenea tot mai complicată. Începând cu pâinea cea de toate zilele. Oamenii, așezați la cozi nesfârșite în fața magazinelor alimentare goale, așteptau să se aducă ceva, orice. Nici maică-mea, nici eu nu am stat la asemenea cozi. Încercam să ne descurcăm cu ce aduceam din inspecții și din străinătate (de la Paris, de pildă, diverse brânzeturi și mai ales zeci și zeci de plicuri cu supe deshidratate). Maică-mea descoperise la o coadă „rezonabilă" așa-zișii „cârnați de bere", cam suspecți de felul lor, pe care îi împărțeam cu câinele. Câinelui chiar că-i plăceau. Nici din ăștia nu puteai să iei prea mulți, că urlau cei din coada cozii că nu mai ajung și pentru ei.

Noaptea, în București, întunericul era de nepătruns. Ce frumos se vedeau stelele! Lumina în locuințe se oprea câte o oră pe seară, cartier după cartier, prin rotație. Doar o oră, încă era bine în comparație cu restul țării. Asta se petrecea la noi între 7 și 8 seara; aveam lumânările pregătite.

Frigul, în locuințe și birouri, era garantat pe toată durata anotimpului rece. Acasă, peste cămașă și pulover, purtam un cojoc, la care nu renunțam nici noaptea, în pat. Frig, desigur, și la Facultate, unde cei mai mulți dintre colegi stăteau

cu paltonul pe ei la orele de curs și de seminar. Nu le-am urmat exemplul, socoteam că trebuie să păstrez o anumită ținută, continuam așadar să mă prezint în fața studenților în „costum-cravată“; la capătul a două ore, dârdâiam de-a binelea. Aceeași atmosferă glacială și la Biblioteca Academiei, unde continuam să merg din când în când. Înghețau mâinile: fiecare rezista cât putea.

În anii ’60 și ’70, televiziunea ne obișnuise cu programe de oarecare calitate. Erau apreciate îndeosebi serialele de tip *Dallas* sau *Forsyte Saga*. Le urmăream și eu ca tot românul. Pe la mijlocul anilor ’80, gata, s-a terminat distracția. A rămas un singur program de televiziune (fuseseră două, de bine, de rău), redus și acesta la două ore, între 7 și 9 seara. Începea cu un buletin de știri (Ceaușescu și soția), continua cu un scurt (toate erau scurte!) program artistic („Cântarea României“), se mai dădea și un film, dar numai pe jumătate, din lipsă de timp (continuarea, în ziua următoare), și se încheia, firesc, cu jurnalul de noapte (Ceaușescu și soția). Oricum, nu aveam parte, în ce ne privește, de întregul program, fiindcă, după cum spuneam, lumina se stingea la noi între 7 și 8, așa că nu ne mai rămânea decât o oră, la care de regulă renunțam fără mari regrete. Unii bucureșteni își adaptaseră antenele pentru a-i prinde pe bulgari, se pare că progra-

mul lor de televiziune era excelent (și nici n-avea cum să fie altfel, în comparație cu al nostru). În ce mă privește, am optat pentru soluția cea mai simplă: să nu mă mai uit la televizor și gata!

O singură dată am fost invitat la Televiziunea Română, ca să spun două vorbe despre Comisia de Istoriografie. O voce feminină mi-a transmis, prin telefon, invitația, apoi m-a întrebat puțin neliniștită: „Aveți mustață?". Am recunoscut că nu aveam. „Foarte bine, mi-a explicat, fiindcă tocmai am primit dispoziție să nu mai primim pe nimeni cu mustață." Interesant că nu se gândise la barbă; părea de la sine înțeles că nici o persoană cu barbă n-ar fi îndrăznit să se prezinte la televiziune; puteau însă să se strecoare purtătorii de mustață; de acolo venea primejdia! Cât despre doamne, „femeia cu mustață" neintrând în discuție, cuvântul de ordine era să nu apară cu bijuterii, opreliște pusă în seama Elenei Ceaușescu.

Regimul părea că se joacă de-a enervat românii. Apăruse tot cam pe atunci un joc pentru copii, „Nu te supăra, frate". Dar cum să nu te superi? Chiar, cât se putea rezista? Acum știm răspunsul: până în decembrie 1989.

Povestea cu mașinile de scris e un exemplu tipic de asemenea sâcâială. Fiecare fericit proprietar al unei asemenea mașinării trebuia, o dată pe an, să o ia în brațe și să meargă cu ea

la o secţie de miliţie, unde avea să dea probe de scris, evident, pentru identificarea la nevoie a originii unor texte duşmănoase (manifeste împotriva regimului şi aşa mai departe). Eu aveam un Remington, de prin anii '30, moştenire de la tatăl meu. Eram închişi într-o sală şi supravegheaţi de miliţieni, într-o manieră nu întotdeauna excesiv de amabilă. Odată, m-am trezit acasă cu o „miliţiancă". Nu ştiu de ce nu mă prezentasem sau nu primisem convocarea... n-are importanţă. Avea misiunea să mă ducă, cu maşină cu tot, la circa de miliţie. Mi-am luat Remingtonul şi după ea! Am dat proba, după care am fost lăsat să zburd în libertate. La bloc, se şi dăduse alarma: l-au ridicat pe domnul Boia!

Încercaţi să puneţi toate astea una lângă alta, şi veţi constata că abia mai aveam vreme să respir. Tot mai multe ore la Facultate, întreaga nebunie cu plecările în străinătate, dicţionarul marilor istorici, inspecţiile de grad, cărţile publicate în Germania şi în Franţa, convocările tot mai dese la militărie, dificultăţile vieţii de zi cu zi... mă întreb cum de am reuşit să le duc pe toate.

Evadam, pe cât posibil, din neplăcuta realitate, mama mea şi cu mine, citind pe nerăsuflate cărţi franţuzeşti, cu generozitate trimise sau aduse de Helga, sau cumpărate de mine odată ce-am început să ies din ţară. Pe lângă romane „serioase", am devorat aproape întreaga serie

(să fie spre o sută de volume) a aventurilor comisarului San Antonio, parodii de literatură polițistă, scrise de Frédéric Dard, într-o limbă franceză „reinventată".

Seară de seară, ascultam cu regularitate Vocea Americii (emisiunea în limba română). Am putut urmări astfel filmul întreg al destrămării regimurilor comuniste în Polonia, Ungaria, Cehoslovacia... În presa românească nu se sufla o vorbă despre ceea ce se petrecea la doi pași de noi, de jur împrejurul țării. România părea imobilă. Până într-o zi, când totul a explodat, cu o violență neînchipuită.

Sub lupa Securității

S-A ÎNTÂMPLAT, CRED, ÎN 1973. Era greu să nu se întâmple, ținând seama de multiplele mele raporturi cu „străinătatea“, toate în afara oricărui cadru instituțional românesc. Pe lângă legăturile profesionale, se mai adăugase peste vară și o prietenă finlandeză pe care o cunoscusem la mare. Pe scurt, mi-a telefonat tovarășul Manea, de la Securitate, convocându-mă la o întâlnire. Nu puteam să o refuz, așa că m-am dus. Era o cameră, să-i zic, „conspirativă“, într-un bloc, demolat între timp, cam pe unde este acum stația de metrou Izvor. Tovarășul Manea dorea de la mine o declarație privind raporturile mele cu „străinii“. Ce era să fac? Nu cred că ar fi fost o idee bună să refuz.

Acesta a fost începutul, dar și tipicul permanent al unor declarații pe care a trebuit să le

dau din când în când, mai rar la început, și mai frecvent odată cu înmulțirea raporturilor mele cu străinii, mai ales odată cu constituirea Comisiei internaționale de istoriografie. S-au perindat mai mulți securiști, printre ei absolvenți ai Facultății de Istorie. Unul dintre aceștia, I.C., avea să se ocupe de mine ani de-a rândul.

Câteva precizări cred că sunt utile. Nu am semnat nici un angajament. (Nici nu mi s-a cerut așa ceva!) Nu mi s-au cerut informații despre români, nici despre cei din țară, nici despre cei stabiliți în Occident. Nu mi s-a cerut să mă întâlnesc cu cineva anume. Aveam doar obligația să le spun din când în când cu cine m-am întâlnit. Nu mi s-a cerut niciodată nici o informație alta decât ceea ce comunicam eu însumi (relatările mele erau foarte succinte, de genul „X e o persoană care simpatizează România, e preocupat de următoarea temă de cercetare...“). Cum să interpretez toate acestea? Impresia pe care am avut-o atunci și o am și acum este că se urmărea monitorizarea mea, în așa fel încât să știu că sunt monitorizat și să nu trec dincolo de linia „roșie“.

Nu mi s-a pretins mai mult nici după ce am început să călătoresc în Occident. În ce mă privește, am evitat să mă întâlnesc cu românii plecați din țară, mai ales că proiectele mele erau

internaționale, și nu românești. Destul de curios rămâne faptul că nu s-au arătat preocupați de „extinderea“ cu ajutorul lui Carbonell a perioadelor petrecute în străinătate. Justificarea zilelor respective ar fi trebuit să li se pară suspectă. Vărul meu, Bogdan, se stabilise la Paris, și în repetate rânduri am locuit la el. Pe unchiul meu, Mihai, l-am vizitat adesea. Bineînțeles că nu am declarat nimic în legătură cu ei și, în genere, nimic despre perioadele acestea „suplimentare“ (inclusiv despre întâlnirile cu Helga). Aș fi foarte curios să aflu dacă securiștii știau sau nu de acestea. Dacă știau, mă întreb de ce nu au reacționat în nici un fel, iar dacă nu știau înseamnă că lucrau totuși cam superficial.

Era prin 1988, la scurt timp după ce-mi apăruse în Franța *L'exploration imaginaire de l'espace*, o performanță care îi impresionase până și pe securiști (își imaginau probabil că porțile editurilor se deschideau automat în fața mea). Mă sună I.C.: „O persoană foarte importantă ține să vă întâlnească.“ Locul stabilit: restaurantul Opera. Și, să vezi și să nu crezi, cine îmi apare în fața ochilor: Alexandru Tănăsescu, pentru prieteni, Bebe. Îmi fusese coleg la Istorie, dar nu-l mai revăzusem de la terminarea facultății, așa că nu știam nimic despre cariera lui. Ajunsese mare ofițer de securitate, n-am idee

dacă era deja general sau avea să devină mai târziu. Nu pot spune că în anii facultății aș fi fost chiar prieten cu el, dar ne cunoșteam, schimbaserăm câteva vorbe. Mi-l aminteam ca pe un băiat blonziu, slăbuț și puțin timid. Între timp, căpătase firește siguranță, dar mai ales se îngrășase aproape neverosimil. De ce a vrut să mă vadă? Cine știe, i se făcuse dor de mine! Mi-a făcut totuși o propunere, una singură: „Dacă reușești să publici în Franța o carte despre Mihai Viteazul, să știi că vei avea pașaportul permanent în buzunar și vei putea să călătorești când vrei, oriunde." Oare chiar credea în mod serios în bazaconia asta? Nici un editor francez nu ar fi publicat o asemenea carte, căci subiectul nu interesează pe nimeni în Franța. Bineînțeles că nu m-am gândit nici un moment să scriu așa ceva. Poate că și Bebe mi-a propus doar ca să se afle în treabă. De atunci nu l-am mai văzut. Din vechea Securitate a trecut în cea nouă, cu grad de general și funcții importante. A rezistat până la mijlocul mandatului lui Emil Constantinescu, în 1998, când a fost scos la pensie. Nu se putea în NATO cu Bebe Tănăsescu! Din câte am auzit, după aceea a intrat în afaceri și a murit înainte de a împlini 60 de ani. Rămâne întrebarea, fără răspuns: m-o fi protejat în vreun fel?

În afara „autodenunțurilor“ mele, am motive să cred că eram urmărit în multiple feluri. Locuiam încă în Cotroceni, când o vecină a venit alarmată la maică-mea să-i spună că îi călcase pragul un securist ca s-o întrebe dacă organizam „chefuri“ cu străini. Mai mult decât faptul că eram urmărit m-a impresionat primitivismul acestor oameni, în viziunea cărora „cheful“ era forma supremă de socializare. Într-un dosar aflat la CNSAS, privitor la Facultatea de Istorie, unde sunt și câteva file (neinteresante) referitoare la mine, am dat de o notă prin care securistul respectiv raporta că apartamentul meu din Militari era complet mobilat. (Fuseseră cazuri când cei deciși să rămână în străinătate își vânduseră mobila înainte de a pleca.) Securistul intrase probabil la noi în apartament cu motivul să verifice ceva, gazele, telefonul, o fi lăsat și vreun microfon, cine știe. Îmi amintesc și de adevăratele interogatorii cărora mă supunea periodic un prieten, cu destinație atât de transparentă, încât mă gândeam că o face poate înadins, ca să mă pună în gardă. În orice caz, un dosar „Lucian Boia“ nu există la CNSAS. Vor găsi poate ceva (sau nu vor mai găsi) cei „de după noi“. Sigur, peste toate, mai era și corespondența mea, abundentă e puțin zis, care stătea la dispoziția celor care doreau să-și vâre nasul în ea.

În decembrie 1989, am sperat în primul moment că, odată cu comunismul, se va fi prăbușit și Securitatea. Se pare însă că nu a fost chiar așa. Onorabila instituție a trecut (cu tot cu generalul Tănăsescu) fără mari pierderi în postcomunism. M-am dumirit repede când l-am auzit la telefon pe I.C. ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. I-am spus simplu să nu mă mai caute căci s-a terminat cu puterea lor. Nu s-a dat însă bătut cu una, cu două! Timp de un an, mi-a tot telefonat, stricându-mi buna dispoziție de fiecare dată. Apoi s-a convins că nu mai avem ce să ne spunem și a încetat. Pentru mine toată această insistență era dovada clară că Securitatea mergea înainte. Din fericire, nu mai putea să zdrobească destine. Sau – cine știe?

Am ținut să reconstitui raporturile mele cu Securitatea, fiindcă îmi permit să cred că știu mai bine decât alții despre ce a fost vorba. Circulă pe seama mea tot felul de povești stupide, „medalia de aur“ revenindu-i unei franțuzoaice care își „amintește“ cum făceam eu de gardă la hotelul unde locuia, pentru a nu o scăpa din ochi; de asemenea, cum la Arhivele Statului, priveam peste umărul ei, ca să văd cu ce se ocupă; și cum nu lăsam să i se adreseze cei care nu dispuneau de o aprobare specială pe care ar fi trebuit să mi-o arate. Mă întreb cum cineva cu scaun la

cap poate să creadă aceste inepții demne de o parodie de film polițist în care „spionul“ face boacăne peste boacăne pentru a atrage atenția tuturor că este agent secret.

În loc de încheiere: scurt elogiu al libertății

NU FUSESEM DELOC SIGUR că aveam să trăiesc și după comunism; nici că voi depăși la Facultate condiția de lector. Totuși, lucrurile astea s-au întâmplat. E ușor să le „prevezi după". La vremea lui, comunismul părea veșnic. Nu se întrevedeau soluții de ieșire. Nici cei mai fermi adversari ai lui nu-și închipuiau că se va prăbuși, așa, deodată. Ca întotdeauna, istoria a mers „după capul ei" și ne-a făcut acest cadou. Pentru mine, ce șansă extraordinară! De când visam să fiu liber, liber cu adevărat!

Pe cât am putut, mi-am amenajat și în comunism mici spații de libertate, inevitabil însă limitate și aflate sub supraveghere. Acum, puteam să-mi reclădesc viața și cariera strict pe terenul libertății. Respectați-mi libertatea, și jur că nu mai cer nimic altceva!

Cuprins

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar.

Josef Macůrek (în dreapta), alături de Constantin C. Giurescu și de slavistul Traian Ionescu-Nișcov (fotografie făcută de Lucian Boia spre sfârșitul anului 1967, cu prilejul unui colocviu româno-cehoslovac).

La Mediaș, împreună cu prietenul meu Hans Schuster, în 1972.

atunci, absolvenții de facultate urmau să efectueze, după încheierea diilor, un stagiu militar de șase luni, la capătul cărora deveneau ofițeri ezervă." (1968).

La 27 de ani (fotografie pentru o legitimație, făcută la Budapesta în 1971).

„Cei șapte magnifici".

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
ÚSTAV DĚJIN EVROPSKÝCH SOCIALISTICKÝCH ZEMÍ
MOSTECKÁ 18, PRAHA 1 - MALÁ STRANA

Lucian Boia
Str.Turnescu 12, Sector VI
B u c u r e ş t i

/68

Stimate tovarăşe,

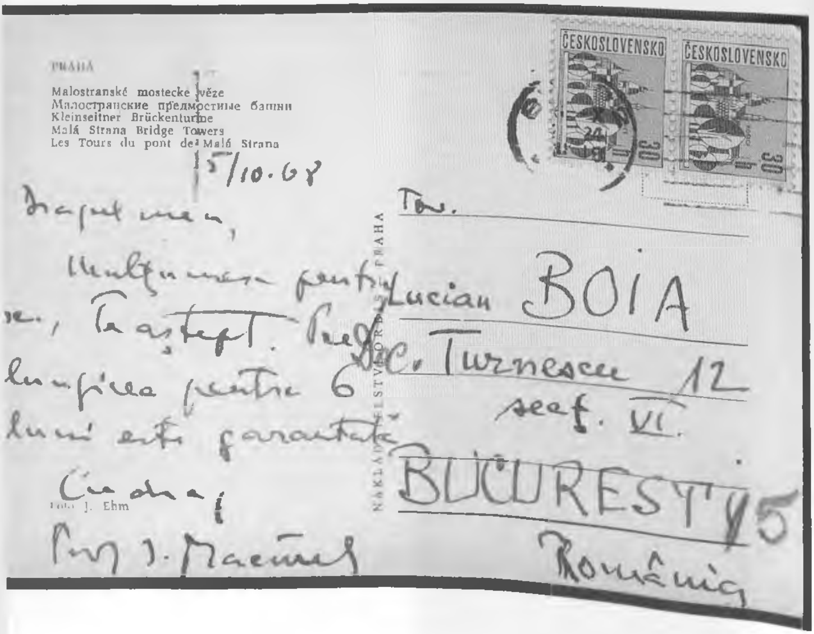
Direcţia Institutului de istorie a ţărilor socialiste europene ČSAV Vă invită la şedere de studii în Cehoslovacia în durata de 2 luni. Cheltuielile şederii D-voastre va achita Academia Cehoslovacă de ştiinţe. In timpul şederii D-voastre veţi primi 1800 Kčs lunar. Şederea D-voastră cazare o vă va asigura şi va achita ČSAV.

Informaţi-ne pîna la sfîrşitul lunii august a.c., dacă primiţi propunerea noastră şi dacă puteţi începe şederea 1. octombrie a.c.

prof.Josef M a c ů r e k
directorul Institutului

533-653

Invitația pentru bursa oferită la Praga și cele câteva rânduri prin care Josef Macůrek anunța extinderea acesteia la șase luni.

PRAHA
Malostranské mostecké věže
Малостранские предмостные башни
Kleinseitner Brückentürme
Malá Strana Bridge Towers
Les Tours du pont de Malá Strana

15/10.68
Dragul meu,
Mulțumesc pentru ...se, Te aștept. Prelungirea pentru 6 luni este garantată.
Cu drag,
Prof J. Macůrek

Foto J. Ehm
NAKLADATELSTVÍ ORBIS PRAHA

Tov.
Lucian BOIA
Str. Turnescu 12
sect. VI.
BUCUREȘTI 5
România

La Sinaia, în decembrie 1968, cu ocazia Colocviului româno-cehoslovac.

Alte imagini din timpul Co-
locviului din 1968.

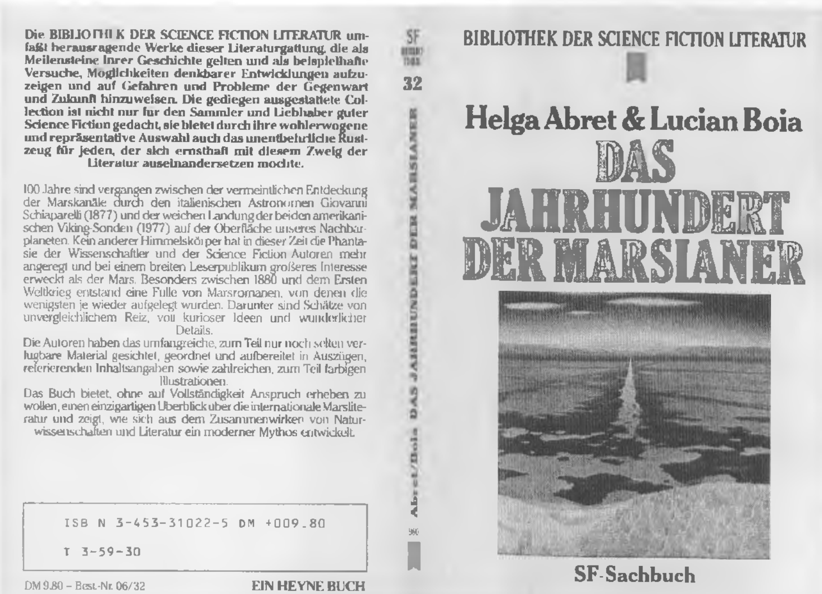

Înființarea Comisiei internaționale de istoriografie, în august 1980. *Sus, de la stânga la dreapta*: Georg G. Iggers, Charles-Olivier Carbonell, Lucian Boia.

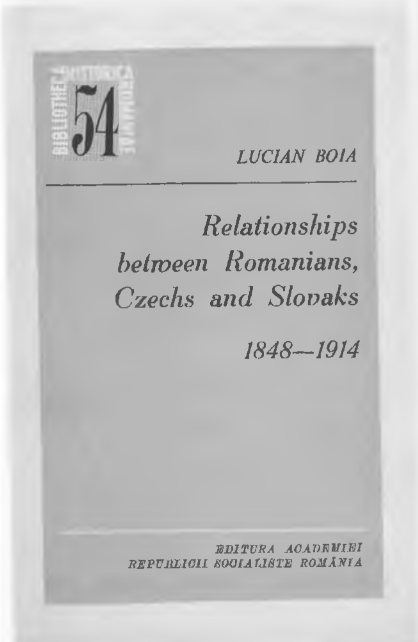

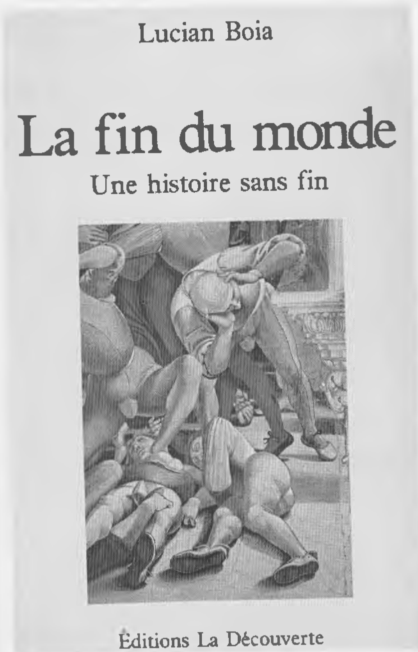
„La fel ca domnul Jourdain, personajul lui Molière, care făcea proză fără să-și dea seama, se pare că și eu, fără să știu, am devenit pentru unii cititori autor de science-fiction.“

Câteva cărți publicate înainte de 1989.

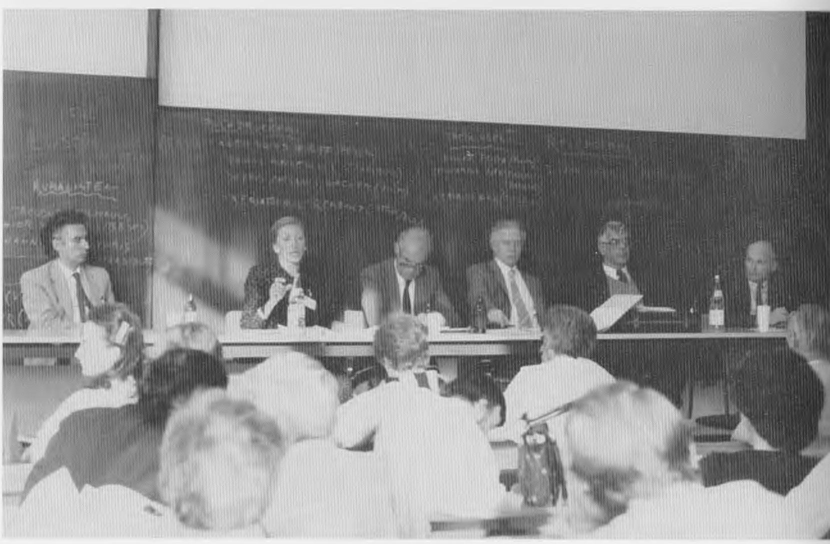

„În 1970, s-a încheiat și cariera mea de «alpinist», cu o ultimă expediție în munții Ciucaș.” Iată-mă alături de doi măgăruși și bând dintr-o sticlă apă pură de izvor.

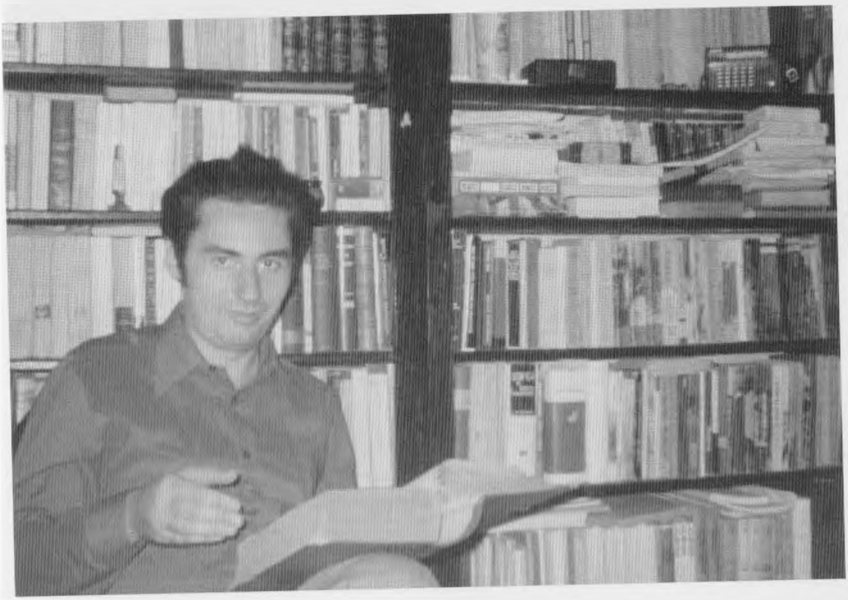
Colocviul Comisiei internaționale de istoriografie, Stuttgart, 1985. De la stânga la dreapta: Lucian Boia, Bianca Valotă, Charles-Olivier Carbonell, Wolfgang Mommsen, Georg G. Iggers, Hans Schleier.

„Prietenia cu Helga s-a dovedit indestructibilă." La Paris, pe malul Senei, lângă catedrala Notre-Dame.

Printre cărți, în camera mea din Cotroceni, 1974.

În apartamentul nostru din cartierul Militari.
Sus: La masa de lucru.
Jos: Cu mama mea.

Din seria de autor
LUCIAN BOIA:

Cum am trecut prin comunism: Primul sfert de veac

De la Dacia antică la Marea Unire, de la Marea Unire la România de azi

În jurul Marii Uniri de la 1918: Națiuni, frontiere, minorități

Primul Război Mondial: Controverse, paradoxuri, reinterpretări

Suveranii României: Monarhia, o soluție?

Cum s-a românizat România

Mihai Eminescu, românul absolut: Facerea și desfacerea unui mit

Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)

Un joc fără reguli: Despre imprevizibilitatea istoriei